

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra středoevropských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Eva Týrová

**Česko-slovenské lexikální shody
a difference z hlediska postavení
ve spisovném jazyce a v nářečích**

Czech-Slovak lexical correspondences
and differences in terms of their position
in the standard language and dialects

Děkuji vedoucí této práce Doc. PhDr. Miře Nábělkové, CSc. za doporučení odborné literatury, konzultace a cenné rady při vzniku této práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31.8. 2011

podpis

ABSTRAKT

Práce *Česko-slovenské lexikální shody a difference z hlediska postavení ve spisovném jazyce a v nářečích* se zaměřuje na lexémy vyskytující se shodně na území České a Slovenské republiky (s přednostním zaměřením na pohraniční pás východomoravských a západoslovenských nářečí) a konfrontaci jejich statusu v národních jazycích. Cílem práce je na vybraném vzorku lexikální zásoby sledovat rozdíly a shody českých (moravských) a slovenských nářečových lexikálních paralel z hlediska jejich vztahů k spisovné slovní zásobě češtiny a slovenštiny. Úvodní kapitola se věnuje jazykovým atlasům a slovníkům využitým jako zdroje ke konfrontaci. Následuje obraz vývoje názorů na česko-slovenské jazykové vztahy, otázku hranice a hodnocení nářečí z hlediska příslušnosti k českým/slovenským nářečím a vymezení předpokládaných území s nejvyšším počtem jazykových shod. Jádrem práce tvoří vybrané nářečové lexémy získané primárně s pomocí *Atlasu slovenského jazyka* a *Českého jazykového atlasu*, určení územního rozsahu výskytu zkoumaných lexémů a jejich srovnávání s kodifikačními slovníky, českými i slovenskými. Samostatná podkapitola se dotýká problematiky valašské kolonizace a s ní spojených tzv. karpaticizmů. Práce představuje příspěvek ke konfrontaci slovní zásoby českého a slovenského jazyka, jejich vnitrojazykových a mezijazykových vztahů z nářečového a spisovného hlediska.

Klíčová slova: lexikologie, dialektologie, konfrontační lexikologie, slovenský jazyk, český jazyk, česko-slovenské jazykové vztahy, Atlas slovenského jazyka, Český jazykový atlas

ABSTRACT

The thesis *Czech-Slovak lexical correspondences and differences in terms of their position in the standard language and dialects* focuses on lexemes occurring equally in the areas of Czech and Slovak Republic (with a preference focus on border line of East Moravian and West Slovak dialects) and confrontation of their statuses in the national languages. The aim of the thesis is to track differences and concordances of Czech (Moravian) and Slovak dialect lexical parallels on a chosen sample of vocabulary from the perspective of their relation to the standard vocabulary of Czech and Slovak language. The opening chapter deals with language atlases and dictionaries used as sources for confrontation. This is followed by an image of Czech – Slovak language relations' development, question of border and evaluation of dialects from the perspective of belonging to Czech/Slovak dialects; and delimitation of assumed areas with the highest number of language concordances. The essence of the thesis are chosen dialectal lexemes obtained primarily from the Slovak Language Atlas (Atlas slovenského jazyka) and Czech Language Atlas (Český jazykový atlas), the assessment of extensity of area distribution of the researched lexemes and their comparison with codification dictionaries, Czech and Slovak. A separate subchapter is touching the problem of Wallachian colonization and so called Carpathisms connected with it. The thesis is a contribution to confrontation of Czech and Slovak language vocabulary, their inner and between language relationships from the dialectal and standard perspective.

Key words: lexicology, dialectology, confrontation lexicology, Slovak language, Czech language, Czech – Slovak language relations, Slovak language Atlas, Czech language Atlas

OBSAH

1	ÚVOD.....	6
2	VÝKLADOVÉ SLOVNÍKY, SLOVNÍKY NÁŘEČÍ A ATLASOVÁ ZPRACOVÁNÍ NÁŘEČOVÉHO LEXIKA JAKO VÝCHODISKO KE KONFRONTACI ČESKÉ A SLOVENSKÉ SLOVNÍ ZÁSoby	10
2.1	VÝVOJ KODIFIKACE SLOVENSKÉHO SPISOVNÉHO JAZYKA A S NÍM SOUVISEJÍCÍ ZPRACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSoby VE SLOVENSKÉ LEXIKOGRAFII.....	10
2.2	ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA A SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁŘEČÍ.....	14
2.3	ČESKÉ VÝKLADOVÉ SLOVNÍKY A ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS.....	19
2.4	JAZYKOVÉ ATLASY (NEJEN) SLOVANSKÉ JAZYKOVĚDY.....	20
3	VZTAH SLOVENŠTINY A ČEŠTINY, HRANICE SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH NÁŘEČÍ.....	21
4	ÚZEMÍ S PŘEDPOKLÁDANÝM NEJVYŠŠÍM POČTEM LEXIKÁLNÍCH MEZIJAZYKOVÝCH SHOD.....	26
4.1	PROBLEMATIKA TZV. MORAVSKÉHO SLOVENSKA (DNEŠNÍHO SLOVÁCKA)	26
4.2	ZÁHORIE	32
4.3	VALAŠSKÁ KOLONIZACE.....	34
5	POROVNÁVÁNÍ VYBRANÝCH LEXÉMŮ VE SLOVENŠTINĚ A ČEŠTINĚ, SHODY A DIFERENCE	42
6	ZÁVĚR	100
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	104

1 ÚVOD

Ve své diplomové práci se zaměřuji na problematiku srovnání slovní zásoby slovenštiny a češtiny z hlediska postavení lexémů ve spisovném jazyce a nářečích. Slovní zásoba obou spisovných jazyků je vzhledem ke genetické příbuznosti i dlouhodobým kulturním stykům ve velké míře shodná (podle M. Sokolové je mezi 500 nejfrekventovanějšími lexémy 76, 8 % úplně nebo částečně shodných lexémů a 23, 2 % úplně odlišných lexémů¹). Zajímavé konfrontační téma představují slova, která patří do jednoho i druhého národního jazyka, ale která vzhledem ke spisovné slovenštině a češtině nemají v obou jazycích stejné postavení – v jednom jazyku jsou spisovná, ve druhém představují součást nářečového lexika. Srovnání slovenské a české slovní zásoby z tohoto hlediska nebyla doposud věnována lingvistická pozornost. Vzhledem k existenci česko-slovenského nářečového kontinua je z hlediska výskytu slov vlastních jednomu i druhému národnímu jazyku, ale potenciálně diferencovaných spisovným/nářečovým statutem, relevantní zejména pomezí území východomoravských a západoslovenských nářečí. Poznání těchto lexikálních jevů možno považovat za příspěvek ke konfrontačnímu opisu slovenské a české slovní zásoby.

Problematika spisovného a nářečového statusu konkrétních slovenských a českých slov je přitom zajímavá také z komunikačního hlediska a z hlediska hodnocení jazykových kontaktů. Zejména ve slovenštině se u některých nářečových slov frekventovaných v jazykové praxi setkáváme s jejich převládajícím hodnocením jako interlingválních kontaktních jevů, bohemizmů, a obchází se jejich status domácího nářečového slova (např. *boty*, *kapsa* ve významu „vrecko“, *kapesník* a pod.), u jiných došlo se zřetelem k rozsahu nářečového rozšíření slova k přehodnocení statusu a ke změně v lexikografickém zpracování – spisovný status získalo např. dříve jako nespisovné hodnocené slovo *ľadvina* (české *ledvina*) synonymní se spisovným slovem *oblička*.

Na základě existence nářečových synonym (heteronym) v územně diferencované slovní zásobě byla v mnoha případech kodifikována spisovná synonyma, přičemž v některých synonymických skupinách můžeme pozorovat shodnost nebo paralelnost jednoho z lexémů s lexémem druhého jazyka (např. uvedené slov. *ľadvina*/*oblička* –

¹ SOKOLOVÁ, M.: *Český jazyk (Diferenčné javy a cvičenia)*. Univerzita P. J. Šafárika, Košice 1991.

čes. *ledvina*, slov. *okno/oblok* – čes. *okno*, slov. *rajčiak/rajčina/paradajka* – čes. *rajské jablíčko/rajče*, a pod.). Příkladem demonstrujícím problematiku, na kterou se zaměřuji ve své práci, je výskyt nářečového slova *paradajka* v části východomoravských nářečí. Mým cílem bylo ukázat prostupnost jazykových hranic především na příkladech lexémů s diferencovaným statusem. Výše uvedenou problematiku jsem již nastínila ve své postupové práci *Souběžné mezijazykové vnitrojazykové srovnání lexika. Příspěvek ke konfrontaci slovenské a české slovní zásoby* (2010).

V diplomové práci se zaměřuji na zobrazení vzorku slovenských a českých lexémů na základě atlasového a lexikografického zpracování. Vycházím primárně z *Atlasu slovenského jazyka IV* (Habovštiak, 1984) věnovaného lexice, z jeho dvou částí (první obsahuje mapy, druhá komentáře). Druhým výchozím zdrojem jsou tři díly *Českého jazykového atlasu* (Balhar, Jančák a kol., 1997 – 2004), které využívám ke srovnání s *Atlasem slovenského jazyka*. Zpracování některých lexémů konfrontuji ještě s jazykovými atlasy zaměřenými na širší jazykové oblasti, které zahrnují i slovenské a české jazykové území – *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas* (2 díly: 1988, 2009; dále *OLA*) a *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas* (1 díl: 1997, dále *CKDA*) – pokud byly v dostupných dílech těchto atlasů zachyceny.

Pokud jde o výběr a zpracování lexika, z tematických okruhů *Atlasu slovenského jazyka IV* – hospodářství, zvířata, rostlinstvo apod. – jsem vybrala některá slova, která jsou zachycena i v *Českém jazykovém atlasu*. Výběr sledovaného lexika je tedy podmíněn paralelním lingvogeografickým zpracováním v dialektologických atlasech. Lexémy získané porovnáváním atlasů jsem konfrontovala se slovníky výkladovými a nářečovými – *Slovník slovenského jazyka* (dále *SSJ*), *Krátký slovník slovenského jazyka* (dále *KSSJ*), *Slovník slovenských nářečí* (dále *SSN*), *Příruční slovník jazyka českého* (dále *PSJČ*) a *Slovník spisovného jazyka českého* (dále *SSJČ*).

Z hlediska sledované problematiky jsem za přínosné považovala srovnat zpracování slovenských lexémů v současných kodifikačních příručkách také s Bernolákovým slovníkem (*Slowár Slowenský-Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský*, 1825, dostupným na internetu <<http://www.juls.savba.sk/ediela/berniolak/>>), jelikož Bernolákova kodifikace slovenštiny na rozdíl od současné (navazující na štúrovskou kodifikaci vycházející ze slovenštiny středního Slovenska) vychází ze západoslovenského jazykového základu. Vývojem kodifikace spisovného slovenského jazyka se v jedné z kapitol proto budu zabývat podrobněji. Jelikož Ľ. Štúr kodifikoval spisovnou slovenštinu na základech kulturní středoslovenštiny a hodžovsko-

hattalavskou úpravou dostala Štúrova normotvorná kodifikace dnešní podobu², předpokládala jsem, že ve vývoji mohlo v některých případech dojít k posunu statusu slova od nářečového ke spisovnému a naopak – zajímalo mě zejména, jestli některá slova, která dnes nemají ve slovenštině spisovný status, jej měla v bernolákovské kodifikaci.³

Z hlediska vývoje kodifikací spisovné slovenštiny ve vztahu ke připsání spisovného nebo nářečového statusu lexémům středoslovenské a západoslovenské nářečové provenience je zajímavé i hodnocení jednotlivých lexémů v *Pravidlách slovenského pravopisu* (dále *PSP*) 1931, u kterých se v dobovém i současném hodnocení setkáváme s kritikou jejich bohemizujícího charakteru. V naší souvislosti můžeme ověřovat, zda jsou v *PSP* 1931 jako spisovné zachycené některé ze západoslovenských nářečových lexémů, které mají české paralely a které se jinak ve slovenštině jako spisovné nehodnotily, a také zda se hodnocení těchto lexémů v *PSP* 1931 shodovalo nebo neshodovalo s bernolákovskou kodifikací. Dalším přirozeným krokem je pak srovnání se zpracováním v *PSP* 1940.

U jednotlivých lexémů, na které se v práci zaměřuji, jsem se s pomocí jazykových atlasů snažila zachytit, kam až jednotlivá slova na slovenském a českém území zasahují a tedy v jakých oblastech obou jazykových prostředí se vyskytují. V dané souvislosti je jedna z kapitol věnována problematice nářečí česko-slovenského pohraničí, kterými se česká i slovenská jazykověda zabývala v souvislosti s jejich hodnocením jako slovenských nebo českých nářečových skupin. Jedná se zejména o tzv. Moravské Slovensko (dnešní Slovákko), Valašsko a s ním související valašskou kolonizaci, jež zasahovala obě jazyková území, a Záhorí na západním Slovensku.

Sledovaná problematika se v diplomové práci podává ve čtyřech kapitolách: druhá kapitola práce se soustřeďuje na charakteristiku lingvistické literatury, ze které jsem čerpala lexikální materiál a jeho hodnocení, třetí se zaměřuje na vývoj názorů na vztah českých a slovenských nářečí, čtvrtá pojednává podrobněji o nářečových územích s předpokládaným nejvyšším počtem mezijazykových shod a o jejich lingvistickém zpracování. Pátá kapitola představuje materiálové jádro práce, srovnávací popis vybraných lexémů.

² BLANÁR, V.: *Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovanskom kontexte*, In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Matica slovenská, Martin 1997, s. 235.

³ Tato otázka je zajímavá i z toho hlediska, že podrobnější zkoumání bernolákovské kodifikace lexika ukazují, že Bernolák čerpal též ze středoslovenských nářečí (HABOVŠTIAKOVÁ, K: *Vzťah slovnej zásoby Bernolákovho Slováka k slovenským nárečiam*. Jazykovedný časopis XII, 1962, s. 139).

Z naznačeného vyplývá, že práce představuje uplatnění konfrontačního přístupu ke slovenským a českým lexikálním jevům s využitím existujících lingvistických zdrojů. Práce se současnými textovými výskyty slov, která by představovala vhodné rozšíření představené konfrontace, by přesahovala možnosti a stanovený cíl práce. Vnitrojazykové a mezijazykové srovnání slovenského a českého lexika realizované v diplomové práci na jedné straně na vybraném vzorku materiálu představuje uplatnění nového principu v konfrontačním přístupu k otázce česko-slovenských jazykových vztahů, na druhé straně otevírá možnosti jeho dalšího rozvíjení.

2 VÝKLADOVÉ SLOVNÍKY, SLOVNÍKY NÁŘEČÍ A ATLASOVÁ ZPRACOVÁNÍ NÁŘEČOVÉHO LEXIKA JAKO VÝCHODISKO KE KONFRONTACI ČESKÉ A SLOVENSKÉ SLOVNÍ ZÁSObY

2.1 *Vývoj kodifikace slovenského spisovného jazyka a s ním související zpracování slovní zásoby ve slovenské lexikografii*

Specifika vývoje spisovné slovenštiny projevující se v rozdílném základu kodifikací v období národního obrození a společenskými okolnostmi následujících obdobích se kromě fonologické a morfologické roviny promítají také do kodifikace slovní zásoby. Současné slovenštině, která navazuje na štúrovskou kodifikaci na středoslovenské jazykové bázi, předcházela v mnohém odlišná bernolákovská kodifikace.

Bernolákovou kodifikací (1787) nastala ve srovnání s předchozím vývojem kvalitativní změna v používání slovenštiny v písemném kulturním úzu – místo nekodifikované (neustálené) kulturní slovenštiny (používané zejména v západoslovenské a středoslovenské variantě) se do slovenských textů dostává pravopisně a gramaticky (později i lexikálně) kodifikovaná podoba spisovné slovenštiny na západoslovenské bázi. Mezi kulturní západoslovenštinou (používanou nejprve hlavně v praktických písemnostech, později ale též v literatuře, hlavně náboženské) a Bernolákovou spisovnou slovenštinou je úzká vzájemná souvislost. Bernolák vědomě navazoval na západoslovenskou jazykovou kulturu a svoje konání chtěl podepřít důležitostí západoslovenské literární tradice.⁴ Ovšem průkazné jsou i některé zvláštnosti bernolákovštiny, které poukazují na to, že Bernolák v lexiku čerpal též ze středoslovenských nářečí.⁵

Zdrojem kodifikace lexika byly kromě živé řeči vzdělavců také tištěné spisy, lidová řeč, tehdejší botanická, polnohospodářská a právní terminologie. Strukturovaná hesla v kodifikační práci *Slowár Slowenski, Česko-Latinski-Ňemecko-Uherski* představují porovnání slovenského jazykového materiálu s ekvivalenty v češtině, latině, němčině a maďarštině. A. Bernolák při hodnocení českých slov, známým a rozšířeným vzhledem ke dlouhodobé tradici fungování češtiny jako kulturního jazyka ve slovenském prostředí, uplatnil princip kodifikační delimitace, tj. poukazuje na rozdíly

⁴ HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Bernolákovo jazykovedné dielo v kontexte slovenskej jazykovedy*. In: Život a dielo Antona Bernoláka. Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, Bratislava 1997, s. 83–84.

⁵ HABOVŠTIAKOVÁ, K: *Vzťah slovnjej zásoby Bernolákovho Slovára k slovenským nářečiam*. *Jazykovedný časopis XII*, 1962, s. 139.

mezi slovenštinou a češtinou u takových slov, která se liší zvukově a sémanticky (slova českého původu označuje křížkem nebo kvalifikátorem *boh.*). Deliminační princip ve vztahu k nářečím se uplatňuje u nářečových hodnocení *vulg.*, tj. nespisovná, lidová slova⁶. Z hlediska současné spisovné slovenštiny je zajímavá míra a také způsob uplatnění principu kodifikační delimitace jak ve vztahu k češtině, tak k jednotlivým slovenským nářečím.

Na důležitou úlohu češtiny při formování Bernolákovy slovenštiny poukázali mnozí jazykovědci (J. Mihál, E. Paulíny, V. Vážný, K. Horálek a J. Bělič⁷). K. Habovštiaková uvádí, že Bernolák se při zpracování svých prací nejen opíral o českou jazykovědnou literaturu, ale při utváření spisovného slovenského jazyka se aktivně účastnil i český jazyk. Do *Slowáru* se tudíž dostala i tzv. kulturní slova převzatá z češtiny, ze kterých se mnohá používala také v kulturní západoslovenštině. Mezi ně náleží kupříkladu lexémy *cit*, syn. *zmisel*; *druh*; *lahkowážní*; *lahkomiselní*; *žiwočich*; *náležit'*; *náležití*; *zložit'*; *zrozumitedelní*; *znesitedelní*; *zretedetelní* apod. Český knižní původ mají zřejmě i lexémy *bázliwí*; *truchliť*; *truchliwí*; *pospíchat'*, syn. *pospíšiť*; *pradlena*; *prewlect'*; *lkat'*, *dokaz*; *trída*, *závod*, *zreteľ'*, *hubowat'*; *cpať*; *mluwiť* (syn. *howoriť*, *rozpráwat'*, *reč west'*), *wirídiť* (syn. *wibawiť*, *wikonať*, *wiplniť*) aj. Jak dodává Habovštiaková, některá z nich jsou dodnes známá z okrajových západoslovenských nářečí.⁸

Z hlediska uplatnění bernolákovštiny je významná literární tvorba J. Fándlyho. Slovní zásoba jeho díla velmi úzce souvisí se *Slowárem* A. Bernoláka, byla pokud jde o slovenštinu jeho základním a nejdůležitějším pramenem (srov. Majtán, 1987, tam i odkazy na další studie). *Slowár* obsahuje podle J. Považana až 93,8% Fándlyho slovní zásoby (M. Maltán). Slovní zásoba Fándlyho díla *Pilný domajší a poľný hospodár* slouží jako ukázka bernolákovštiny s její oporou o západoslovenská nářečí, hlavně trnavského okolí, jež patří do jihozápadní skupiny západoslovenských nářečí. Charakterizují ji všeobecně západoslovenské lexémy, jako např. *okno*, *mračno*, *barina*, *žihlawá*, *planta*, *zelina* (= *burina*), *otawa*, *stádo*, *kočka*, *stodola*, *hospodár* (dnes pouze na Záhorí, jinde *gazda*), *nátoň*, *otawa*, *duchna*, *poduška*, *peceň*, *zásmažka*, *kmín*, *warecha*, *wčul/wčil*, *žufan*, *žbánek*, *hrotek* aj. Na menším území této skupiny se

⁶ ŽIGO, P.: *Dejiny slovenského jazyka*. In: *Slovacicum: kapitoly z dejín slovenskej kultúry*. AEP, Bratislava 2004, s. 89.

⁷ HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Podiel češtiny na formovaní Bernolákovej spisovnej slovenčiny*. In: *Slavica Pragensia*. 4. (Acta Facultatis Carolinae. Philologica. 3.). Universita Karlova, Praha 1962, s. 551.

⁸ Tamtéž, s. 554.

nacházejí slova, která jsou na tomto území omezená. Mezi ně patří *bogdál*, *korotwa*, *gabrátka*, *stupka*, *krumple*, *ocas*, *hránt*, *noša*, *oklep*, *otka*, *húra*, *podlaha* (=povala), *žmolki*, *slíže*, *ňešpori* (=olovrant), *škridla* (=pokrievka), *randlík*, *gbelík*, *tunka*, *stádo*, *lichwa*, *klnut*, *fčil*, *druh* (=drúk), *pantok* (= veľká sekera), *klapiňec* (=kravské lajno), *lowíšek* (= mliečnik), *nápoki* (=náročky), *ničemní* (=naničhodný), *škarupina*, *škarup* aj. Z knihy J. Fándlyho vybral A. Bernolák taktéž skupinu slov, kterou označil za bohemizmy a doporučil místo nich spisovná slova: *antiimonialskí* (*špisglasowí*), *armaria*, *armarka* (*kasna*), *čap* (*bocan*), *fundácia* (*založení*), *heisek* (*frčkár*), *hubán* (*práchno*), *húl'* (*pařica*), *charba* (*sinokwet*), *kolébka* (*kolíska*), *korábek* (*kóra*), *konotwa* (*garabica*), *kotúč* (*trdelník*, *kotulka*), *kwintlík* (*kwantlík*), *lazebník* (*kúpeľník*), *plinút'* (*plwat'*), *pošmúrní* (*mrační*), *puchír* (*plezgír*), *erz* (*zrdz*, *sňet'*), *spurní* (*hlawatí*, *twrdošigní*), *striž* (*strihačka*), *strižek* (*králíček*), *šíf* (*lod'*), *škopek* (*šáf*), *šlechetnosť* (*statečnost'*), *šperka* (*cifra*), *špičkowať* (*pichať*), *tunka* (*kaďečka*), *zofť* (*ščáwa*), *zofťnatí* (*ščawnatí*) apod.⁹

Ľudovít Štúr se na začátku 40. let 19. století rozhodl (se skupinou evangelické intelligence) kodifikovat slovenštinu na základě kulturní středoslovenštiny severozápadního typu. Volba střední slovenštiny byla podmíněna tím, že se výrazně odlišovala od ostatních sousedních jazyků (za nejrozšířenější, nejzachovalejší a nejčistší pokládal slovenštinu v Liptově, na Oravě, v Turci, v Horním Trenčíně, na horní Nitře, ve Zvoleni, v Tekově, Hontě, Novohradě, ve velké části Gemera a na dolní Zemi, zatímco jazyk v Nitranské, Prešpurské a dolní Trenčínské se podobá českému nářečí na Moravě. Na Spiši a v Šariši se zase podobá polštině.¹⁰). Ačkoliv lexikální zásoba byla v porovnání s kodifikací hláskosloví a tvarosloví systémem otevřenějším a od spisovného českého lexika se lišila méně radikálně než v porovnání hláskosloví a tvarosloví, ve štúrovském období dochází v politických, lidově-hospodářských a popularizačních žánrech k aktivizaci domácích lexikálních prostředků. Kromě tvorby nových lexémů (např. pomocí derivace) dochází také k rozšiřování významu slov. Jako příklad možno uvést významové rozšíření slova *kmeň* o význam „kmen slova“.¹¹ V Bernolákově *Slowáru* se lexém *kmeň* vyskytuje pouze ve významech 1. *peň*, 2. *počátek rodu* a 3. *odnož*. I když se ve štúrovském období slovní zásoba bouřlivě rozvíjí

⁹ MAJTÁN, M.: *Slovní zásoba vo Fándlyho diele Pilný domajší a poľný hospodár*. *Slovenská reč* 52, č. 5, 1987, s. 271–273.

¹⁰ PALKOVIČ, K.: *Z dějin slovenskej dialektológie*. *Slovenská reč*, 58, č. 5, 1993, s. 263–264.

¹¹ ŽIGO, P.: *Slovacicum – Dejiny spisovného jazyka*, AEP, Bratislava, s. 94–97.

jak přejímáním z jiných jazyků, tak domácí slovotvorbou, lexikograficky kodifikována nebyla.

Po hodžovsko-hattalovské úpravě (1852) a následuje v martinském období formování a stabilizace martinského úzu, na které se podílel především Samo Czambel svými kodifikačními pracemi *Slovenský pravopis* 1890, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* 1902, které kromě popisu struktury spisovné slovenštiny obsahovaly i pravopisné slovníky („ukazovatele“), tedy zachycovaly i slovní zásobu. I když ve vztahu k češtině uplatňoval Czambel delimitační princip, obsahují jeho soupisy některé lexikální bohemizmy i hláskoslovné varianty, které později ustoupily z užívání. Důležitá byla kodifikační úprava v J. Škultétyho v 2. a 3. vydání Czambelovy *Rukoväti* (1915, 1919). Martinský úzus proniká do meziválečného období (1918 – 1940), kde ovšem koexistuje s oficiálním politickým směrem, který inklinoval k myšlence o dvou variantách společného československého jazyka. V tomto období největší vlnu nespokojenosti na straně slovenské inteligence vyvolalo první vydání ***Pravidel slovenského pravopisu*** (1931) vycházející z představy postupného sblížování spisovné slovenštiny a češtiny. Kodifikace v *PSP* 1931 se opírala o rozkolísaný dobový úzus a také o Czamblovu kodifikaci v prvním vydání *Rukoväti*¹² (mnohé jevy, které jí byly vytýkány, můžeme nalézt také u Czambela) a i když představovala oficiální kodifikaci, velkou část slovenské společnosti nebyla přijata za svou. Jazyková situace byla na Slovensku v meziválečném období složitá. Nebyla vypracována odborná terminologie (i proto na počátku 20. let, zejména v českých kruzích, existovala koncepce, podle které se jazykem odborné komunikace měla stát čeština) a kritériím spisovnosti nevyhovovala větší část lexikálních a syntaktických prvků v oblasti větné a souvětné syntaxe. V prvním slovenském specializovaném jazykovědném časopise *Slovenská reč* se od prvního čísla (1932) uveřejňovaly články, které měly poukázat na správnost domácích výrazů, odstraňovat rozkolísanost normy (zčásti způsobenou vydáním *PSP*) a měly za úkol zabránit nežádoucímu pronikání bohemizmů či archaismů do slovenského spisovného lexika. (např. „*Cirkel* či *kružidlo*? *Zdomácnené slovo cirkel, ktoré bolo bežne v slovenských školách predprevratových, nahradzujú novým slovom kružidlo, kružítko. Pravidla majú aj cirkel, preto ním nepohrdať, ale vedome užívať toto napoly zabudnuté slovo. Kto je vonkoncom proti slovu cirkel, nech aspoň nepíše kružítko, ale*

¹² KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 1999, s. 65.

kružidlo!“)¹³ Další verze *PSP* pochází z roku 1940 (ve zpracování lexémů mne bude též zajímat, zda se *Pravidla* z roku 1931 a 1940 ve vztahu k nim liší), kde se zavedla praxe označovat nesprávná slova hvězdičkou.¹⁴ V dalších obdobích vyšla nová (reformní) vydání *PSP*, důležité je však zejména vydání výkladových slovníků slovenštiny, *Slovníku slovenského jazyka*, který vznikl jako výsledek rozsáhlé lexikologické práce v 50. a 60. letech (red. Š. Peciar, 1959 – 1968) a *Krátkého slovníku slovenského jazyka* (red. J. Kačala, M. Pisárčiková, 1987, 2. vyd. 1989, doplněná a přepracovaná vydání z r. 1997 a 2003).

Ve své práci budu u vybraného slovenského lexika sledovat zpracování ve výše uvedených slovnících – v Bernolákově *Slowáru Slowenském, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherském*, ve *Slovníku slovenského jazyka* a v *Krátkém slovníku slovenského jazyka. PSP* z roku 1931 a 1940 poslouží jakožto ověření „bohemizace“ slovenštiny a její následného zamítnutí. V lexikografickém zpracování budu sledovat posun v jejich hodnocení z hlediska spisovnosti, rozšiřování či zužování významů a jejich porovnání s rovinou nářečovou.

2.2 *Atlas slovenského jazyka a Slovník slovenských nářečí*

Z jazykových slovníků a atlasů souvisejících s problematikou nářečí se opírám o *Atlas slovenského jazyka IV.* (A. Habovštiak, 1984), ve kterém se zpracovávají lexikálně diferencované jevy slovenských nářečí. Tento čtvrtý svazek je ze všech dílů *Atlasu* nejrozsáhlejší, obsahuje 431 map, jež mají v zásadě analytický charakter – pomocí zvolených symbolů se na nich zobrazuje lexikální diferenciace jednoho pojmu.¹⁵ Lingvogeografické znázornění poskytuje obraz územního rozšíření jednotlivých lexémů – a z hlediska sledované problematiky taky možnost vyčlenit některé zajímavé lexikální jevy s paralelou na českém jazykovém území.

Anton Habovštiak v kapitole *Lexikálna diferenciácia slovenských nářečí vo svetle jazykového zeměpisu*, která je součástí *Atlasu slovenského jazyka IV. – Lexika, časť druhá* (1984), na základě izolex, které se ukazují při zkoumání slovenských nářečí, nejprve rozděluje nářečovou slovní zásobu na slova, která jsou na celém

¹³ Tamtéž, s. 105–107.

¹⁴ HORECKÝ, J.: *Diferenciácia národného jazyka*. In: *Jazyk a spoločnosť*. Veda, Bratislava 1982, s. 74.

¹⁵ RIPKA, I.: *Koncepcia a realizácia Atlasu slovenského jazyka*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove-Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002, s. 23–24.

slovenském území nediferencovaná, a na slova se stejným významem, ale formálně diferencovaná v rámci poměrně dobře vyčlenitelných zeměpisných areálů.

K nediferencované slovní zásobě patří slova z nejrozmanitějších oblastí hospodářského, kulturního a společenského života. Například slova, jež se vztahují na člověka (*hlava, noha, ruka*) nebo slova z oblasti materiální a duchovní kultury (*postel, dvere, duch, peklo, boh*). Většinu slov z této skupiny tvoří všeslovanská slova a jsou rozšířena na západním, středním i východním Slovensku.

U diferencované slovní zásoby podává popis jak trichotomické, tak dichotomické lexikální diferenciace. Do trichotomické lexikální diferenciace zařazuje tři vrstvy slovní zásoby, ve které se pro slova se stejným významem na základě lexikální diferenciace utvářejí ze zeměpisného hlediska tři výrazné areály, a to západoslovenský, středoslovenský a východoslovenský (přičemž na každém z nich se může používat nejen jedno, ale i více slov se stejným významem). Tak jsou územně diferencovány např. některá pojmenování, která se vztahují na člověka: zsl. *huba*, strsl. *ústa*, vsl. *gamba*; zsl. *víčka*, strsl. *mihalnice*, vsl. *obrvy* i *pavučajky*, *kl'ipajky*; zsl. *l'adviny* (*l'advenice*), strsl. *obličky*, vsl. *pokrútky*; zsl. *mech*, *žoch*, strsl. *vrece*, vsl. *mech*; zsl. *hrebíček* : strsl. *klinček*, vsl. *hvozdik*; zsl. *kmín*, strsl. *rasca*, vsl. *raška*, *reška*, *kmínek*; či zsl. *puchor*, strsl. *zúžil*, vsl. *žaludek*.

Dále uvádí vrstvu slovenské slovní zásoby, ve které se vyčleňují lexikální zvláštnosti, jež jsou společná pro západoslovenská a východoslovenská nářečí. Např. zsl. a vsl. *tieň*, strsl. *tôňa*; zsl. a vsl. *priekopa*, strsl. *garád*; zsl. a vsl. *kameň*, strsl. *skala*; zsl. a vsl. *dyňa*, strsl. *tekvica*; zsl. a vsl. *tlstý*, strsl. *tučný*; zsl. a vsl. *len*, strsl. *iba*; či zsl. a vsl. *narub*, strsl. *naopak*.

Poté následuje vrstva slov, která mají zhodnou podobu ve středoslovenských a západoslovenských nářečích a odlišnou ve východoslovenských nářečích. Tato skupina poukazuje na úzký vztah zsl. a strsl. nářečí. Např. strsl. a zsl. *farár*, vsl. *pop*; strsl. a zasl. *šatka*, vsl. *hustečka*; strsl. a zsl. *krívať*, vsl. *chramac*; strsl. a zsl. *žriebe*, vsl. *hača*; strsl. a zsl. *jarabica*, vsl. *kuropka*; či strsl. a zsl. *šošovica*, vsl. *l'enča*.

A nakonec vystupuje skupina, kde se objevují prvky společné pro středoslovenská a východoslovenská nářečí. Zsl. *húser*, strsl. a vsl. *gunár*, zsl. *kočka*, strsl. a vsl. *mačka*; zsl. *ščekat*, strsl. a vsl. *brechat'*; zsl. *cop*, *chvost*, *ocas*, strsl. a vsl. *vrkoč*, *varkoč*; zsl. *slíže*, strsl. a vsl. *rezance*, *rezanky*; zsl. *okno*, strsl. a vsl. *oblok*, *oblak*; či zsl. *nemocný*, *nezdravý*, strsl. a vsl. *chorý*.

Hranice mezi středoslovenskými a východoslovenskými nářečími je výraznější než hranice mezi středoslovenskými a západoslovenskými nářečími, to znamená, že mezi středoslovenskými a západoslovenskými nářečími je užší vztah než mezi středoslovenskými a východoslovenskými nářečími.

Jak bylo výše uvedeno, kromě členění trichotomického uvádí Habovštiak ještě dvě členění dichotomická – ve směru jihozápadním proti severovýchodnímu a severozápadním proti jihovýchodnímu.

Při prvním dichotomickém členění se vyděluje severní část a jižní část středoslovenských nářečí. V nářečích severní části Slovenska se vyskytují lexikální prvky společné s východoslovenskými nářečími, v jihoslovenských nářečích zase prvky, které jsou charakteristické pro západní Slovensko.

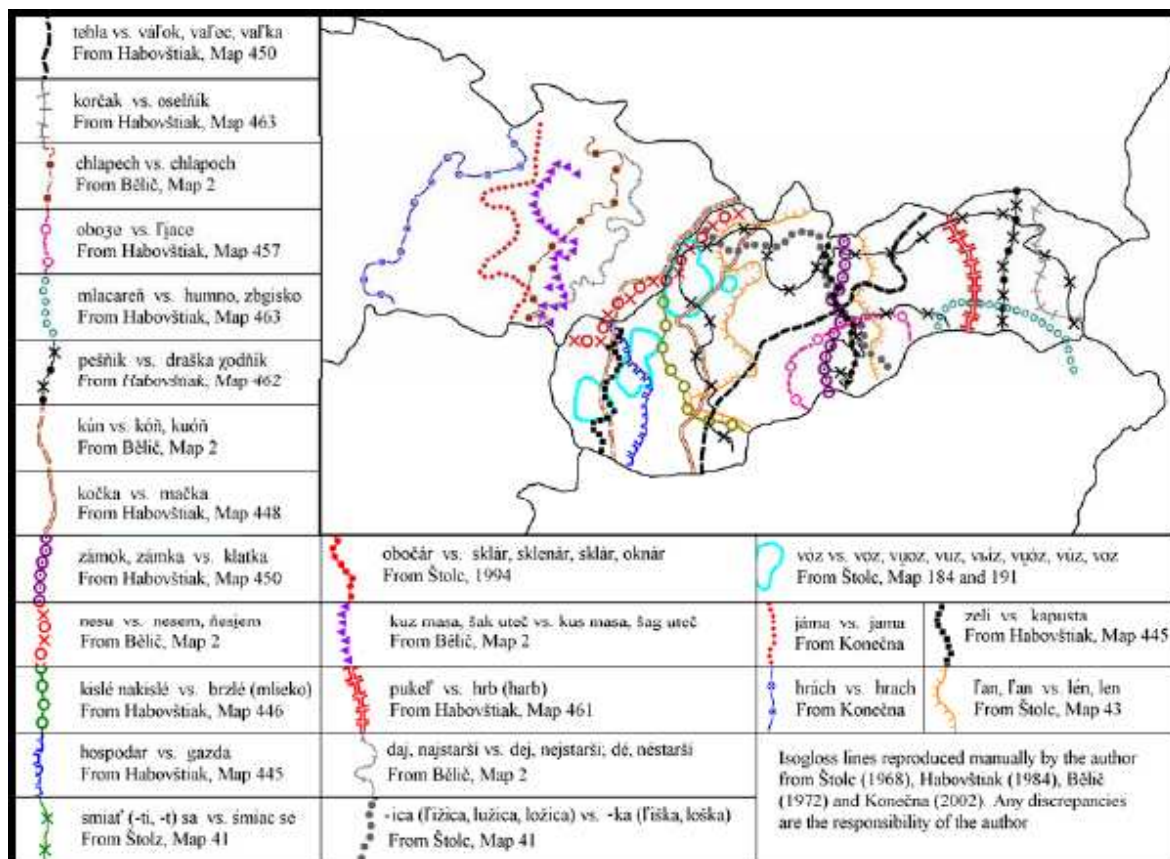
Pro tohle binární členění je příznačné, že se váže na starší vrstvu slov, mezi kterými převládají slova domácího původu, často i dnes rozšířená v ostatních slovanských jazycích, např. *borovica/sosna*, *plešina/lysina*, *prst/palec jazvec/borsuk*, *jalovica/řelička*, *červ/chrobák*, *sliepka/kura*, *plžnut'/lieňit' sa*, *praslica/kúdel'*, *duchna/perina*, *akurát/práve*, *naspät'/nazad* – slova na prvním místě patří k jihozápadu, druhá slova k severovýchodu.

Na dvě přibližně stejné poloviny dělí Slovensko také jiné lexikální zvláštnosti, ale ve směru severozápadním proti jihovýchodnímu. Jedná se o případy, když se ten samý význam vyjadřuje také dvěma lexémy, jejich členění má však ze zeměpisného hlediska jiné rozložení. Např. *izba/chiža*, *hladný/lačný*, *hádzať/rúcať*, *tehla/vál'ok*, *zámok/klatka*, *vnútri/dnu*, *mnoho*, *moc/veľa*, *veža/turňa*, *tabak/dohán*. Slova na prvním místě se vztahují k severozápadnímu území Slovenska, druhá k jihovýchodnímu.

Trichotomické členění slovenských nářečí, které se uplatňuje také v hodnocení A. Habovštiaka, je obecně uplatňováno v současné slovenské dialektologii a opírám se něj i ve své práci. Procházení jednotlivých map Atlasu však ukazuje, že jednotlivé izolexy vymezují rozdílná území a nelze říci, že by tři nářečové makrodialekty byly vymezeny zřetelnými svazky lexikálních izoglos.

V této souvislosti stojí za zmínku studie **A. Maxwella** *Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová studia z historickým perceptuálnej dialektológie*, ve které se snaží zjistit původ trichotomického rozdělení slovenských nářečí v historických

souvislostech a relativizovat samozřejmost, s jakou je v současnosti přijímáno.¹⁶ Jazykovou rozmanitost slovenštiny demonstruje na spojení izoglos z prací J. Štolce, J. Běliče a A. Habovštiaka – výsledek jejich společného zakreslení na jednu mapu přirovnává Maxwell k „talíři špaget“¹⁷.

Mapa Maxwell (zdroj: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/maxwell.pdf>)

Z hlediska historické perceptuální dialektologie, tj. z hlediska vnímání (percepce) nářečových jevů v průběhu historického vývoje poukazuje Maxwell na to, že trichotomické vnímání slovenských nářečí nebylo do běžné (poukazuje na jiná, netrichotomická členění u starších „amatérských lingvistů“) a objevilo se až v rámci štúrovského zápasu o novou kodifikaci spisovné slovenštiny na středoslovenské bázi. Za prvního, kdo rozdělil slovenskou jazykovou část slovanského nářečového kontinua na západní, střední a východní, považuje Maxwell L. Štúra, přičemž v trichotomickém rozdělení slovenských nářečí, v současnosti obecně přijímaném, vidí jeho nejtrvalejší lingvistické dědictví.

¹⁶ MAXWELL, A.: *Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová studia z historickém perceptuálnej dialektologie*. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 2, s. 2, s.1. [cit. 2011-5-27]. Dostupné z: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/maxwell.pdf>

¹⁷ Tamtéž, s. 5.

Trichotomické členění slovenských nářečí se ve využitých „územních zkratkách“ promítá i do jejich lexikografického zpracování. Jako další oporu při popisu a hodnocení nářečového lexika využívám v práci *Slovník slovenských nářečí* (A – K, red. F. Buffa, A. Ferenčíková, J. Nižnanský, I. Ripka, 1. vyd 1994; L – P, A. Ferenčíková, I. Ripka, 1. vyd. 2006). Ze slovníku jsem převzala i chápání pojmů nářečové synonymie, heteronymie, homonymie a tautonymie. Pokud se ten samý význam vyjadřuje rozličnými lexémy (výrazovými prostředky) v jedné nářečové oblasti, hovoříme o *synonymii*. V případě jejich výskytu v různých (netotožných, příslušnou izoglosou ohraničených) oblastech jde o *heteronymii*. Pokud se vícere navzájem nesouvisející významy vyjadřují jedním výrazovým prostředkem (stejnou zvukovou formou) v jedné nářečové oblasti, konstatujeme přítomnost *homonymie*.¹⁸ V textech jsem se setkala s různým výkladem pojmu *tautonyma*. Zatímco A. Habovštiak a K. Habovštiaková je vymezují jako lexikální jednotky se shodným významem, z nichž se jedna používá jen v určitém nářečí¹⁹ (např. *hunmo/stodola*, *obilie/zbožie*, *oblok/okno* apod.), I. Ripka považuje za tautonyma stejné lexémy, které označují ve vícerech oblastech odlišné významy.²⁰ Ve své práci budu pracovat s pojmem tautonyma ve shodě s Ripkovou definicí, jelikož by se pak termín tautonymum překrýval s termínem heteronymum.²¹ Z důvodu větší přehlednosti přikládám tabulku, převzatou ze SSN:

		jedna (totožná) nářečová oblast	vícere (neshodné) nářečové oblasti
homosémie jeden (totožný) význam	vyjádřená rozdílnými výrazovými prostředky	synonymie	heteronymie
heterosémie vícere (rozdílné) významy	vyjádřená jedním (totožným) výrazovým prostředkem	homonymie	tautonymie

¹⁸ RIPKA, I.: *Enantiosémie v nářečové lexice*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002, s. 57.

¹⁹ HABOVŠTIK, A., HABOVŠTIKOVÁ, K.: O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník*. SAV, Bratislava 1971, s. 57.

²⁰ RIPKA, I.: *Enantiosémia v nářečové lexice*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002, s. 57.

²¹ RIPKA, I. a kol.: *Výskum a opis nářečové lexiky*. 1984, s. 276.

2.3 České výkladové slovníky a Český jazykový atlas

V česko-slovenské konfrontaci vybraných lexému z českých výkladových slovníků týkajících se spisovného jazyka využívám *Příruční slovník jazyka českého* (B. Havránek et al., 1935 – 1957) a *Slovník spisovného jazyka českého* (B. Havránek et al., 1. vyd. 1960 – 1971). Mezi jejich vydáními uplynulo několik let a z tohoto důvodu je možné též vysledovat některé změny statusu, které u lexémů nastaly. Moravská slovní zásoba je nesoustavně zachycena v rukopisných sběrech a rukopisných pracích, také v dílčích dialektologických monografiích a samozřejmě v *Českém jazykovém atlase*, ale chybí dobře zpracovaný komplexní slovník lidového jazyka, který by nebyl jen slovníkem jednotlivých lokalit.²² Z jednotlivých prací jsem našla například *Jazykový atlas jihozápadní Moravy* (L. Čižmarová, Brno 2000) či publikaci *Mluva v severomoravském pohraničí* (S. Kloferová, Brno 2000). Nicméně základní a nejbohatší materiál poskytuje *Český jazykový atlas*, kterého celkem vyšlo 5 dílů (plus díl 6. – *Dodatky*). Ve své práci používám první tři díly (Balhar J., Jančák P. a kol., Praha 1992, 1997 a 1999) zabývající se lexikem. První svazek obsahuje okruh lexémů patřících do tematických okruhů místního a domácího prostředí, člověka; druhý svazek obsahuje lexémy týkající se zahrady a sadu, živočišstva, lesu a rostlinstva, krajiny, času a počasí, vesnice dříve a nyní, zábavy a zvyků a nakonec třetí svazek slovní zásobu dotýkající se polních zemědělských prací, hospodářské usedlosti, zemědělského nářadí a nástrojů, dobytka a drůbeže. Mapy nejsou analytické (jako u většiny ostatních jazykových atlasů, kdy každému bodu sítě reprezentujícímu jednu vesnici nebo město je přiřazen jeden nápis nebo symbol), ale syntetické: jsou využívány především plošné prostředky. Hlavním prostředkem zobrazení jsou linie (izolexy) vymezující oblast výskytu určitého nářečového ekvivalentu, a to společně s nápisem uvnitř areálu.²³ Zbylé díly pak zachytávají morfologickou (4. díl), hláskoslovnou a syntaktickou (5. díl) stránku jazyka.

²² KRČMOVÁ, M.: *Existuje moravština?*. In: *Přednášky a besedy ze XL. běhu LŠSS*. Masarykova univerzita, Brno 2007, s. 97.

²³ Dostupné z: <<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=CJA>> [cit. 2011-5-29]

2.4 Jazykové atlasy (nejen) slovanské jazykovědy

V souvislosti s valašskou kolonizací a tzv. karpaticizmy, které v jisté míře představují společnou moravsko-slovenskou slovní zásobu, nelze opomenout zmínit *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas – Celokarpatský dialektologický atlas (CKDA)*, na němž se podíleli dialektologové ze všech zemí karpatské zóny. Cílem atlasu bylo představení shodných elementů rozličného původu na úrovni dialektu a dokázání kontinuity jejich přítomnosti v dialektech karpatského areálu. CKDA zpracovává lexikálně-sémantický materiál získaný v lokalitách, ve kterých se mluví polskými, moravskými, slovenskými, ukrajinskými, maďarskými, moldavskými, rumunskými, srbskými, makedonskými a albánskými nářečími. Na Slovensku se dotazník CKDA vyplňoval ve 24 lokalitách (ve 20 slovenských a 4 ukrajinských).²⁴ K dispozici jsem měla 5. svazek CKDA (1997), jež byl připravovaný na Slovensku. Svazek je rozdělen do šesti okruhů – jedná se o rostlinstvo; zemědělství; lidskou metrologii; nářadí, tkaní, včelařství; kácení lesa a řezání dřeva; živočichy.

K dalšímu významnému projektu slovanské jazykovědy náleží *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas (OLA) – Slovanský jazykový atlas*. V roce 1961 byla při Mezinárodním komitétu slavistů ustanovena Mezinárodní komise, která měla za úkol přípravné práce na projektu. V bývalém Československu byly ustanoveny dvě národní komise – slovenská v čele s Eugenem Paulinym a česká pod vedením Jaromíra Běliče, E. Paulinyho a J. Běliče pak vystřídal další lingvisté. V r. 1965 byl vydán *Dotazník OLA (Voprosnik OLA)* obsahující 3 454 položek týkajících se jednotlivých jazykových rovin. Po vydání dotazníku byl zahájen sběr materiálu, který trval 10 let, následně se materiál kartograficky zpracovává a postupně vycházejí tematicky zaměřené svazky ve dvou sériích, foneticko-morfologické a slovotvorné-lexikologické, a také sborníky studií a v opoře o kartografické zpracování i monografie, mapující konkrétní jevy slovanských jazyků.²⁵ Kvůli zaměření mé práce jsem upotřebila lexikálně-slovotvornou část. Na internetu jsou dostupné dva svazky – *Živočišstvo* (1988) a *Člověk* (2009): (<http://www.slavatlas.org/publications.html#seriya_lexslov>)

²⁴ RIPKA, I.: *Celokarpatský dialektologický atlas – hlavné dielo lingvistickej karpatológie*. In: *Slovo o slove*, ročník 15. Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, s. 14–16.

²⁵ KRAML, J.: *Slovenština mezi slovanskými jazyky (k otázce slovensko-jihoslovanských lexikálních korespondencí)*. Rkp. bakalářské práce. FF UK, Praha 2011.

3 VZTAH SLOVENŠTINY A ČEŠTINY, HRANICE SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH NÁŘEČÍ

V současnosti vnímáme jako zcela přirozené, když česká a slovenská dialektologie interpretuje nářečí na území ČR, a tedy i moravská nářečí, jako česká, jako součást českého národního jazyka, česko-slovenská nářečové hranice se překrývá s hranicí politickou, a tedy i území slovenských nářečí se v současném pohledu rozkládá (kromě jazykových ostrovů v zahraničí) na slovenském území a nepřesahuje západní hranici. Odpovídá tomu i přístup lingvistické geografie, zpracování v českém a slovenském jazykovém atlasu. Česko-slovenské nářečové kontinuum, postupnost jazykových změn a zejména prostupnost výskytu slovenských fonologických, morfologických i lexikálních jazykových rysů bez ohledu na politickou hranici na území Moravy však v minulosti vedlo i k jiným pohledům a řešením. Území slovenských nářečí bylo vidno i na západ od historické politické hranice. Takovéto vidění bylo podporováno koncepcí jednotného československého jazyka v dialektologii 19. století a v 20. století zejména pak v čechoslovakisticky orientované lingvistice meziválečného období. Na následujících stranách podávám výběr názorů na tuto otázku v jisté chronologické postupnosti.

A. V. Šembera v úvodu knihy *Základové dialektologie československé* (1864) vymezuje československou řeč na území Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a části dolních Rakous. Podle zeměpisné polohy ji začleňuje mezi ostatní slovanské jazyky na severozápad (společně s hornolužičtinou, dolnolužičtinou a polštinou), na východ potom náleží maloruština a velkoruština a na jih bulharština, srbocharvátština a krajinkoslovenština.²⁶ Zdůrazňuje, že ačkoliv se spisovná československá řeč od doby bible Kralické ustálila, mluví se jinak. Proto z celku vyděluje tři nářečí, a to české, moravské a slovenské, přičemž jejich rozhraní se neshoduje s hranicí politickou – nářečí české zabíhá na Moravu, moravské do Čech a Slezska a slovenské na Moravu a dolních Rakous. Z hlediska zaměření mé práce mne nejvíce zajímali kapitoly *O nářečí moravském* a *O nářečí slovenském*, kde se Šembera dotýká i lexika. Více materiálu poskytla kapitola *O nářečí moravském*, kde se jako paralely k slovenským lexémům ukazují lexémy podřečí západního: *turkyně* (turecká pšenice), *stolař* (truhlář), *jizba* (světnice), *skoro* (časně, brzy), *bohdaľ* (čáp), *dryčný* (bodrý), *kde idete* (kam jdete), *vahan* + *vahánek* (okřín, ošatka), *koňar* (konár, velká haluz). Mezi lexémy podřečí

²⁶ ŠEMBERA, A., V.: *Základové dialektologie československé*. Knihkupectví R. Prombergera v Olomouci, Olomouc 1864, s.1– 6.

východního náleží například *krdel* (stádo ovcí), *zboží* (obilí), *sobáciť* (oddati), *poval* (strop), *hora* (les), *statek* (dobytek), *cáp* (kozel), *počút'* (slyšeti), *hříby* (houby) a *masař* (řezník). V kapitole *O nářečí slovenském* situuje toto nářečí na území jihovýchodní Moravy a do severozápadních Uher. Ze zpracování je vidno, že nářečí jihovýchodní Moravy, které nazývá moravkoslovenským různorečím, přičleňuje k nářečí slovenskému a odděluje od českého a moravského. Této oblasti se věnuje bohužel hlavně z fonetické a morfologické stránky, z lexémů uvádí pouze slova *čerpák* (nádoba čerpací) a *hrud* (zvýšenina).

Z hlediska poznání vývoje názorů na česko-slovenské jazykové vztahy i z hlediska dnešního pohledu je zajímavý pohled **Václava Vážného** na *Nářečí slovenská* v *Československé vlastivědě III* v situaci společného státu (1934), který je projevem oficiálního hodnocení česko-slovenského nářečového kontinua jako jednotného československého jazyka. Nejprve objasňuje, že pod pojmem slovenština rozumí jednak souhrn slovenských nářečí lidu československého na východní Moravě a na Slovensku a na národnostních ostrovech mimo Československou republiku, jednak na Slovensku pomalu se vyvíjející řeč slovenskou jako administrativní a kulturní dorozumívací prostředek mezi příslušníky pestrých řečových skupin slovenských a jednak jako spisovný jazyk slovenský.²⁷

Pracuje s pojmem československý jazyk, pod nímž si představuje souhrn nářečí československého národa, tedy nářečí, kterým hovoří Češi a Slováci na své oblasti v Československé republice a mimo tuto oblast na ostrovech v cizině.²⁸ Československý jazyk nepovažuje za jazyk konkrétní, ale abstraktní. Jeho konkrétními představiteli jsou dvě spisovné řeči – spisovná čeština a spisovná slovenština.²⁹

Vážný dále upřesňuje souvislé sídlo Slováků na Východní Moravě pod Beskydami, které oddělují jazykovou oblast slovenskou od nářečí lašského, na východ od jazykové oblasti centrální Moravy (přibližně na východ od linie, kterou tvoří města Hranice, Kelč, Kroměříž, Kyjov a Hustopeče – kromě německých Hustopečí jsou všechna už v jazykové oblasti slovenské). Dodává však, že Slováci na Moravě žili v politické a kulturní spojitosti s Čechy a píší spisovnou češtinou, z hlediska etnického a

²⁷ VÁŽNÝ, V.: Nářečí slovenská. In: Československá vlastivěda. Díl III . Jazyk. Sfinx, Praha 1934, s. 219.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

jazykového tedy rozdělení slovenského komplexu na slovenskou oblast na Moravě a na vlastním Slovensku oprávnění nemá.³⁰

Ve svém popisu odkazuje též k dělení slovenských nářečí podle Michala Miloslava Hodži z r. 1847, u kterého je z hlediska mého tématu zajímavá hlavně skupina první, a to nářečí československé, jemuž vymezuje prostor na Moravě, a ve stolicích Prešpurské, Nitranské a Trenčianské. Alois Vojtěch Šembera r. 1864 toto podřečí počítá k podřečí západoslovenskému a přidává k němu ještě část stolice Oravské, okolí Námestova, Trstené a Lokce.³¹

Pojmu československý jazyk a národ se v povojnovém období kromě jiných věnoval i **F. Trávníček** v článku *Vzájemný vztah mezi češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových statí* (1953). Pokud vynechám přímé citace ze Stalinových článků (na druhou stranu musím zmínit, že Stalinovými myšlenkami podporuje celý svůj článek) a dobovou terminologii (buržoasie, kořistnický kapitalistický systém apod.), je z jeho článku patrný záporný vztah k názoru, který tvrdí, že slovenština a čeština tvoří společně vyšší jazykovou jednotku. Ideu jednotného československého národa a jazyka vytyká nejen jiným jazykovědcům, ale též sobě samému. Proto odmítá pojetí češtiny a slovenštiny jako nářečí společného, výše postaveného jazyka. Zdůrazňuje fiktivnost československého jazyka, jež dokazuje existencí národního českého a slovenského jazyka v době, kdy existoval český a slovenský národ.³²

V dobové situaci se řešili i otázky pojmenování území a nářečí. **J. Húsek** se v článku *Slovácko či moravské Slovensko?* (1937) při hledání odpovědi na otázku správného pojmenování oblasti jihovýchodní Moravy přiklání k volbě názvu moravské Slovensko z důvodů filologických a lidového úzu, ovšem převažují důvody praktické, kdy název Slovácko vystupuje jako jednoznačný („Co znamená na př. Moravkoslovenská společnost: společnost Slováckou, či společnost, jež by se podle přenosného sídla mohla po čase nazývat Slovensko-moravskou společností?“)³³

Ve svém pojednání *Hranice mezi příbuznými jazyky* (1963) se **J. Bělič** zabývá přechodnými pásy mezi příbuznými jazyky, jako je slovensko-ukrajinský pás, česko-polský a česko-slovenský. V souvislosti s naposledy jmenovaným nářečovým pásem se

³⁰ Tamtéž, s. 221–223.

³¹ Tamtéž, s. 224.

³² TRÁVNÍČEK, F.: *Vzájemný vztah češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových statí*. In: *Naše řeč* 1-2, ročník 36. Československá akademie věd, Praha 1953, s. 28-33. [cit. 2011-6-20]. Dostupné z: <<http://naserec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4265>>

³³ *Naše řeč* 7, roč. 21, 1937. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3205>> [cit. 2011-6-26]

zmiňuje o tzv. nářečí záhorském, které bylo dříve nazýváno nářečím Moravského dolu.³⁴

Jedna kapitola v knize **F. Cuřína** *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické fakulty* (1975) je věnována poměru češtiny a slovenštiny. Uvádí, že slovenština je jazykem češtině nejbližším, jelikož pochází z toho samého západoslovanského základu. Dotýká se i problematiky slovní zásoby těchto dvou jazyků: po stránce lexikální se slovenština v mnohém shoduje s češtinou, ale je dosti značný počet slov typicky slovenských nejen v celkové slovní zásobě, ale i v základním slovním fondu.³⁵ V jiné kapitole se F. Cuřín zabývá hranicemi nářečí. Uvádí, že jednotlivé znaky daného nářečí nemají zpravidla stejný zeměpisný rozsah. Většinou se hranice jevů různě kříží, sbíhají, oddalují. Hranice mezi sousedícími nářečími nejsou zpravidla příliš ostré. Někdy jsou i velmi plynulé přechody z jednoho nářečí do nářečí sousedního – mluvíme potom o přechodných pásech. Takovým přechodným pásem jsou např. nářečí moravskoslovenská (přechod mezi nářečími českého jazyka a nářečími slovenského jazyka).³⁶

V úvodu *Přehledu nářečí českého jazyka* (1981) píše **J. Bělič** o vztahu českého jazyka ke slovenštině. V českých nářečích, čím jdeme dále k východu, přibývá znaků spojujících východnější části českého jazykového území s nářečími slovenskými. Nejvíce jsou takové znaky nakupeny ve východních částech Moravy a také uvnitř této oblasti jich přibývá směrem k východu. Naopak zase některé jevy příznačné pro češtinu nebo aspoň pro východnější nářečí českého jazyka zasahují od západu více méně hluboko do oblasti slovenské. Tyto různé diferenční znaky a jejich hranice vznikly v průběhu dřívějšího vývoje, některé koření až v dobách předhistorických. Je přitom zajímavé, že se hranice (izoglosa) žádného výraznějšího nářečového jevu plně nekryje s hranicemi sféry českého a slovenského spisovného jazyka a českého a slovenského národního povědomí. Tyto hranice národního povědomí jsou však přesto pevné a přesně se shodují s východními hranicemi moravských krajů proti Slovensku, tj. se starou politickou hranicí mezi Moravou a bývalými Uhrami; ta v rozhodujících dobách krystalizace moderních národů v této oblasti oddělovala obojí území a stala se proto hranicí dvojí pospolitosti hospodářské i psychické (českého a slovenského národního

³⁴ BĚLIČ, J.: *Hranice mezi příbuznými jazyky a pomezí nářeční izoglosy*. In: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1963, s. 137.

³⁵ Tamtéž, s. 100.

³⁶ Tamtéž, s. 162.

povědomí), po ustavení spisovné slovenštiny pak i rozmezím sféry obou spisovných jazyků, tedy i hranicí jazykovou.³⁷

I z krátkého přehledu je zřejmé, že pohled na vztah češtiny a slovenštiny a hranice českých a slovenských nářečí se v průběhu let (v souvislosti s vývojem společnosti, aktuálními okolnostmi, ideologickými vlivy i vývojem lingvistiky) měnil – od společné „českoslovenštiny“, kde se česká a slovenská nářečí (především na české straně) společně považovala za její součást a hranice slovenských nářečí jako součástí českoslovenštiny mohly být viděny i uvnitř geograficky českého území, až do dnešní doby se současným chápáním samostatných jazyků a příslušnosti nářečí odpovídající příslušným národním územím. Ovšem staré jazykové charakteristiky, nářečová kontinuita, výskyt „slovenských prvků“ v českých nářečích (východomoravská nářečí) a naopak, „českých jazykových prvků“ v nářečích slovenských (západoslovenská nářečí), to se neztratily. Mezijazykové, mezinářečové paralely a přesahy přes hranice byly doposud zkoumány především na fonologické a morfologické rovině, proto je zapotřebí věnovat více pozornost i lexice.

³⁷ BĚLIČ, J.: *Přehled nářečí českého jazyka*. Univerzita Karlova, Praha 1981, s. 3–4.

4 ÚZEMÍ S PŘEDPOKLÁDANÝM NEJVYŠŠÍM POČTEM LEXIKÁLNÍCH MEZIJAZYKOVÝCH SHOD

V materiálové části své práce se soustředím na vybrané lexikum ve slovensko-české konfrontaci, přičemž na bázi jazykových atlasů sleduji územní rozsah výskytu jednotlivých lexémů na české a slovenské straně. Výběr lexémů byl podmíněn paralelními „nálezy“ v atlasovém zpracování – sonda do lexikálního materiálu ukazuje jazykovou blízkost v pohraničním pásu, přesahy lexémů by však bylo potřebné zkoumat v širším záběru. Území, které jsou z hlediska sledovaného tématu přednostně zajímavá, už byla naznačena v předchozím textu. A bylo také naznačeno, že názory na východomoravská nářečí se vyvíjela souběžně (nebo v rámci) celku názorů na vzájemné jazykové vztahy a problematiku vztahů národního jazyka a „jeho“ nářečí. Na dalších stranách se ještě podrobněji přistavím při názorech na problematiku pomezních nářečí, hodnocení a klasifikaci moravských nářečí, na nářečí přechodného pásma na české (moravské) i slovenské straně.

4.1 *Problematika tzv. Moravského Slovenska (dnešního Slováků)*

Zřetelnou ukázkou zpětně dokumentující změny názorů je publikace **F. Trávníčka** *Moravská nářečí* (1926). Zatímco v pozdější stati z roku 1953 odmítal jednotný československý jazyk, tato kniha reprezentuje koncepci československého jazyka (jejíž byl Trávníček významným představitelem) – moravská, česká, slezská a slovenská nářečí v ní tvoří dohromady jazyk český (=československý).³⁸ Moravská nářečí pak dělí na čtyři hlavní skupiny: 1. moravskočeské, 2. hanácké, 3. moravkoslovenské (slovenské) a 4. lašské. U všech vyjmenovaných skupin rozebírá jejich ohraničení a fonetické zvláštnosti, lexikální prvky jsem v publikaci bohužel nenalezla.

Ve srovnání s názory hodnotícími moravkoslovenská nářečí jako slovenská nářečí v rámci československého jazyka je méně znám názor H. Barteka zveřejněný na sklonku 30. let – problém postavení „moravských Slováků“ řeší ve svém článku *Moravská slovenčina* **H. Bartek** (1938 – 1939). Bartek si zde (v nové specifické společensko-politické situaci) pokládá otázku, zda moravští Slováci patří k Čechům nebo Slovákům. Podle etnického a jazykového principu je přiřčňuje ke Slovákům.

³⁸ TRÁVNÍČEK, F.: *Moravská nářečí*. Národopisná společnost českoslovanská, Praha 1926, s. 5. Z konceptu československého jazyka vycházel Trávníček i ve své *Československé mluvnici* (1934).

Svoji teorii podporuje výrokem V. Vážného v *Československé vlastivědě* o politických hranicích, které neodpovídají etnické ani jazykové hranici Slováků (ačkoliv jinak se o něm vyjadřuje jako o „ideovém odpůrci“³⁹, což je přirozené, když zvážíme jeho známý odpor k čechoslovakistické ideologii). Pokud jde o jazyk moravských Slováků, cituje Bartek jazykovědce Jana Blahoslava a jeho dílo *Gramatika česká* (1571): „*Item některé věci na Morawě hned jinými jmény se jmenují nežli w Čechách: o čemž dobré jest věděti. Jako Morawci řka Svehřepý semenec, a Čechowé Ozimý... Čechowé řka pěkným slowem Hlemýžď: Morawci mrzutě Slimák... Tak košťát, a hlaub, nebo hlaubi říkají někteří Morawci hloupí. Morawci nevědí, co jest to Pařez, než říkají tomu Peň: inepte. Čechowé pět grošů: Morawci pět groší... Klíče, po česku, ..., blíže k Strážnici Klúče. Čechowé Nyní. Morawci Wčilí, ..., po Strážnicku Wčilé... Čechowé Jilm: Morawci Břest říkají...*“⁴⁰ Osud moravských Slováků vidí Bartek jasně, podle něj se „*raz prinavrátia k slovenskému národu, či už to bude v krátkom čase alebo neskôr*.“⁴¹ Z výše napsaného je odpověď na Bartekovu otázku ohledně jazykové příslušnosti zřejmá – moravští Slováci si i přes vliv češtiny uchovali velkou část slovenštiny. Jeho závěry mají politický dosah – „*zásada etnická (zásada jazykovej príslušnosti) mala by sa uplatniť i pri určení krajinskej hranice slovensko-českej*“, Bartek hlásá „návrat“, připojení slovenskej Moravy k samostatnému Slovensku, přičemž odkazuje k projevům náklonnosti moravských Slováků k takému spojení.

Jako zajímavé se z hlediska vnímání vztahů moravských nářečí k češtině a slovenštině jeví srovnání Bartekovy koncepce s výsledky současného sociolingvistického výzkumu, které ve své práci *Čeština a slovenština* (2009) uvádí britský jazykovědec **Tom Dickins**. Ve svém výzkumu se kromě jiného zabývá vnímáním kulturních a jazykových podobností mezi Slováky a Moravany. Z **589** respondentů, kteří vyjádřili svůj názor, **282 (48%)**, považovalo rozdíly mezi východomoravskými dialekty a spisovnou češtinou za větší než rozdíly mezi východomoravskými dialekty a slovenštinou, zatímco o sedm více (**289**, tedy **49%**) považovalo rozdíly mezi východomoravskými dialekty a slovenštinou za větší než v případě východomoravských nářečí a spisovné češtiny. Nejzajímavější na těchto údajích je to, že první skupinu respondentů převážně tvořili lidé žijící v Čechách,

³⁹ BARTEK, H: *Časovosti: Moravská slovenčina*. In: *Slovenská reč* 7. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin 1938–1939. , s. 75.

⁴⁰ Tamtéž, s. 76

⁴¹ Tamtéž, s. 79

k druhé potom patřili východní Moravané, kteří tak zdůraznili svoje vnímání jazykové spojitosti s mateřským českým jazykem.⁴²

Na článek H. Barteka reagoval s odstupem času **J. Bělič** ve svém pojednání *Postavení moravské slovenštiny* (1954). Označil ho jako demagogický a kritice podrobil též další české a slovenské jazykovědce vycházející v hodnocení moravskoslovenských nářečí a jejich vztahu ke slovenštině z (rozdílných) ideologických pozic. Na jedné straně se vrátil k názorům českých jazykovědců, dle jejichž logiky moravští Slováci (a Valaši) jsou z národního hlediska Češi, a protože mezi nimi a skutečnými Slováky neexistuje žádná hranice, není možno pokládat Slováky za zvláštní národ, nýbrž je nutno považovat je za součást národa českého (československého).⁴³ Dle Běliče je nesprávné bagatelizovat význam hranice mezi Českem a Slovenskem (J. Húsek) anebo tuto hranici úplně ignorovat (F. Pastrnek). J. Bělič zmiňuje neúspěch kampaně o připojení moravských Slováků ke Slovensku a zdůrazňuje smysl národního povědomí, které na slovenském území vyvolává spisovná slovenština – a obdobně je tomu u spisovné češtiny na východní Moravě.⁴⁴ Kriticky se staví i k názorům E. Paulinyho a V. Blanára, kteří ve svých pracích z 50. let hovoří, že území slovenštiny sahá hluboko na Moravu. I když jako dialektolog neodmítá existenci nářečového kontinua východní Moravy a západního Slovenska, nepřipouští přičleňování nářečí moravských Slováků ke slovenskému jazyku a ani naopak jejich využívání v souvislosti s důkazy československé národní jednoty. Bělič vnímá označení Moravské Slovensko a moravskoslovenské nářečí jako uměle vytvořené názvy a dává přednost termínu východomoravská nářečí. Objevuje se zde motiv změny v označení, která se v následujících letech skutečně odehrála (viz dále).

K tématu se **J. Bělič** společně s **V. Křístkem** vrací i v publikaci *Moravskoslovenská nářečí* (1954). Zmíněná nářečí definují jako soubor nářečí, jimiž hovoří moravský lid na území, které se táhne v širokém pásu na západ od hranice moravsko-slovenské, a to skoro po celé její délce, od bývalé jazykové hranice česko-německé na jihu Moravy přibližně až k místům, kde moravské hranice protíná prodloužení osa bečevského údolí (Rožnov – Horní Bečva). Oblast moravskoslovenských nářečí tedy zaujímá kraje, které známe běžně pod jmény

⁴² DICKINS, T.: *Češi a slovenština. Naše společnost* 7 (1), 2009, s. 12–26.

⁴³ BĚLIČ, J.: In: *Adolfu Kellnerovi: sborník jazykovědných studií*. Slezský studijní ústav, Opava 1954, s. 86.

⁴⁴ Tamtéž, s. 88.

Slovácko (Moravské Slovensko) a Valašsko.⁴⁵ Nejprve vydělují moravkoslovenská nářečí v rámci všech nářečí českého jazyka, poté určují jejich hranice – kdy za zmínku stojí jihovýchodní hranice, která tvoří politickou hranici mezi bývalou zemí Moravskoslezskou a Slovenskem, a kde neexistuje zcela vyhovující nářečový znak, jež by oddělil tyto nářečové oblasti.⁴⁶ Kromě fonetických a morfologických rozdílů v rámci jednotlivých moravkoslovenských nářečí uvádějí též rozdíly lexikologické. Například pšenice – *pšenica* x *žito* (žitu se všude říká *rež*, *rěž*, *rýž*), *angrešt/egreš* x *srska* x *chlupáč* x *turka* atd., Rozmanité jsou pojmenování brambor – *erteple* x *zemák* x *grumbíra* x *kobzola*.⁴⁷ Některým z výše uvedených nářečových pojmenování budu věnovat pozornost ve srovnání se západoslovenským nářečovým lexikem. V textu Běliče a Křístka se nacházejí i ukázky z jednotlivých nářečí, pro zajímavost uvádím následující: *To se seče a ženské odbířů to zboží.* (valašské nářečí z Vepřovic u Nového Jičína); *A to je kusisko cesty, to víte..., ...a fčilěj si jedného ešče přikúpili.* (Valašské nářečí od Vsetína); *Žiu raz jeden hospodár a išeu na hríby...* (kopaničářské nářečí z Nové Lhoty na sever, úpatí Javořinky).⁴⁸

Vžitou terminologií, která by se měla opustit⁴⁹, nazývají termín moravkoslovenská nářečí ve své stati *K postavení kopaničářských dialektů mezi nářečímí východomoravskými* J. Chloupek a A. Studnička (1955). Vycházejíc z nepochybné příslušnosti nářečí východní Moravy k českému národnímu jazyku dávají také přednost užívání termínu východomoravská nářečí. Soustředují se pak na kopaničářská nářečí, která zaujímají jihovýchodní úsek východní Moravy a která představují jedinou nářečovou skupinu, která se, dokud jejich nositelé nepřišli v 17. – 18. století v rámci kolonizace na území východní Moravy, vyvíjela v souvislosti se slovenskými dialekt. Kromě foneticky shodných znaků kopaničářských dialektů se slovenštinou (společný znak *r* za starší *ř*), uvádějí též znaky morfologické (1. osoba sg. *vedem*) a hlavně také prvky lexikální (*zaból*-zapomněl; *ušól*-utekl; *robiť*-pracovat; *zverec*-zajíc; *olovrant*-svačina; spojka *keď*).⁵⁰

Otázce moravkoslovenských dialektů, jejich vztahu (sounáležitosti) s nářečímí slovenskými a přináležitostí do komplexu nářečí národního jazyka českého se,

⁴⁵ BĚLIČ, J., KŘÍSTEK, V.: *Moravkoslovenská nářečí*. Studijní a lidovýchovní ústav Olomouckého kraje a Vysoká škola pedagogická v Olomouci, Olomouc 1954, s. 3.

⁴⁶ Tamtéž, s. 8.

⁴⁷ Tamtéž, s. 13–14.

⁴⁸ Tamtéž, s. 22–24.

⁴⁹ CHLOUPEK, J., STUDNIČKA, A.: *K postavení kopaničářských dialektů mezi nářečímí východomoravskými*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 4, A3, Brno 1955, s. 46.

⁵⁰ Tamtéž, s. 44.

s přehledem dosavadních názorů, věnoval i **Brněnský dialektologický kolektiv**, tvořený J. Chloupekem, S. Králíkem, A. Lamprechtem, J. Skulinou, D. Šlosarem a A. Vaškem, ve stati *K diferenciaci moravskoslovenských nářečí a jejich vztahu k českému národnímu jazyku* (1954). Moravskoslovenskou nářečovou oblast z jazykového hlediska hodnotí jako přechodní pás mezi skupinou západní a slovenskou, kterého jazykový vývoj se však dál v souladu s vývojem českého jazykového celku, přičemž se do unifikačního vývoje směrem k celonárodnímu českému jazyku zapojují i kopaničářská nářečí vzniklá poměrně pozdní slovenskou kolonizací.⁵¹

Moravskoslovenská nářečí jako příklad důsledku silného vlivu spisovného jazyka, kdy se jednotná nářečí rozdělila podle příslušnosti svých nositelů k rozdílným spisovným jazykům uvádí **J. Horecký** (1982).⁵²

Jak vyplývá z výše předestřených názorů, na problém moravské slovenštiny a moravských Slováků bylo nahlíženo různě. Řešení problematiky je možné rozdělit do tří skupin: v první se při řešení postavení moravské slovenštiny vycházelo z konceptu jednotného československého jazyka (F. Pastrnek, V. Vážný, F. Trávníček a jiní), druhá (i když marginální), vycházející ze slovenskosti moravských Slováků a moravské slovenštiny, navrhovala připojení Moravského Slovenska ke Slovensku (H. Bartek), ve třetí se odůvodňuje a zdůrazňuje příslušnost moravské slovenštiny k českému spisovnému jazyku (J. Bělič, J. Chloupek a A. Studnička) – přičemž byl postupně i termín moravskoslovenská nářečí nahrazen termínem východomoravská nářečí.

Území již zmíněného dnešního Slovácka ale nebude jediné, které mne bude v práci zajímat, jelikož východomoravská nářečí jsou členitější – tvoří je *slovácká (jižní) podskupina*, kam náleží Slovácko (Moravské Slovensko) na sever po Zlín a Valašské Klobouky – západní hranice je od Napajedel, Uherského Hradiště a Veselí na Moravě, jižní od Kyjova a západní od Břeclavi. Druhou podskupinu tvoří *valašská (severní) podskupina* – Moravské Valašsko, na severozápadně a jižně od Nového Jičína po slezskou hranici. Do *západní podskupiny* patří nářečí na Hranicku, kelčské nářečí (Kelč jihovýchodně od Hranic) nebo dolské nářečí (od západu přiléhá k Uherskému Hradišti, od Babic k Polešovicím. Poslední, *kopaničářskou skupinu*, nalezneme v osadách při moravsko-slovenských hranicích severovýchodně a východně od

⁵¹ BRNĚNSKÝ DIALEKTOLOGICKÝ KOLEKTIV (J. Chloupek, S. Králík, A. Lamprecht, J. Skulina, D. Šlosar, A. Vašek): *K diferenciaci moravskoslovenských nářečí a k jejich vztahu k českému národnímu jazyku*. Sborník prací filozofické fakulty, Brno, 1954, A 2, s. 18–19.

⁵² HORECKÝ, J.: *Diferenciácia národného jazyka*. In: *Spoločnosť a jazyk*. Veda, Bratislava 1982, s. 53.

Strážnice, na západních svazích jižního úseku Bílých Karpat⁵³ (viz. Mapka nářečí českého jazyka).

Mapka nářečí českého jazyka (zdroj: <http://kcjl.upol.cz/dialektologie/kap3_nareci_morava.pdf>)

⁵³ Dostupné z: <http://kcjl.upol.cz/dialektologie/kap3_nareci_morava.pdf> (zdroj: BĚLIČ, J.: *Nástin české dialektologie*, 1. vyd. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972.) [cit. 2011-5-20]

4.2 Záhorie

Na tomto místě se nabízí otázka, zda na západním území Slovenska existuje zrcadlově podobná situace, kdy by se např. část území nalézající se v blízkosti hranic s Českou republikou považovala za nářečí české. I když se s hodnocením některých slovenských nářečí explicitně jako českých v dialektologii srovnatelně (zrcadlově) nesetkáváme (v starších koncepcích se však vyčleňovali nářečí česko-slovenská, srovnej uvedenou klasifikaci J. M. Hodži, jiná historická řešení uvádí ve své studii i Maxwell⁵⁴ – např. vyčlenění zóny slovensko-české u J. Kollára, 1848), v rámci slovenských nářečí je možné vyčlenit nářečí charakterizovaná výraznější přítomností paralelních západoslovanských jevů. **R. Krajčovič** v knize *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988) při vydělování praslovanských jevů západoslovanského a nezápadoslovanského původu ve slovenském jazyce rozděluje západoslovanské znaky do několika skupin. Jednu z těchto skupin tvoří psl. jevy západoslovanského původu, které se vyskytovaly pouze na okraji západní oblasti psl. základu slovenštiny, tj. mezi dolním tokem Moravy a Malými Karpaty – v záhorské oblasti, v současných záhorských nářečích. Tyto jevy charakterizují kupříkladu lexémy *jehla* (porov. české *jehla*, zbytek slovenského území *ihla*), *kráva* (porov. české *kráva*, zbytek slovenského území *krava*), *ramena* (porov. české *ramena*, zbytek slovenského území *ramená*).⁵⁵

Výraznou lexikální odlišnost záhorského nářečí zmiňuje ve svém článku *Západoslovenské nárečia* (1978) **I. Ripka**. Z lexémů používaných v této oblasti jmenuje kupříkladu *sňídani* (ve významu *raňajky*), *kamna* (*kachle*), *zelé* (*kapusta*), *turecké žito* (*kukurica*), *húla* (*žrd'*), *síň* (*pitvor*), *trúlelek* (*netopier*), *poštár* (*vankúš*, *hlavnica*), *starenka* (*stará mat'*) aj.⁵⁶ – srov. s českým *snídaně*, *kamna*, *zelí*, *síň*, *polštář*.

Vzhledem k tématu mé práce považuji za zajímavý článek **N. Bosničové** *Nárečie mesta Skalice (k jazykovej situácii na slovensko-českom pomedzí)* (2006), která na základě percepční dialektologie analyzuje jazykovou situaci ve městě Skalice, které se nalézá na Slovensku v těsné blízkosti českých hranic, na Záhorí. K dialektu Skalice uvádí, že je z fonologického, morfologického a zčásti též lexikálního hlediska bližší dialektům na území jižního, resp. jihovýchodního Česka (tedy východomoravským

⁵⁴ MAXWELL, A.: *Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová studia z historickém perceptuálnej dialektologie*. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 2.

Dostupné z: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/maxwell.pdf> [cit. 2011-5-27]

⁵⁵ KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1988, s. 19.

⁵⁶ RIPKA, I.: *Západoslovenské nárečia*. In: *Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Alfa, Bratislava 1978, s. 438.

4.3 Valašská kolonizace

Specifický zdroj lexikálních paralel na slovenském a moravském území představují tzv. karpaticizmy jako jazykový odraz valašské kolonizace.

Báze slovenského národního jazyka se formovala v dunajsko-karpatském areálu a v historické podobě rozvíjela svoje západoslovanské jádro jižního typu. Rozvoj lexika staré slovenštiny se projevil především přehodnocováním slovotvorných postupů a slovotvorných prostředků zděděných z praslovanštiny, rozličnými změnami lexikálních významů i přebíráním slov z jiných jazyků. Nositelům jazykového kontaktu, který se stal zdrojem lexikálních převzetí z okruhu pastevecké kultury, se v 14. – 17. století stalo obyvatelstvo ukrajinsko-rumunského původu, které na Slovensko přicházelo (na základě tzv. valašského práva – *ius valachium*). Valašská kolonizace měla pomoci zlepšit úroveň salašnictví a ovčáctví. Valaši osidlovali hlavně horské oblasti severovýchodních Karpat; právo je osvobozovalo od odvádění desátků a poskytovalo jim také další drobné výhody proti polnohospodářskému obyvatelstvu. Nejstarší doklad o přítomnosti Valachů na území Slovenska je z roku 1337 z Koromle v Užské stolici. Nejznámějším privilegiem pro oravské a liptovské Valachy je privilegium z roku 1474, vydané uherským králem Matyášem Korvínem. Jednotlivé proudy Valachů přicházely z různých směrů a tato skutečnost ovlivnila též stupeň a druh vlivu valašské kolonizace na jednotlivá slovenská nářečí.⁵⁸

Valaši nebyli národností s osobitým jazykem, ale pastýři a řemeslníci a lidé, které páni využívali na různé služby. Nepřicházeli najednou, ale postupně, ve větších či menších skupinách. Z jazykové stránky s sebou přinesli prvky rumunštiny, ukrajinštiny a polštiny.⁵⁹

Jelikož valašská kolonizace zasáhla také severní část východomoravského nářečového lexika, kde je uvedená kolonizace historicky prokázána od 15. století⁶⁰ a měla slovenský etnický charakter⁶¹, budu se v této kapitole tzv. karpaticizmy (tzn. specifickými elementy, které jsou charakteristické pro dialekty zkoumaného areálu –

⁵⁸ RIPKA, I.: *Koncepcia a realizácia Celokarpatského dialektologického atlasu z aspektu slovenskej dialektológie*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove-Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002, s. 29.

⁵⁹ HABOVŠTIK, A.: *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia*. In: *Jazykovedný časopis XIII*, 1, 1962 s. 18-19.

⁶⁰ BĚLIČ, J.: A. *Vašek – Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě*. In: *Slavia* 39, Praha 1967, s. 108.

⁶¹ HABOVŠTIK, A.: *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia*. In: *Jazykovedný časopis XIII*, 1, 1962 s.19.

nezávisle na jejich původu⁶²) též zabývat. Jako zdroj lexémů mi posloužili *Slovník nespisovného jazyka valaského* J. Fabiána⁶³ a články A. Haboštiaka a I. Ripky.

Sledované karpatizmy reprezentují tu část lexika, která se vyskytuje jak na slovenském, takna českém území, přičemž z hlediska spisovného jazyka je jim ve většině případů přisuzován rozdílný status. Ze *Slovníku nespisovného jazyka valaského* jsem vybrala ty lexémy, jež se na území Slovenska považují za spisovné (na základě jejich hodnocení v *SSJ* a *KSSJ*) a naopak nejsou uvedeny v *SSJČ* ani *PSJČ*, popřípadě jsou uvedeny, ale jako dialektismy (nicméně v některých případech dochází k posunu v jejich hodnocení, což je u vybraných slov zmíněno).

Jako příklady lexémů jsem vybrala následující: *aldamáš/haldamáš* (hostina, zapíjení uzavřeného obchodu); *ani čuť* (ani slyšet); *azda* (snad); *banovať* (litovat); *baranina* (skopové maso); *bárkerý/bárskerý* (leckterý, kterýkoli); *bedákať* (naříkat); *bosorák/bosorka* (čaroděj/ čarodějnice); *bývať* (bydlet); *cap* (kozel); *cokolvěk* (cokoliv); *černá hora* (černý les); *čižmy* (bota s vysokou holínkou); *čudák* (podivín); *dodrúzgať* (ztlouci, domlátit); *do nútra* (dovnitř); *drobajzg* (drobotina); *drúzgať* (chroupat, lámat); *džgať* (cpát se); *gágor* (chřtán, krk); *gombík* (knoflík); *háby* (šaty, oblečení); *hladný* (hladový)-*SSJČ* řidč., *PSJČ* dial.; *hore* (nahore, vzhůru, nahoru); *horúčava* (vedro); *hyd* (drůbež); *chrát* (záda); *chumaj* (nekňuba); *chýr* (pověst, báj, vyprávění); *jagotať sa* (lesknout se); *jedovať sa* (zlobit se); *kmín* (lapka, lupič); *kostka* (pecka); *kozub* (ohnišť, krb)-*SSJČ* ano, *PSJČ* dial.; *kynožiť* (ničit, kazit); *marhula* (ovoce moruše; meruňka); *masař* (řezník) – *SSJČ*, *PSJČ* dial.; *maškrta* (pamlsek; mlsoun); *nagazdovať* (nahospodařit); *narábať* (zacházet); *nebyl súci* (nebyl schopen); *okabátiť* (ošidit); *osoh* (užitek, prospěch); *ošarpaný* (ošumělý); *páčiť sa* (líbit se); *paradajka* (rajče); *poráňat* (srážet); *požčať* (půjčit); *pratať* (uklízet); *pýtať sa* (ptát se); *rapotať* (mluvit rychle a úsečně); *rezance* (nudle); *rozdrapiť rukama* (rozhodit ruce); *rožný statek/rožný dobytek* (skot); *skorý* (časný, ranný); *sobáš* (svatba); *sotiť* (shodit, strčit); *stvora* (strašidlo, příšera); *uprataný* (uklizený); *včil/včilej/včilěj/včilkaj/včilky* (ted', nyní); *vrece/vreco* (kapsa, pytel/děcko); *vydať sa* (provdat se); *zboží* (obilí); *zblknúť* (vzplanout, vzplát); *žito* (pšenice); *žuť* (žvýkat).

⁶² RIPKA, I.: *Koncepcia a realizácia Celokarpatského dialektologického atlasu z aspektu slovenskej dialektológie*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove-Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002, s. 28.

⁶³ FABIÁN, J.: *Slovník nespisovného jazyka valaského*. Občanské sdružení Valaské Athény, Valašské Meziříčí 2009. [cit. 2011-7-29]. Dostupné z: <<http://www.divadloschod.cz/val.atheny/knihy/slovník.pdf>>

I. Ripka uvádí jako slovenské karpatizmy tyto lexémy: *birka, cap, cárok, črpák, čula, geleta, grapa, kl'ag, kolostra, koliba, komárnik, kornuta, košiar, magura, merinda, putera, redikať, bryndza, salaš, strunga, šuta, urda, valach, vakeša* a *žincica*.⁶⁴

A. Habovštiak vyjmenovává následující lexémy, které se prostřednictvím Valachů rozšířily na slovenské území a jejichž původ je rumunský: *bryndza, cap, carek, čutora, fujara, kлага, grapa, gropa, halbija, koliba, komarnik, kulastra, kurnota, laja, merynda, meryzati, murgaňa, plekať, plegať, podišar, redykať, rumigať, šutý, strunga, urda, vakeša, vetula*.⁶⁵

Při srovnání vybraných lexém uvedených A. Habovštiakem a I. Ripkou s českými a slovenskými slovníky mi vyšla následující tabulka:

	SSJČ	PSJČ	Slovník nespisovného jazyka valašského
	SSJ	KSSJ	SSN
birka	xxx	xxx	birecká ovca – druh ovce s hladkou krátkou vlnou
	-y, -riek ž. druh krátkovlnných oviec	xxx	1. strsl, trenč druh ovce s hustou krátkou jemnou srstí, zool. ovca sedliacka (<i>Ovis aries rustica</i>) 2. kožušina al. vlna z ovce birky 3. zried. obyč. mn. č. kučera vlasov 4. abov, zempl, čiast. už obyč. mn. č. kvety al. puky rakyty, vřby, osiky: bahniatka 5. šiška zo smreka, borovice 6. zried. expr. voš
cap	-a m. (z rum.) nář. <i>kozel</i>	-a m. 2. dial. kozel	Kozel
	cap 1, -a mn. č. -y m. 1. samec kozy 2. nář. trojnožka, na kt. sa sedí obkročmo 3. nář. stojan na pílenie dreva cap 2 cit. vyjadruje zvuk pri šliapnutí, padnutí, údere	cap 1 -a mn. <i>N a A</i> -y m. samec kozy cap 2 cit. naznač. pád, úder	1. cls samec kozy 2. drevený stolček na vyzúvanie čižiem 3. stojan na pílenie dreva 4. kováč. Trojnožka
cárek/ cárok	xxx	xxx	chlívek, část chléva, ohrada ve chlévě; malý prostor; útržek
	-rka/-rku m. l'ud. ohradené miesto v stajni, v chlieve	-rka m. hovor. priebrada, prieprava pre dobytok, hydinu	chlívek, část chléva, ohrada ve chlévě; malý prostor; útržek

⁶⁴ Tamtéž, s. 14.

⁶⁵ HABOVŠTIK, A.: *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. Jazykovedný časopis XIII*, 1, 1962, s. 26.

čerpák/ črpák	-u m. nář. menší dřevěná nádoba na nabírání vody ap.	-u m. druh dřevěných nádob	dřevěná nádoba na pití
	-a m. druh drevenej nádoby s uchom, obyč. na žinčicu	-a m. drevená nádoba s (ozdobným) uchom (na pitie žinčice)	1. strsl. čiast. vsl menšia drevená s ozdobne vyřezávaným uchom (obyč. na pitie žinčice) 2. čiast. šar a zempl kuchynský hrnček na vodu 3. jzempl väčšia dvojuchá drevená nádoba na prečerpávanie tekutín, škopík 4. trn hlinený džbán s úzkym hrdlom a dutým uchom (na nosenie vody do poľa) 5. sot druh rybárskej siete
čula/čuľa	xxx	xxx	bílá koza, bílá ovce
	xxx	xxx	1. strsl, vsl plemeno ovce s krátkými ušami 2. skys, čiast. trenč bezrohá koza
geleta	-y ž. (z něm.) nář. dřevěná džžka na ovčí mléko	-y f. dial. nádoba na mléko	dřevěná nádoba na dojení mléka
	-y, -liet ž. drevená nádoba na mlieko, bryndzu a jiné mliečne výrobky	-y -liet ž. drevená nádoba na mlieko al. mliečne výrobky	1. csl väčšia drevená (nov. i smaltovaná) nádoba na masť, bryndzu apod. 2. strsl, kys drevená nádoba s dvoma uchami upotrbovaná na salaši při dojení oviec apod. 3. strsl, zsl isté množstvo mlieka, syra, masti apod. , čo sa vmestí do gelety
grapa	-u m. (z rum.) nář. příkrá stráň, sráz; strž, rokle, propast	-y f. dial. pustá strž	strž, příkrá stráň, sráz; sluj, skryše
	-y, gráp ž. neúrodná, kamenitá roľa, pole na strmej stráni	-y gráp ž. neúrodná kamenitá roľa, obyč. na svahu	1. strenč úboč, strmá stráň 2. strenč, kys neúrodná kamenitá roľa na stráni
kľag	xxx	xxx	xxx
	-u m. žalúdok mladých teliec používaný na kýšenie mlieka	-u m. teľací žalúdok použ. na zrážanie mlieka	1. čiast. strsl, spiš, šar syridlo z teľacieho žalúdka 2. expr. nespôsobný , hlúpy človek
koliba	-y ž. (z rum. driv. řec.) dřevěná bouda pro pastevce v horách	-y f. dřevěná bouda pro pastevce n. dřevorubce v horách n. lesích na Slovensku a Podkarpatské Rusi	bouda, přístřešek
	-y, -līb ž. primitívny drevený dom, drevená búda	-y -līb ž. 1. jednoduchá drevená stavba ako prechodné bývanie pre pastierov ap. v prírodě 2. pohostinský	1. salaš. obydlie baču a pastierov na salaši 2. obyč. drevená búda na sezónne bývanie pre pastierov, drevorubačov, uhliarov apod. 3. pejor. ošarpaný dom, chatrč, provizorné bydlisko

		podnik s folklórnymi prvkami, špecialitami ap	4. drevená konštrukcia na sušenie sena, jateliny al. obilia
komárník/komárnik	xxx	-u m. hosp. police na zrání sýra v sýrárnách, prkenný stolec v kolibě, na němž se suší hrušky brynzy	xxx
	xxx	xxx	časť koliby na salaši, kde je uložený syr a zásoby
kurnota/kornuta	xxx	xxx	rohatá ovce
	-y, -nút i kornútka, -y, -tok ž. rohatá ovca	xxx	strsl, kys. ovca s rohami
košár/košiar	(nář.), košiar (sloven.), -u m. lehká ohrada, kam se zahání dobytek na noc	-u m. dial. ohrada na ovce	ohrada pro ovce
	-a, 6. p. -i, mn. č. -e m. prúteným plotom ohradené miesto, kde zatvárajú ovce na noc a pred dojením	-a L -i mn. -e m. ohrada pre ovce	1. miest. csl prúteným al. žrd'ovým plotom ohradené miesto a) pre ovce na noc al. při dojení, b) pre iný statok na paši 2. gem, spiš, šar zried. salaš s príslušným zariadením (kolibou, košiarem apod.) 3. miest. strsl, zsl, šar stavidlo, stajňa, chlievec obyč, pre ovce a iný rožný statok 4. ohradený malý výbeh pri chlieve pre ošípané 5. stena hospodárskych stavísk z prútia, pletenica al. leskové prútoky plôtikypoužívané při chytaní ryb 6. miest. strsl, zsl, vsl z prútia al. kôry upletené zariadenie na nosení rozličných materiálov, kôš 7. krytý koš pre hydinu (na znášanie vajec al. sedenie na vajciach) 8. vin. kôš ako vinohradnícke náradie 9. ochranné zariadenie a) na byhoreté uhlie, koks, b) na papulu rožného statku al. hryzavých koní
kurástva, kuřástva/kul'astra, kolostrum	-ra s. (z lat.) med., zvěr. mlezivo	-ra n. mlezivo, prvé mléko z mléčných žláz hned po porodu	mlezivo, první mléko po otelení krávy
	-ra str. lek. prvé mlieko z mliečnych žliaz ženy hned' po pôrode, mledzivo	xxx	1. čiast. vsl prvé mlieko po otelení kravy, mledzivo 2. jedlo z mledziva
magura	xxx	xxx	xxx
	-y ž. nár. vřšok, kopec	xxx	vřšok, kopec; pahorkatina

merinda	xxx	xxx	svačina, jídlo na cestu
	-y ž. kraj. zásoby jedla na cestu	-y ž. zastaráv. zásoba jedla na cestu	strsl, vsl zásoba jedla na pole, do práce, na cestu
putira, putyra/putera	xxx	xxx	dřevěná nádoba na mléko se dvěma uchy a víkem; putna
	-y, -tier ž. nádoba na mlieko a syr používaná na salaši	-y -tier ž. nádoba na mlieko a syr použ. na salaši	xxx
redikat se/redikat' sa	ned. (z rum.) nář. stěhovat se	ned. dial. stěhovati se, zvl. se salaši na jinou pastvu	přenášet, stěhovat, stavět někam
	1. expr. namáhavo sa vliecť, teperiť sa, terigať sa 2. kraj. presúvať, premiesťovať salaš; zostupovať, tiahnuť so stádom z letnej paše (z hôľ) do dediny na prezimovanie	1. zostupovať s ovcami z letnej paše 2. expr. vliecť sa (význ. 2), terigať sa, teperiť sa	xxx
brynza/ bryndza	-y ž. (z rum.) tvarohovitý uzrálý ovčí sýr	-y f. měkký sýr z ovčího mléka	slaný ovčí sýr
	-e ž. výrobek z ovčieho syra	-e ž. mäkký výrobek z ovčieho syra	csl výrobek z ovčieho syra
salaš	-e ž., řidč. m. (Něm., Čech) (z maď. driv. tur.) 1. prostá, obyč. dřevěná bouda v horách, určená pro pastýře dobytka: tu a tam osamělá s. jako černý bod (Jir.) 2. zeměd. zařízení pro letní umístění dobytka n. drůbeže na pastvin. a ve výbězích	-e f. jednoduché hospodářské stavení na horských pastvinách, sloužící za přístřeší pasákům dobytka a stádům	ovčácká bouda; hospodářství pasáka ovcí
	-a m. drevená ohrada, v ktorej nocujú ovce al. dobytok počas letného pobytu na horských pasienkoch, a k nej patriaca koliba pre baču a valachov	1. ohrazený priestor pre ovce s kolibou pre baču a valachov 2. hovor. pohostinstvo s typickými sloven. jedlami	xxx
strunga	-y ž. sloven. (z rum.) ohrada, v kt. jsou ovce shromážděny před dojením	xxx	branka v ohradě
	-y, strúng z. menšie ohrazené miesto pri košiarí, kde sa doja ovce (obyč. pod strieškou)	-y -rúng ž. ohrazené miesto v košiarí, kde sa doja ovce	xxx

šuta	xxx	1. -y f. lid. otep vytřeného lnu (20 žemliček) 2. pejor. o ženě (nadávka) 3. dial. šiška	smrková šiška
	-y, šút ž. bezrohá ovca, koza ap; pren. expr. nadávka neupravenej a neporiadnej žene	-y šút ž. bezrohá ovca, koza ap.	xxx
urda	-y ž. (z rum.) (zvl. na Valašsku) výrobek z ovčí syrovátky podobný tvarohu	-y f. dial. hustá ovčí syrovátka, ovčí tvaroh	smetana z ovčího mléka; ovčí tvaroh
	-y, úrd ž. prirodzene skvasené ovčie mlieko, sladká žinčica	xxx	xxx
valach	-a m. (mn. 1. -ši, -chové, 6. -ších) 1. (v horách jihovýchodní Moravy a Slovenska) pastýř, zejm. ovčí 2. vykleštěný hřebec 3. ob. expr. lenoch 4. starší pivov. hvozď, kde se suší slad 5. starší hosp. mlýnek na čištění lněného semene 6. tan. český lidový tanec s proměnlivým taktem	1. -a m. (v horách jihovýchodní Moravy a Slovenska) pastýř, zprav. ovčí. 2. vykleštěný hřebec 3. expr. lenoch	pasák ovcí; vykleštěný kůň; dřevěný přípravek
	valach 1, -a, mn. č. -si m. pastier oviec, bačov pomocník na salaši vlach 2, -a, mn. č. -chy m. vykastrovaný žrebec, kôň používaný obyč. na ťažkú prácu	-a mn. -si m. pastier oviec	xxx
vakeša	xxx	xxx	bílá ovce s tmavými skvrnami kolem huby
	-e ž. meno kravy al. ovce bledej farby s čiernou hlavou	xxx	xxx
žinčice/žinčica	-e ž. syrovátka z ovčího mléka	-e f. syrovátka z ovčího mléka	ovčí syrovátka
	(nár. i žintica), -e ž. prevarená srvátka z ovčího mlieka	-e ž. prevarená srvátka z ovčího mlieka	xxx
čutora	-y ž. (ze sloven. driv. rum.) plochá okrouhlá láhev, zvl. na cesty	-y f. nádoba v podobě ploché láhve pro nápoje, polní l.	plochá láhev vhodná na cesty
	-y -tor ž. 1. druh plochej fľaše, poľná fľaša 2. dlhá násadka na	-y -tor ž. 1. plochá (turistická) (plechová) fľaša	1. plochá pozná fľaša 2. druh fajky s dlhou rúrkou

	fajku	2. dlhá násadka na fajku, trúbeľka	
fujara	-y ž. (z rum.) dřevěná pastýřská píšťala (na Slovensku a na Valašsku)	-y f. pastýřská píšťala na Slovensku a Valašsku	pastýřská píšťala
	-y, -jár ž. ľudový fúkací hudobný nástroj	-y -jár ž. ľud. drevený fúkací hud. nástroj	strsl, zsl, spiš ľudový fúkací hudobný nástroj
murgaňa/murga	xxx	xxx	ovce s čiernými pruhy
	xxx	xxx	ovca s čiernym sfarbením okolo pysku
naplekat'/ plekat'	xxx	xxx	Nakojit
	-á, -ajú nedok. (čo, koho) dávať piť mláďaťu materinské mlieko, kŕmiť materinským mliekom; dojiť, nadájať; pren. expr. vychovávať	nedok. zastaráv. kŕmiť mláďa materinským mliekom; dojiť, pridájať; pren. expr. vychovávať	1. strsl, zsl, zried. spiš dávať piť materinské mlieko dieťaťu, dojiť 2. strsl, miest. zsl pomáhať mláďaťu (obyč. teľaťu) prisať sa k vemeniu matky, umožňovať cicanie
vetula	xxx	xxx	jalová koza
	xxx	xxx	xxx

Z tabulky vyplývá, že více než polovině případů srovnání lexémů s českými a slovenskými jazykovými příručkami dochází k situaci, kdy jeden a ten samý lexém je na straně slovenské považován za spisovný a na straně české za nářečový, tj. nespisovný (nebo není ve slovnících uveden). Procentuálně lze tyto získané údaje vyjádřit tím způsobem, že ze 30 lexémů odpovídá výše popsanému postavení 16 lexémů (*birka; cap; cárek/cárok; čerpák/črpák; geleta; grapa; kľag; košár/košiar; merinda; putira/putyka/putera; redikat se/redikať sa; strunga; šuta; urda; vakeša; naplekat/naplekať*; tedy 53,3%). V osmi případech má v češtině i slovenštině lexém spisovný status (*koliba; kuráštva/kuřáštva/kuľastra/kolostrum; brynza/bryndza; salaš; valach; žinčice/žinčica; čutora; fujara* – tj. 26,7%), 5 lexémů má v obou jazycích status nářečový (*čula/čuľa; kurnota/kornuta; murgaňa; magura, vetula*, tj. 16,7%) a u lexému *komárník/komárnik* nastává situace, kdy je na straně české považován za spisovné slovo a na straně slovenské za nářečové (3,3%).

5 POROVNÁVÁNÍ VYBRANÝCH LEXÉMŮ VE SLOVENŠTINĚ A ČEŠTINĚ, SHODY A DIFERENCE

V této kapitole se zaměřím na vnitrojazykové a mezijazykové srovnání vybraných lexémů, ke kterým jsem našla ve slovenské a české lingvistické literatuře popis, který toto srovnání umožňuje. Vzorek představují slovenské lexémy, které dle *Atlasu slovenského jazyka (ASJ)* a *Slovníku slovenských nářečí (SNN)* mají rozdílný územní výskyt, jedná se tudíž o nářečová heteronyma (pokud jde o lexikum, v podrobnějším pohledu se sémantické spektrum v některých případech sledovaných skupin lexémů liší): *gazda/hospodár*; *oblok/okno*; *áno/hej*; *paradajka/rajčina*; *chorý/nemocný, onemocnieť/ochorieť*; *lichva/statok/dobytok*; *karafiát/klinček/hrebíček*; *kapsa/vrecko*; *ľadviny/obličky*; *rezance/slíže*; *kočka/mačka*; *kapusta/zelí*; *zemiaky/erteple*; *bocian/bogdál*; *uzol/suk*; *hody/posviacky*. Pravda, z hlediska slovenských nářečí představují sledované dvojice často jenom část širších skupin heteronym (jako to dokumentují mapy), výběr konkrétních heteronym je podmíněn srovnáním se situací v české jazykové oblasti, kde se některé z lexémů objevují. Vnitrojazykovou konfrontaci ve vztahu k těmto lexémům reprezentuje srovnání jejich nářečová existence s postavením ve spisovném jazyce, mezijazykovou konfrontaci pak srovnání postavení lexémů ve slovenském a českém jazykovém prostředí. Konfrontaci uvedených lexémů jsem doplnila ještě o substantivum *stolár* a sloveso *schudnúť*, složené předložky *ponad*, *popod*, *popred*, *poza*, *popri*, *pomezi*, *znad*, *spred*, *zmedzi*, *spod*, *spopred*, *sponad*, *spopod*, *spoza*, *spomedzi*, reprezentující specifické slovotvorní difference, a ze slovotvorných diferencí ještě augmentativa *nosisko*, *ušisko*, *ručisko* a *nožisko*.

V popisu jednotlivých lexémů postupuji od slovenštiny. V záhlaví sledovaných lexémů v závorce uvádím význam, ve kterém byla v ASJ sledována a na příslušných mapách zpracována homosémie (výskyt nářečových heteronym) a podávám základní charakteristiku vztahu lexémů. Postupuji pak od situace ve spisovné slovenštině – zachycení lexémů v PSP 1931, 1940 (která nepodávají význam slov a slouží tak pouze jako doklad jejich zařazení do spisovné slovní zásoby slovenštiny, případně naznačení, že do ní nepatří) a zpracování ve výkladových slovnících SSJ a KSSJ. U některých lexémů je doplněno srovnání s bernolákovskou kodifikací. Následuje obraz lexémů v nářečové slovní zásobě, v ASJ a SNN, v případě dostupnosti také v OLA a CKDA. Situace v češtině je popisována na bázi lexikografického zpracování v PSJČ a SSJČ a nářečový výskyt lexémů s využitím ČJA.

Ve své práci využívám reprodukci mapového zpracování v *SJA* a *ČJA*, přičemž jsem sem snažila prostupnost jazykových hranic u jednotlivých lexémů názorně ukázat přiložením map ze slovenského a českého jazykového prostředí – při samostatné práci s atlasy národních jazyků takovýto obraz k dispozici není (širší jazykové panorama je k dispozici v případě zachycení lexémů v OLA a CKDA).

GAZDA / HOSPODÁR („muž, ktorý hospodári na svojom majetku“⁶⁶)

Lexém *hospodár* se vyskytuje na Slovensku západním a vedle něj stojící lexém *gazda* se používá na středním a východním Slovensku (viz. mapa č. 1). Z hlediska spisovného jazyka se jedná o částečná synonyma, jelikož u této dvojice dochází k částečné významové shodě. *KSSJ* už ve srovnání se *SSJ* neuvádí dva významy slova *hospodár*, a to „kniž. rolník, gazda“ a „zastar. hlava gazdovstva, čel'adný otec“.

PSP 1931

gazda -u, m.	hospodár -a, m.
= hospodár; gazdík; gazdovský; gazdovstvo	hospodársky; hospodárny; hospodárstvo; hospodárit'

PSP 1940

gazda , -u, m.	hospodár , -a, m.
gazdík; gazdovský; gazdovstvo; gazdovlivý	hospodársky; hospodárny; hospodárstvo; hospodárit'

SSJ

gazda -u, mn. č. -ovia m.	hospodár -a m.
1. roľník, sedliak 2. hlava roľníckej domácnosti, hospodár 3. majiteľ, pán niečoho 4. správca nejakého hospodárstva, majetku, hospodár	1. kto má na starosti hospodárske veci, hospodársku správu niečoho, správca 2. kto vie odborne, úsporne hospodárit', kto dobre šetrí, sporí 3. kniž. roľník, gazda 4. zastar. hlava gazdovstva, čel'adný otec

⁶⁶ HABOVŠTIÁK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV – Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 107.

KSSJ

gazda -u mn. -ovia m 1. roľník, sedliak vlastníaci poľa 2. (prv) správca nejakého hospodárstva, majetku, hospodár 3. hovor. hlava domácnosti 4. hovor. majiteľ, pán niečoho	hospodár -a m. 1. kto má na starosti hmotné prostriedky, hosp. správca: podnikový h., h. organizácie, spolku 2. kto vie hospodáriť (odborne, úsporne)
--	--

U substantív *gazda/hospodár* môžeme kromě významových a stylistických posunů u lexému *gazda* a významové redukce u lexému *hospodár* ve výkladových slovnících současného jazyka pozorovat i změnu v hodnocení jeho statusu v historickém vývinu kodifikací, protože v Bernolákově slovníku je lexém *gazda* považován za nespisovný a doporučuje se jako vhodnější varianta volit lexém *hospodár*.

Z hlediska popisu nářečové slovní zásoby jsou lexémy řazeny k heteronymům, jelikož nesou jeden význam, který je vyjádřen rozdílnými jazykovými prostředky, ovšem vyskytují se v různých nářečových oblastech.⁶⁷ Z následujícího hesla v SSN vyplývá, že z nářečového hlediska se liší též v některých významech.

SSN

gazda m. mn. č. i gazdovci 1. csl vlastník i obrábatel poľa (obyč. majetnejší) roľník 2. csl majiteľ nejakej reálie 3. csl člověk poverený správou, dozorom nejakého majetku al. vedením pracovnej skupiny, spoločenskej organizácie 4. vedúci majster v niektorých odboroch ako drotárstvo, plátenníctvo apod. 5. expr. manžel	hospodár m. (hespodár) 1. jzsl kto gazduje na vlastnom majetku 2. jor, trenč kto má na starosti priebeh svadby (starosť o jedlá a nápoje)
---	--

V *Českém jazykovém atlase* se zkoumala pojmenování pro vlastníka zemědělské usedlosti, soukromě hospodařícího rolníka. Otázka byla zaměřena zejména na názvy, kterých užívala čeleď, a to především v kontextu „to nám poručil náš...“⁶⁸. Co se týká lexému *gazda*, jako nářečový se používá v návaznosti na slovenské území ve východní polovině Slezska a v pruhu při moravsko-slovenské hranici (viz. mapa č. 1). V případě

⁶⁷ RIPKA, I: *Slovník slovenských nářečí* I (A–K) . Veda, Bratislava 1994, s. 21.

⁶⁸ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. 3. díl.* Academia, Praha, 1999, s. 46.

hospodáře se jedná o spisovnou variantu, která se nejčastěji používá na Moravě a ve Slezsku, v Čechách pak rozptýleně na západním okraji a zpravidla dubletně s jinými výrazy.⁶⁹ Co se týká všeobecně synonymie, významové komponenty a rozsah významu synonymních slov se zčásti překrývají, zčásti prolínají, proto jsou synonyma zaměnitelná jen v určitých kontextech. Od základního synonyma (synonym) se další členy synonymické řady obvykle odlišují expresivním příznakem.⁷⁰ V češtině je tudíž z hlediska nářečového tato dvojice považována za heteronyma, z hlediska spisovného se o synonyma nejedná, jelikož jeden z lexémů je nářečový. V SSJČ se uvádí i vliv slovenštiny.

PSJČ

gazda -y m. dial. 1. hospodář 2. správce	hospodář -e m. 1. vlastník polního hospodářství, samostatný rolník 2. kdo vede hospodářskou správu něčeho n. má na starosti materiálu závodu 3. kdo dobře hospodáří majetkem, šetrný člověk 4. arch. hlava rodu, pán, vládce 5. přednosta domácnosti, hlava rodiny 6. (v poměru k hostu) hostitel 7. arch. hostinský, hospodský 8. žert. člověk, který rád pobývá v hospodě 9. mythol. skřítek, plivník, hospodáříček
---	---

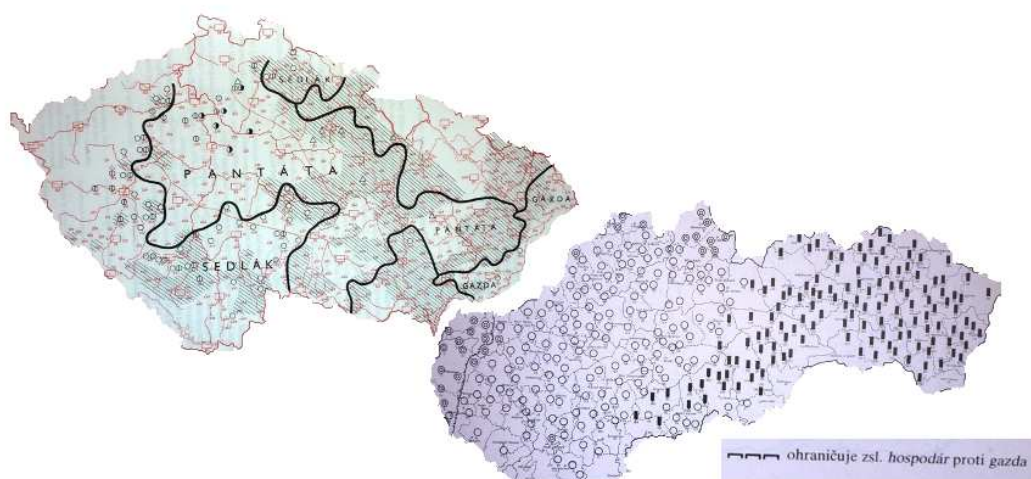
SSJČ

gazda -y m. (z maď. driv. sloven.) nář. hospodář	hospodář -e m. 1. (též hospodářka, -y ž.) kdo je pověřen hospodařením s hmotnými prostředky 2. vlastník zemědělské usedlosti, samostatně hospodařící rolník 3. přednosta domácnosti, hlava rodiny 4. hlava rodu, vládce, pán 5. hostitel, hostinský 6. kdo rozvážně, dobře hospodáří 7. žert. kdo mnoho pobývá v hostincích 8. mytol. domácí skřítek; plivník, hospodáříček
--	--

⁶⁹ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. 3. díl.* Academia, Praha, 1999, s. 46.

⁷⁰ BLANÁR, V: *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachróneho hľadiska*, Veda, Bratislava 1993, s. 19.

Též v *CKDA* se reflektuje výskyt lexému *gazda* a jeho významy, mezi něž patří 1. (bohatý) statkář, majitel půdy; 2. pán domu, hlava rodiny; 3. správce na panství, vedoucí, dozorce zemědělských dělníků; 4. muž, manžel; 5. dočasné bydlení, nocleh; 6. dům, kde se nacházejí úřady obce a 7. ojedinělý význam. Na území Slovenska se objevují významy 1., 2., 3. a 4., na území Moravy potom pouze význam 1.

Mapa č. 1 (zdroj: Český jazykový atlas 3, 1999, s. 47; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 139)

OBLOK / OKNO („zasklený otvor v stene domu na prepúšťanie svetla“⁷¹)

Lexém *oblok* se používá na středním Slovensku a ve většině spišských nářečí, vedle něj stojící lexém *okno* charakterizuje převážně Slovensko západní (viz mapa č. 2). Bernolák zachytává lexém *oblok* jako spisovný se synonymem *okno*. V *PSP* z roku 1931 a 1940 je lexém *oblok* reflektován: -a, m.; oblôčik, -a; obločný; obločnica. U *okna* se v *PSP* z roku 1931 *oblok* uvádí jako synonymum (okno, -a, str. = oblok; okience; okienko; okienečko; oknár, -a, m.), v *PSP* z roku 1940 se *okno* zachytává bez takto uvedeného synonyma (okno, -a, g. pl. okien (okán), str.; okience; okienko; okienečko; oknár, -a, m.). Současné výkladové slovníky hodnotí lexém *oblok* následovně: *SSJ* ve

⁷¹ HABOVŠTIÁK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV – Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 137.

významu otvoru ve stěně domu, který slouží na vpouštění světla a vzduchu se synonymem okno; *KSSJ* význam slova *oblok* explicitně neobjasňuje, pouze uvádí synonymum okno. Heslo *okno* v *SSJ* je totožné s již uvedeným lexémem *oblok*. V *KSSJ* nalezneme u *okna* více významů, které se postupem času u lexému rozvinuly: „1. otvor so zaskleným rámom určený na osvetľovanie a vetranie uzavretého priestoru, oblok; 2. hovor. voľný časový úsek, prázdne miesto ap a 3. inform. ohraničená oblasť zobrazujúca sa na prac. ploche používateľského rozhrania počítača“. Ve spisovné rovině jazyka se jedná o částečná synonyma, i když uvedený rozdíl, totiž že lexém *okno* má ve srovnání s lexémem *oblok* v současnosti více významů, není ze zpracování zřejmý.

PSP 1931

okno -a, str. = oblok; okience; okienko; okienečko; oknár, -a, m.	oblok -a, m. oblôčik, -a; obločný; obločnica
---	--

PSP 1940

okno -a, g. pl. okien (okán), str. okience; okienko; okienečko; oknár, -a,m.	oblok -a, m. oblôčik, -čka; obločný; obločnica
--	--

SSJ

okno -a, okien str. otvor v múre domu, stavby al. otvor v stene dopravného prostriedku, upravený na prepúšťanie svetla a prístup vzduchu; zariadenie (obyč. zasklené) na zatváranie vložené do tohto otvoru, oblok	oblok , -a m. otvor v múre domu, stavby al. otvor v stene dopravného prostriedku upravený na prepúšťanie svetla a umožňujúci prístup vzduchu; zariadenie (obyč. zasklené) na zatváranie vložené do tohto otvoru, okno
--	---

KSSJ

okno -a okien s. 1. otvor so zaskleným rámom určený na osvetľovanie a vetranie uzavretého priestoru, oblok 2. hovor. voľný časový úsek, prázdne miesto ap 3. inform. ohraničená oblasť zobrazujúca sa na prac. ploche používateľského rozhrania počítača	oblok -a m. 1.okno
--	----------------------------------

V SSN se uvádí lexém *oblok* se dvěma významy: „1. strsl, vsl otvor v stene so zaskleným rámom na ovetľovanie a vetranie miestnosti, okno; 2. otvor, ktorým sa ukladá seno do povalového priestoru nad maštál, stodolu apod.“⁷² U lexému *okno* jsou v SSN uvedeny významy tři: „1. miest. jstrsl., snitr., zsl. zasklený otvor v múre domu na prepúšťanie svetla a vzduchu, oblok; 2. okenný rám so sklom; 3. otvor podobný oknu, a) na streche stodoly al. povaly, ktorým sa vhadzuje seno, b) pri stavbe stohu, c) vysekaný v ľade, prieruba“⁷³ I v nářečové rovině můžeme mluvit o částečné heteronymii.

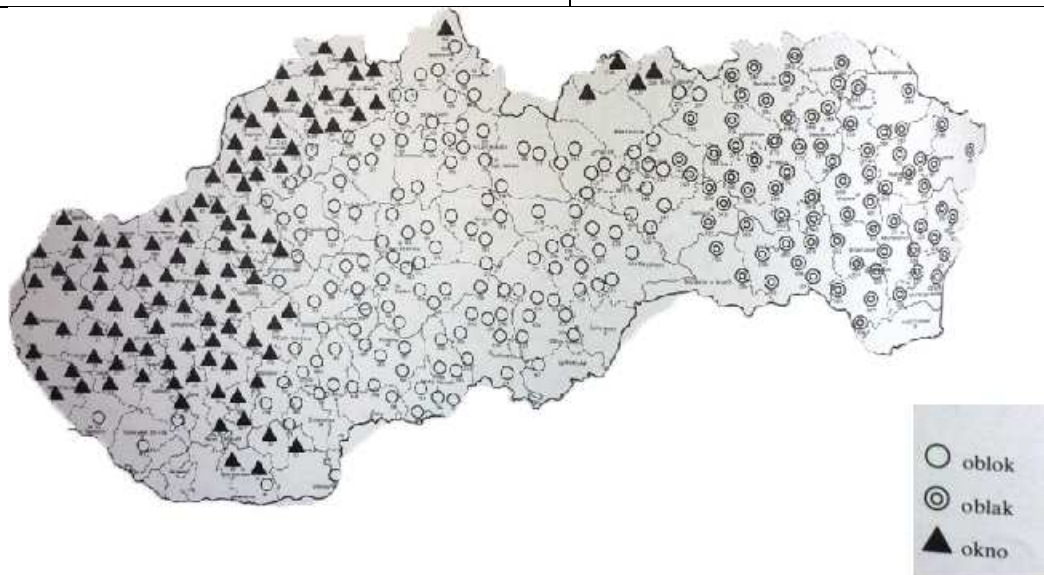
V českých výkladových slovnících je lexém *oblok* zaznamenán takto: v *PSJČ* je uveden jako slovo slovenské s odkazem na *okno* a v *SSJČ* taktéž. Atlas jej nereflektuje.

PSJČ

okno -a n.	oblok -u m.
stavitelsky upravený otvor ve zdi, ve stěně, jímž vniká do místnosti světlo a vzduch	(slc.) okno

SSJČ

okno -a s. (2. mn. -ken)	*oblok -u m.
upravený otvor (dnes zprav. zasklený) ve zdi, ve stěně, jímž vniká do místnosti n. do něj. uzavřeného prostoru světlo a vzduch; zasklený rám ap., jímž se tento otvor uzavírá	(sloven.) okno

Mapa č. 2 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 194)

⁷² RIPKA, I: Slovník slovenských nářečí II (L–P) . Veda, Bratislava 2006, s. 484.

⁷³ Tamtéž, s. 589.

ÁNO / HEJ (částice áno/hej po otázce: „Videl si ma?“⁷⁴)

Zatímco částice *áno* zabírá západní Slovensko, částice *hej* Slovensko střední a východní (viz. mapa č. 3). Jako částici ve významu souhlasu zaznamenává Bernolák pouze lexém *áno*. V *PSP* 1931 a 1940 shodně *hej* a *áno* tvoří synonyma. *SSJ* zachytává *áno* se třemi významy: 1. část. dávame ňou kladnú odpoveď na zisťovaciu otázku; 2. část. má modálny význam; osobitne zdôrazňuje obsah nasledujúcej výpovede 3. cit. vyjadruje zápor s nádychom irónie, sarkazmu. *KSSJ* uvádí též tři významy: 1. vyj. súhlas, kladnú odpoveď na zisťovaciu otázku, *hej*; 2. vyj. hodnotiaci (kladný) postoj k vete, k výrazu, pravdaže a 3. hovor. expr. zdôrazňuje výzvu, žiadosť, prosbu. Lexém *hej* má ve srovnání s *áno* mnohostrannější využití, přesněji, v *SSJ* jsou dva homonymní lexémy *hej* (slovnědruhová homonyma, částice a citoslovce), v *KSSJ* jsou slovnědruhové difference zahrnuty v rámci jednoho lexému. Při porovnání lexému *hej* v *SSJ* a *KSSJ* můžeme sledovat, že zatímco v *SSJ* je *hej* v rámci slovního druhu jako částice ve smyslu souhlasu uvedeno na prvním místě, v *KSSJ* až na druhém a na prvním místě je uvedeno jako citoslovce.

SSJ

KSSJ

<p>hej1 část.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. zdůrazňuje prisvedčenie, súhlas, kladnú dôraz (= áno) 2. (pri otázke al. rozkaze) vyzýva spolubesedníka na súhlas s výpoveďou <p>hej2 cit. zvolanie vyjadrujúce</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. upozornenie 2. povzbudenie 3. radosť, veselosť, plesanie 4. citové pohnutie 5. vo výraze <i>hej-rup</i> udáva rytmus pri spoločnej práci al. inej spoločnej činnosti 6. hovor. expr. stojí miesto prísl. dobre 7. hovor. expr. stojí miesto prísl. dobrý, súci, vyhovujúci 	<p>hej</p> <p>I. cit.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. vyj. upozornenie, haló: h., vy tam! 2. vyj. vyj. rozlič. citové hnutia 3. vo výraze <i>h.-rup</i> udáva rytmus pri spoločnej práci <p>II. část.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. áno (význ. 1): 2. (pri otázke al. rozkaze) vyzýva na súhlas <p>III. vo funkcii prísl. hovor. expr. dobre, znamenite</p> <p>IV. vo funkcii prísl. hovor. expr. dobrý, súci, znamenitý</p>
---	--

⁷⁴ HABOVŠTIK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 278

Mezi *áno* a *hej* z hlediska spisovného jazyka dochází k částečné synonymii. Stylistické difference slovníky mezi *áno* a *hej* slovníky neuvádějí.

SSN zachytává lexém *áno* ve dvou významech: 1. čiast. strsl, zsl zdůrazňuje prisvědčení na zisťovací otázku a 2. čiast. strsl, zsl zdůrazňuje platnost vety al. výrazu. Lexém *hej* zachytává téměř totožně jako *KSSJ*, jen při použití *hej* jako částice přidává ještě třetí význam, a to „zdôrazňuje platnosť výpovede, veru“⁷⁵.

České výkladové slovníky zachytávají jako spisovnou částici ve smyslu souhlasu pouze částici *ano*. Lexém *hej* jako částici souhlasu uvádí *PSJČ* jako dialektismus, *SSJČ* jako slovo slovenské. *ČJA* je neuvádí, a tudíž jistě zajímavý údaj o jeho územním rozšíření, které *PSJČ* naznačuje, není k dispozici..

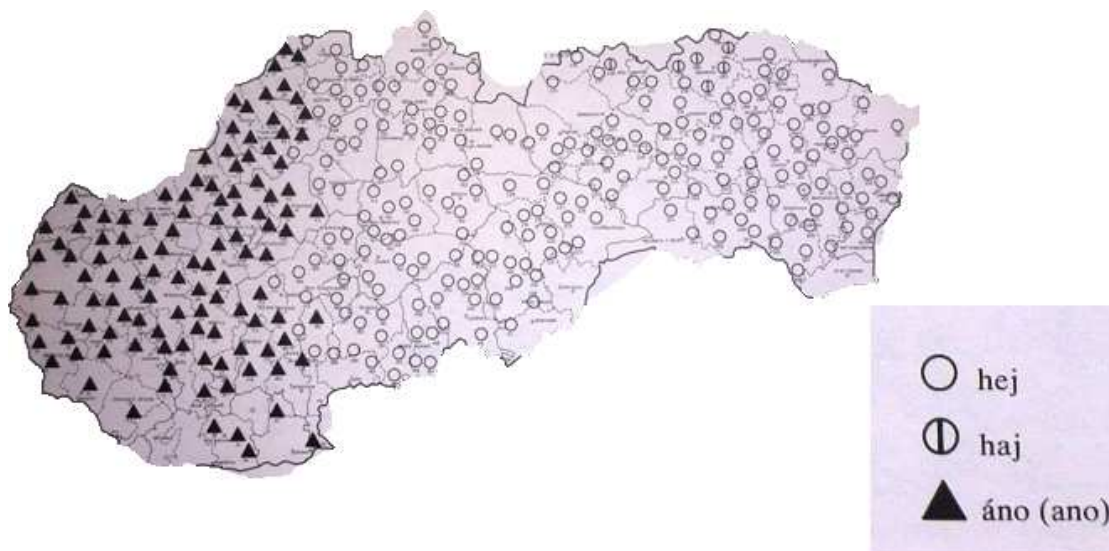
PSJČ

ano adv. souhlasu 1. zesiluje opakované slovo 2. má význam stupňovací: ba, dokonce (i) 3. oslab.	hej citosl. upozorňující 1. značí jarost, rozpustilou veselost 2. označuje rytmus při společné práci a jiné společné rytmičké činnosti 3. ustál. sp. 4. dial. ano
--	--

SSJČ

ano přísl. s významem 1. přisvědčovacím 2. dotvrzujícím vlastní výpověď 3. poněk. zast. zesilujícím, stupňujícím: ba (i), dokonce (i) 4. oslabeným, zprav. jako začátek věty	hej citosl. 1. vyjadřuje zavolání, upozornění 2. vyjadřuje veselí, jásot 3. vyjadřuje neveselé hnutí mysli 4. naznačuje rychlý pohyb; ve spoj. s jinými citoslovci naznačuje rytmus při společné práci hej I přísl. 1. ob. dobře, vesele, blahobytně 2. (sloven.) ano
---	--

⁷⁵ RIPKA, I: *Slovník slovenských nářečí I (A–K)*. Veda, Bratislava 1994, s. 558.

Mapa č. 3 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 442)

PARADAJKA / RAJČINA („druh zeleniny s okrouhlými dužinatými plodmi tehlovočervenej farby“⁷⁶)

K dalším heteronymům patří pár *paradajka* a *rajčina*. Na středním a východním Slovensku se používá výhradně *paradajka* (či *paradička*) (viz. mapa č. 4). Rajčina je specifická pro západní Slovensko (kromě hor. Trenčína), pro okolí Prievidze a pro dolní část Tekova.⁷⁷ Kromě těchto dvou názvů existuje ještě *rajčiak* (jedná se o botanický název). Bernolák neuvádí slovo *paradajka* ani *rajčina*. Všechny tři lexémy tvoří z pohledu spisovného jazyka synonyma, liší se však zpracováním i stylistickými kvalifikátory. *SSJ* podává slova *rajčiak* i *paradajka* jako hovorová, v *KSSJ* se už uvádějí bez kvalifikátoru. Z následujícího srovnání je dále pak vidno, že v *KSSJ* se implicitně lexém *rajčina* podává jako dominantní, jelikož u lexému *paradajka* se výklad realizuje pouze odkazem k lexému *rajčina*. PSP 1931, 1940 slovo *rajčina* (ani *rajčiak*) neuváděly.

PSP 1931

paradajka –y, ž. paradajkový	rajčina – neuvedeno
--	----------------------------

⁷⁶ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV – Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 61.

⁷⁷ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV – Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 61.

PSP 1940

paradajka , -y g. pl. paradajok, ž.; paradajkový	rajčina - neuvedeno
--	----------------------------

SSJ

paradajka -y, -jok ž. hovor. druh zeleniny s dužnatými tehlovočervenými okrouhlými plodmi; bot. rajčiak (<i>Solanum lycopersicum</i>); jej plod;	rajčina , -y, -čín ž. hovor. rajčiak
---	--

KSSJ

paradajka -y -jok ž. rajčina (význ. 1, 2), bot. rajčiak	rajčina -y -čín ž. 1. rastlina s dužnatými tehlovočervenými plodmi, paradajka, bot. rajčiak 2. jej okrouhlý plod použ. ako zelenina, paradajka, bot. rajčiak
---	---

Z nářečového pohledu tvoří zmíněné lexémy heteronyma.

SSN

paradajka ž. strsl, strenč, vsl druh zeleniny s dužnatými plodmi a jej plody, bot. rajčiak	rajčina – nelze uvést, jelikož <i>Slovník slovenských nářečí</i> existuje po písmeno P
---	---

Na území Česka se též nachází lexémy *paradajka* a *rajčin(k)a* (v *Českém jazykovém atlase* s významem „pojmenování pro rajske jablíčko, plod byliny z čeledi lilkovitých“⁷⁸) ,v tomto případě ovšem nářečová, která tvoří heteronyma se slovem *rajské jablko/rajče*. Pouze nářečově se označení *paradajka* nachází na východní Moravě a v nářečích česko-polského smíšeného pruhu (viz. mapa č. 4). V Uherském Hradišti se *rajčinka* používá v návaznosti na slovenské území.⁷⁹ Výkladové slovníky češtiny slova *paradajka*, *rajčin(k)a* neuvádějí.

PSJČ

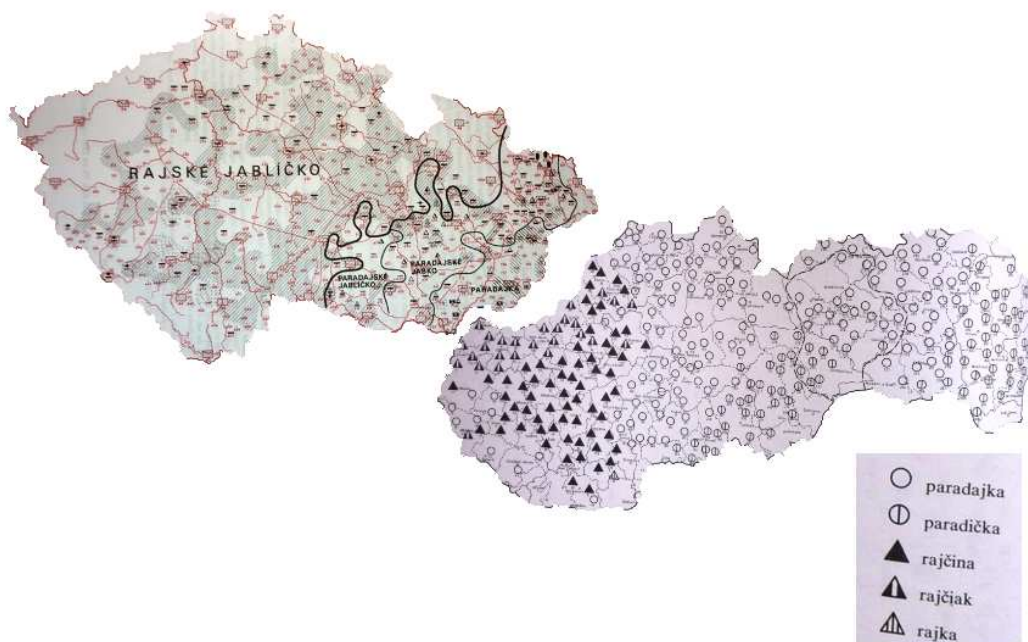
paradajka - neuvedeno	rajčina – neuvedeno
------------------------------	----------------------------

⁷⁸ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas*. 2. díl. Academia, Praha, 1997, s. 86

⁷⁹ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas*. 2. díl. Academia, Praha, 1997, s. 86

SSJČ

paradajka – neuvedeno	rajčina – neuvedeno
------------------------------	----------------------------

Mapa č. 4 (zdroj: Český jazykový atlas 2, 1997, s. 87; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 56)

CHORÝ / NEMOCNÝ, OCHORIEŤ / ONEMOCNIEŤ („stat’ sa chorým, upadnúť do choroby“⁸⁰)

Heteronymní dvojici tvoří západoslovenský lexém *nemocný* (zde také lexém *nezdravý*) a lexém *chorý*, který se vyskytuje na středním a východním Slovensku (viz. mapa č. 5). U přídatného jména *nemocný* můžeme pozorovat posun statusu jeho hodnocení – v SSJ je uvedeno jako spisovné slovo se synonymem *chorý*, KSSJ jej (implicitně) kvalifikuje jako slovo nespisovné a doporučuje přídatné jméno *chorý*.

PSP 1931

chorý	nemocný - neuvedeno
--------------	----------------------------

PSP 1940

chorý; chorost’	nemocný - neuvedeno
------------------------	----------------------------

⁸⁰ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 259

SSJ

chorý príd. trpiaci na nejakú chorobu, nezdravý nemocný	nemocný príd. chorý spodst. nemocný, -ého m. chorý človek;
--	--

KSSJ

chorý I. príd. trpiaci na nejakú chorobu, nezdravý II. chorý m. chorý človek	nemocný I. príd., vhodnejšie chorý: n-é dieťa II. nemocný m., vhodnejšie chorý
--	---

V Bernolákově slovníku je za spisovné pojmenování považovaný pouze lexém *nemocný*, *chorý* je pokládáno za nářečové, což je potvrzeno hvězdičkou před slovem, která označuje dialektismy. Zajímavostí je, že ačkoliv PSP z obou let neobsahují slovo *nemocný*, uvádějí lexémy *nemoc* a *nemocnica*.

Co se týká sloves *ochoriet'* a *onemocniť*, v SSJ a KSSJ je *ochoriet'* považováno za spisovné, *onemocniť* též, pouze v KSSJ nese kvalifikátor zastarávající, který ale nic nemění na jeho spisovnosti. Zpracování v SSN je následující :

SSN

chorý csł príd. postihnutý chorobou, nemocný	nemocný príd. postihnutý nemocou (o ľuďoch, zvieratách al. rastlinách), chorý
--	--

České výkladové slovníky kvalifikují lexémy takto:

PSJČ

chorý adj. 1. churavý, obyč. chronicky nezdravý, nemocný, neduživý 2. porouchaný, poškozený 3. neprospívající, upadající, sešlý 4. bás. sklíčený, smutný, nešťastný 5. bás. vzbuzující dojem chorobnosti ochoreti dok. ochuravěti, onemocněti	nemocný adj. 1. stížený nemocí, churavý, neduživý 2. prozrazující, projevující nemoc 3. zř. určený nemocnému, sloužící nemocnému 4. nemocný -ého m. nemocný člověk (mužského pohlaví), nemocná -é f. onemocněti dok. státi se nemocným, rozstonati se
---	---

SSJČ

chorý príd. poněk. kniž. churavý, chorobný, nemocný	nemocný príd. 1. (v přísudku a v doplňku též jm. tvary nemocen, - cna, -cno) mající porušené zdraví, stížený
---	---

ochořeti dok. (3. mn. -ejí) kniž. ochuravět, onemocnět	nemocí; churavý, chorobný, chorý, neduživý 2. projevující onemocnění; --- zpodst. nemocný -ého m. (nemocná -é ž.) onemocněti dok. (3. mn. -ějí) stát se nemocným; ochuravět, ochořet, rozstnat se
--	--

V českém jazyce dochází v postupnosti kodifikací k posunu v kvalifikaci lexémů *chorý* a *ochořeti*. Na rozdíl od PSJČ, který je zachytává bez kvalifikátora, SSJČ oba lexémy kvalifikuje jako knižní. Ovšem oba dva jsou spisovné a tudíž tvoří ve spisovném jazyce s lexémy *nemocný* a *onemocněti* synonyma. ČJA uvedené lexémy nezachytává.

Mapa č. 5 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 406)

LICHVA / STATOK / DOBYTOK („kravy, voly, kone, ovce spolu“⁸¹)

V *Atlasu slovenského jazyka* se lexém *lichva* vyskytuje na západním území Slovenska a na rozdíl od východoslovenského a středoslovenského výskytu lexému *statok* (viz. mapa č. 6). Kromě těchto dvou výrazů A. Habovštiak zmiňuje ve svých

⁸¹ HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka IV. Lexika, časť druhá. Veda, Bratislava 1984, s. 90.

komentářích ještě třetí lexém, a to *dobytok/dobytok*, kde se dle jeho slov jedná o novější kulturní název (a v současné komunikaci je také nejběžnější).

Tato substantiva jsou v česko-slovenském pohledu na rozdíl od dosavadních lexémů zajímavá tím, že zde jde o specifitější mezijazykové vztahy – v případě lexému *lichva* o mezijazyková homonyma, označující rozdílné skutečnosti, a u slova *statek* o částečná mezijazyková homonyma.. Na tuto diferenci u *lichvy* explicitně upozorňovali např. PSP 1931.

PSP 1931

lichva , -y, ž. (rožný statok; č. lichva — slov. úžera); lichvár, kupec s rožným statkom (č. lichvár = slov. úžerník)	statok , -tku, m. dobytok i majetok	dobytok , -tka i -tku, m. dobytčí, -ia, -i e
---	---	--

PSP 1940

lichva , -y, ž. rožný statok; lichvár, kupec s rožným statkom; lichvací; lichvový	statok , -tku, m. dobytok, majetok	dobytok , -tka, m. dobytčí, -ia, -ie
---	--	--

SSJ

lichva -a ž. hromad. 1. rožný statok, dobytok	statok ¹ -tku m. 1. domáce úžitkové zvieratá (hovädzí dobytok, menej často i ošípané, ovce, kozy a kone) statok ² -tku m. 1. väčší pozemkový majetok, väčšie hospodárstvo; osadlosť 2. zastar. majetok, bohatstvo 3. (len v mn. č.) všetko, čo má hospodársku, kultúrnu al. inú hodnotu (v zmysle konkrétnom i abstraktnom), hodnoty; ekon. prostriedky, ktoré slúžia na uspokojenie, zabezpečenie ľudských potrieb	dobytok -tka m. 1. domáce zvieratá (kravy, ošípané)
---	--	---

KSSJ

lichva -y ž. hromad. 1. rožný statok, dobytok	statok ¹ -tku m. hromad. 1. úžitkové domáce zvieratá, najmä hovädzí dobytok, často i ošípané, ovce, kozy, kone; dobytok, lichva statok ² -tku m. 1. väčší pozemkový majetok, veľkostatok 2. obyč. mn. ekon. zastar. výr. al. existenčný prostriedok schopný uspokojovať ľudskú potrebu, hmotné a duchovné hodnoty	dobytok -tka m. 1. statok, lichva
---	---	---

Ve slovenštině tyto slova z hlediska spisovného jazyka a výše uvedeného významu tvoří synonyma. A. Bernolák připisuje lexému *lichva* kromě významu „dobytek, statek“ ještě též význam „úžera“ (tedy půjčování peněz na vysoké úroky), což odpovídá významu českého lexému *lichva*. V *SSJ* a *KSSJ* se *lichva* v tomto významu nenalézá. V Bernolákově slovníku jsem našla i lexémy *dobytek* (doplňuje, že vhodnějším pojmenováním je *lichva* nebo *statek*) a *statek* (1. hospodárství, gazdovství; 2. movitost; 3. věc, kúpa; 4. dobytek, lichva). Z důvodu, že *Slovník slovenských nářečí* je zpracován po písmeno P, nemohu uvést nářečový/nářečové význam/významy slova *statok*. Z materiálu, který máme k dispozici, vyplývá, že *lichva* a *dobytok* spolu z nářečového hlediska tvoří částečná heteronyma, jelikož k *lichvě* se v *SSN* váže ještě jeden význam (viz. tabulka).

SSN

lichva ž. 1. hromad. čiast. strsl i zsl statok, dobytok (obyč. rožný) 2. expr. zlý kôň	statok - neuvedeno	dobytok m. 1. strsl, zsl domáce zvieratá, statok
---	---------------------------	--

Na rozdíl od slovenštiny se synonymickým vztahem mezi slovy má v současných výkladových slovnících českého jazyka ve spisovné češtině sledovaný

význam pouze lexém *dobytek* (v *SSJČ* a *PSJČ* je reflektován také jako nadávka) i když všechny tři lexémy se v češtině vyskytují. Lexém *lichva*, jak už bylo řečeno, představuje ke slovenskému lexému na spisovné úrovni mezijazykové homonymum. *Statok* pak nese oproti českému *statku* jeden význam navíc (*dobytek*).

PSJČ

lichva -y f.	statek -tku m.	dobytek -tka m.
1. půjčování peněz na nepřiměřeně velký úrok; obchodování s nepoměrně velkým ziskem na újmu kupujících 2. zast. úrok 3. někde dobytek hovězí a ovčí; jinde drobný dobytek a drůbež	1. poněk. zast. jmění, majetek (movitý i nemovitý) 2. větší selská usedlost, větší hospodářství; selské stavení; (obyč. pl.) statky pozemkový majetek velké rozlohy. 3. statky, -tků pl. (duševní, kulturní a p.) hodnoty 4. statek, -tku dial. dobytek	1. domácí zvířata užitková, skot, ovce, kozy, vepři, někdy též koně 2. peior. o jiných tvorech; pak mívá i plur.

SSJČ

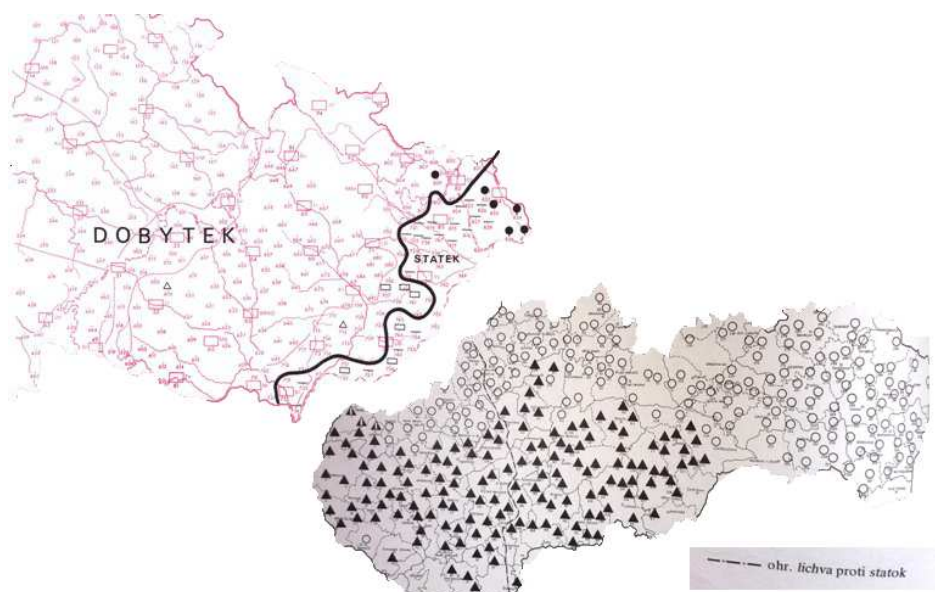
lichva -y ž. (2. mn. -chev)	statek -tku m. (6. mn. -tcích)	dobytek -tka m.
1. půjčování peněz na nepřiměřeně vysoký úrok; předražování stíhané zákonem 2. nář. drůbež n. drobný dobytek	1. větší zemědělská usedlost; hospodářství 2. statky (dř.) pozemky velké rozlohy, panství 3 (hist.), poněk. zast. majetek, jmění (vůbec); ekon. zast. výrobní prostředky a spotřební předměty; práv. (dř.) svěrenský s. fideikomis; svěrenství 3. kniž. něco cenného, hodnotného; hodnota 4. obl. hovězí dobytek	1. (bez mn.) hospodářská zvířata, zejm. skot, ovce, kozy, vepři 2. zhrub. (i v mn.) nadávka

Český jazykový atlas zaznamenává lexém *lichva* ve smyslu „domácí ptactvo chované pro užitek“⁸², tedy v českém nářečí je tímto pojmem myšlena drůbež. Též se pro zajímavost uvádí, že tento název je původně hanlivý a podceňuje význam těchto zvířat (jako např. též *havěď*, *žoužel*, *hyd*). Zmíněný lexém se vyskytuje na území

⁸² BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas*. 3. díl. Academia, Praha, 1999, s. 491.

Chodska. Co se týká nářečí, i tady slovenská a česká *lichva* tvoří mezijazyková homonyma. V jihovýchodní části Slezska a ve východomoravském nářečí je rozšířeno pojmenování *statek* ve významu „nářečového pojmenování označujícího souhrnně hospodářská zvířata, zejména skot, ovce, kozy a vepře“⁸³. *Dobytek*, shodný se spisovnou variantou, zabírá téměř celé území Čech a Moravy (viz. mapa č. 6).

Též CKDA se zabývá následujícími významy lexému *dobytek*: 1. hospodářský skot všeobecně (1.1 rohatý dobytek, 1.2 nadávka); 2. domácí zvířata všeobecně; 3. zvířata (kolektivně); 4. majetek (4.1 zisk, 4.2 celé hospodářství, 4.3 výhra); 5. ojedinělý význam. Pro zachycené obce na Slovensku jsou typické významy 1., 1.1, 1.2 a 3., pro vyznačené body v České republice (Morava, Slezsko) pak 1. a 1.1. V CKDA jsem našla mapu, jež se zabývá samotným významem „rohatý dobytek“. V tomto významu nalezneme na Slovensku lexémy *chudoba* (východní Slovensko), *statok* (celé území Slovenska), *dobytok* (podle mapy spíše západ a střed) a *lichva* (západní Slovensko). Na Moravě a ve Slezsku se nacházejí lexémy *hovad-*, *statek*, *dobytek* a *lichva*.

Mapa č. 6 (zdroj: Český jazykový atlas 3, 1999, s. 391; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 106)

⁸³ Tamtéž, s. 390

KARAFIÁT / KLINČEK / HREBÍČEK („ozdobný voňavý kvet pestovaný v záhrade“⁸⁴)

Lexém *karafiát* byl v *Atlasu slovenského jazyka* zaznamenan pouze v severní části záhorských nářečí. *Klinček* (též s podobami *klinčok*, *klinčik*) se nalézá na středním Slovensku a v části Slovenska východního. Pro Nitranskou a Tekovskou oblast je zase typický název *hrebíček* (viz. mapa č. 7), který ve svém slovníku doporučuje použít Bernolák místo bohemismu *karafiát*. Lexém *klinček* v sobě dle Bernoláka skrývá několik významů: 1. deminutivum slova *klinec*; 2. kolíček na houslích; 3. ve významu „mít špičku“ po požití alkoholu, a nakonec 4. zahradní klinček, kdy opět nabízí vhodnější variantu *hrebíček*. PSP 1931 zachytávají všechny tři lexémy, v PSP se pak (hvězdičkou) odmítá lexém *karafiát*, přítomnost slova v pravidlech však naznačuje, že nebylo neznámo.

PSP 1931

karafiát , -u, m., klinček	klinec výskyt pouze u <i>hrebíku</i> ; klinček výskyt pouze u <i>karafiátu</i>	hrebík , -a, m. = klinec; hrebíček, a) klinček, b) korenie
-----------------------------------	--	---

PSP 1940

* karafiát = klinček	klinček výskyt pouze u <i>karafiátu</i>	* hrebík = klinec; hrebíček = klinček
-----------------------------	--	---

SSJ

karafiát -u m. nár. klinček (kvetina)	klinček , -a m. zdrob. 1. malý klinec 2. ozdobný voňavý kvet; bot. k. zahradný (<i>Dianthus caryophyllus</i>) 3. obyč. v mn. č. klinčky sušené kvetné púčiky klinčeka voňavého, používané ako korenie	hrebíček , -čka m. nár. 1. len mn. č. hrebíčky korenie, klinčky 2. kvet klinček
---	---	---

⁸⁴ HABOVŠTIÁK, A.: Atlas slovenského jazyka IV. Lexika, časť druhá. Veda, Bratislava 1984, s. 65.

KSSJ

karafiát -u <i>m.</i>	klinček -a <i>m.</i>	hrebíček – neuvedeno
subšt. klinček, klinec (šľachtený)	1. zdrob. k 1 2. voňavý kvietok s dlhou byľou a úzkymi listami, bot. Dianthus: k. poľný, k. záhradný 3. obyč. mn. k-y sušené púčiky tropického stromu klinčekovca voňavého, použ. ako voňavé korenie;	

Z pohľadu spisovného jazyka není možné hovoriť pri porovnaní *klinčeku* a *karafiátu* o synonymii, jelikož *karafiát* je v *SSJ* i *KSSJ* uveden jako slovo nespisovné, pravda, s rozdielným hodnotením – v *SSJ* jako nářečové, v *KSSJ* jako substandardní (což by naznačovalo, že je vníman spíše jako bohemizmus, než nespisovné nářečové slovo). Zajímavý je posun hodnotení z hlediska spisovnosti u lexému *hrebíček*. Zatímco Bernolák jej považuje za spisovnou variantu, v *SSJ* už je kvalifikován jako nářečový a v *KSSJ* se nenachází. Tedy ani v případě srovnání *klinčeku* a *hrebíčku* se z hlediska spisovné slovenštiny nejedná o synonyma.

SSN

karafiát <i>m.</i>	klinček <i>m.</i>	hrebíček <i>m.</i>
šľachtený klinček, klinec, bot. klinček záhradný (<i>Diathus caryophyllus</i>)	1. malý klin 2. strsl, čiast. zsl malý klinec 3. gem, hont-novohr kúsok múčnika odkrojeného na trojúholník 4. strsl druh lúčnej i záhradnej rastliny (bot. klinček <i>Dianthus</i> ; bot. prvosienka jarná <i>Primula</i> versi; bot. sedmokráska obyčajná <i>Bellis perennis</i>) 5. obyč. mn. č. druh aromatického korenia	1. záh malý klinec na pribíjanie al. obíjanie rozličných drevených predmetov 2. zsl lúčný aj záhradný voňavý kvet s dlhou tenkou byľou a úzkými listami, bot. klinček (<i>Dian thus</i>) 3. čiast. strsl, zsl obyč. mn. č. voňavé korenie, klinčky

Z hlediska nářečového lexémy *karafiát*, *klinček* a *hřebíček* tvoří částečná heteronyma, přičemž nejvíce významů v sobě skrývá *klinček*.

Jelikož se v *Českém jazykovém atlasu* výše zmíněné lexémy nenacházejí, při jejich hodnocení mohou vycházet pouze ze *SSJČ* a *PSJČ*.

PSJČ

karafiát -u m.	klinček, klinčok , -u m.	hřebíček -čku m.
1. obecný název pro zahradní formy hvozdíku 2. zool. mořský karafiát polyp z řádu sasanek mořských (<i>Metridium dianthus</i>)	1. dial. karafiát	1. zdrob. k hřebík 2. druh koření, sušený nerozvitý květ stromu <i>Caryophyllus aromaticus</i> 3. dial. karafiát 4. dial. houba špička

SSJČ

karafiát -u m. (6. j. -u, -ě) (z it. dřiv. orient. zákl.)	klinček - neuvedeno	hřebíček (nář. řebíček, Něm. aj.), -čku m. (6. mn. -čcích, -čkách)
1. zahr. zahradní, zprav. plnokvětá rostlina s úzkými šedozelenými listy a s bílými, růžovými n. červenými vonnými květy, kt. mají rozdřípené korunní plátky; hvozdík zahradní (bot.)		1. zdrob. k hřebík 2. sušená nerozvitá poupata hřebíčkovce kořenného užívaná v lékárnictví a jako kuchyňské koření 3. lid. název karafiátu

Dle záznamů v *SSJČ* a *PSJČ* lze zjistit, že ve významu zahradní a luční rostliny (bot. *Dianthus*) se o spisovnou podobu jedná pouze v případě lexému *karafiát*. Nářečí pak zohledňuje všechny tři lexémy *karafiát*, *klinček/klinčok* a *hřebíček*, které vytvářejí částečná heteronyma. Za povšimnutí též stojí slovo *klinček*, i v podobě *klinčok*, zachycené pouze v *PSJČ*.

Mapa č. 7 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 62)

KAPSA / VRECKO („vrecko na kabáte“⁸⁵)

Zatímco lexém *vrecko* je na slovenském území zachycen v středoslovenských nářečích, lexém *kapsa* se používá v části Záhorí a Trenčianské stolice (viz. mapa č. 8). Bernolák zachytává ke slovu *kapsa* následující významy: 1. tanistra (tj. kožená al. plátenná kapsa na dlhšom remienku); 2. taška (např. nákupní); 3. boh. váček. Neuvádí tedy lexém *kapsa* do souvislosti s významem „vrecko na kabáte“. U lexému *vrecko* uvádí jeden význam, který německy znamená „ein kleiner Sack“, tedy česky „váček“. Tedy ani v tomto případě se o hledaný význam nejedná.

PSP 1931

kapsa , -y, ž.	vrece , -a, str.
kapsička	vrecovina; vrecko; vreckový; vreckovka - správne ručníček, šatôčka

PSP 1940

kapsa , -y	vrece , -a
g. pl. kapsí, á.; kapsička	n. pl. vrecia, g. pl. vrieč, str.; vrecovina; vrecko; vrecúško; vrecisko; vreckový; vreckovka

⁸⁵ HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka IV. Lexika, časť druhá. Veda, Bratislava 1984, s. 202.

SSJ

kapsa -káps ž. 1. vak z kože, plátna al. iného materiálu s držadlami al. s remeňmi, nosený na pleci, na chrbte al. v ruke, kabelá, taška 2. niečo podobné kapse: k-y pod očami napuchnutá koža pod spodnými viečkami (od únavy, nevyspatosti ap.)	vrecko ¹ -a, -ciek str. 1. vrece menších rozmerov, miešok 2. bot. guľovitá bunka niektorých húb, v ktorej sa tvoria výtrusy vrecko ² -a, -ciek str. 1. časť šiat (obleku, kabáta) charakteristického tvaru na ukladanie drobných vecí, vačok
--	--

KSSJ

kapsa -y káps ž. 1. taška, kabelá 2. niečo podobné kapse	vrecko 1. zdob. k vrece 2. súčasť oblečenia na ukladanie drobných osob. vecí,
---	--

Ze spisovného hľadiska spolu lexémy *kapsa* a *vrecko* synonyma netvoří, jelikož se neshodují ani v jednom významu.

SSN

kapsa csl vak z kože, plátna al. iného materiálu s držadlami nosený na pleci	vrecko – písmeno V není ještě zpracováno
--	---

Z výše uvedené tabulky *SSN* vychází, že lexém *kapsa* se na slovenském území ve významu české kapsy na kabátě nenachází. Což je zajímavé v konfrontaci s *Atlasem slovenského jazyka*, kde se toto slovo v již řečeném významu vyskytuje.

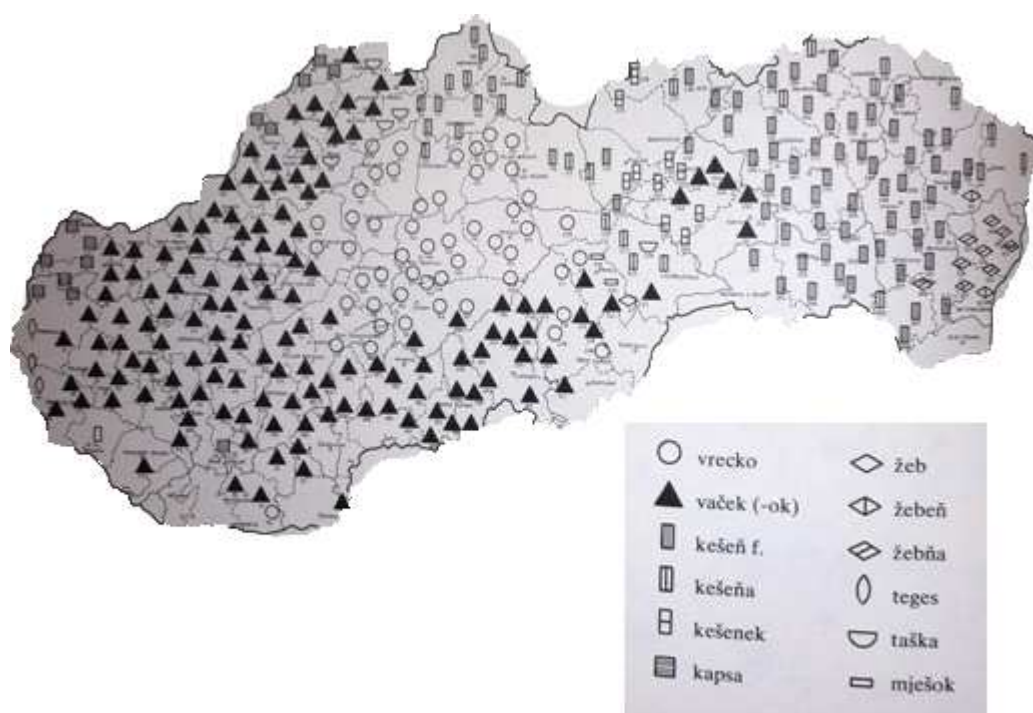
Na české straně jsou lexémy *kapsa* a *vrecko* zachyceny následovně:

PSJČ

kapsa -y f. 1. váček na věci všitý v šatech 2. předmět n. zařízení mající podobu kapsy n. sloužící k podobným účelům	vrecko -a n. 1. dial. a slc. měšec, váček
---	---

kapsa -y ž. (2. mn. -pes) (z lat.)	vrecko -a s.
1. sáček všitý do oděvu (zprav. dovnitř) a určený k nošení drobných předmětů 2. něco kapse se podobajícího	1. sloven. a nář. pytel 1, pytlík 1, měšec, váček 1

Z tabulky je vidno, že *kapsa* a *vrecko* ve spisovné rovině v češtině nepředstavují synonyma a ani v nářečové rovině heteronyma. U slova *vrecko* se naznačuje vliv slovenštiny, ale také jeho nářečový výskyt a status. V *Českém jazykovém atlase* je uveden pouze nářečový lexém *kapsa*, a to k označení „kornoutu, tj. papírového sáčku zužujícího se do špičky“⁸⁶ nebo ve významu „papírový sáček“⁸⁷.

Mapa č. 8 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 302)

ĽADVINY / OBLIČKY („žláznaté orgány vyšších stavovců vylučující moč“⁸⁸)

Obličky jsou charakteristickým pojmenováním pro střední Slovensko, *ľadviny* pro Slovensko západní (viz. mapa č. 9). Kromě zmíněných lexém existují ještě

⁸⁶ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: Český jazykový atlas. 2. díl. Academia, Praha, 1997, s. 396.

⁸⁷ Tamtéž, s. 397.

⁸⁸ HABOVŠTIK, A.: Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá. Veda, Bratislava 1984, s. 276

pojmenování *pokrutky* (východní Slovensko), *nirky* (goralská nářečí) a *počky* (jen z ukrajinských nářečí).⁸⁹ V následujících tabulkách uvádím jako slovníkové heslo singulár, tedy *ledvina*.

PSP 1931

ľadvina – <i>pouze pod heslem oblička</i>	oblička = ľadvina
--	--------------------------

PSP 1940

*ľadvina = oblička, *ľadvinový = obličkový	oblička , -y, s. obličkový
---	--

SSJ

ľadvina -y, obyč. v mn. č. ľadviny, -vín ž. kraj. oblička, obličky	oblička -y, obyč. v mn. č. obličky -čiek ž. oválne žľaznaté orgány vyšších stavovcov uložené v driekovej oblasti, vylučujúce moč
--	--

KSSJ

ľadvina -y -vín ž. 1. oblička 2. hovor. podlhovastá taštička na peniaze, doklady ap. nosená na páse	oblička -y -čiek obyč. mn. ž. oválne párové orgány tela cicavcov vylučujúce moč
---	--

Bernolák uvádí lexém *ľadvina* s odkazem na vhodnější pojmenování *ledvina* a *oblička* odkazem na vhodnější pojmenování *ľadvenička*.

Pokud porovnáme posun z hlediska kodifikačního hodnocení, ve výkladových slovnících slovenštiny je tomu opačně než u lexémy *nemocný* – SSJ kvalifikuje *ľadvinu* ještě jako slovo krajové (tj. nespisovné) a KSSJ již jako slovo spisovné. Přidává navíc jeden význam, a to hovorově taštičku na peníze a doklady, která se nosí okolo pasu, jde tedy aktuálně o částečná synonyma. V širším pohledu se však hodnocení slova *ľadvina* měnilo (a v opačném směru) už předtím, PSP 1940 na rozdíl od 1931 jej hvězdičkou explicitně označují jako nespisovné.

Z pohledu nářečového se jedná o heteronyma, oba lexémy mají stejný význam, pouze se vyskytují v různých nářečových oblastech.

⁸⁹ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 276-277

SSN

ľadvina, ľadveňa, ľadviena ž. obyč. mn. č. gem, zsl, miest. zvol párový orgán v tele; oblička	oblička i oblica ž. obyč. mn. č. (hobľička) strsl, čiasť. szsl párový orgán tela cicavcov vylučujúci moč, ľadvina
--	---

Český jazykový atlas zachytává tyto lexémy též ve významu „pojmenování pro ledviny, tj. párový vylučovací orgán vyšších obratlovců“. Základní lexikální protiklad představuje většinový výraz *ledviny* a regionalismy *obličky* a *nerky*. V celých Čechách a na většině území Moravy se užívá výhradně názvu *ledviny*.⁹⁰ Na mapě jsou *obličky* zachyceny v okolí Vsetína (viz. mapa č. 9). Z hlediska nářečí tvoří lexémy *ledviny* a *obličky* heteronyma, ve spisovném jazyce synonyma netvoří.

PSJČ

ledvina -y f. anat. žláznaté vyměšovací ústrojí vyšších obratlovců uložené párově v břišní dutině podél páteře	oblička – neuvedeno
--	----------------------------

SSJČ

ledvina -y ž. anat. (u savců) párová žláza vejčitého tvaru (na jedné straně mírně vyhloubená, uložená po stranách bederní páteře) vyměšující moč	oblička – neuvedeno
---	----------------------------

⁹⁰ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. I. díl*. Academia, Praha 2004, s. 242.

Mapa č. 9 (zdroj: Český jazykový atlas 1, 1992, s. 245; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 238)

REZANCE / SLÍŽE („drobno nakrájené kúsky z tenkého cesta“⁹¹)

Název *rezance* je charakteristický pro střední Slovensko, lexém *slíže* zase pro západní Slovensku. Existuje též název *rezanky*, který se používá na Slovensku východním. Jelikož SSN obsahuje lexémy po písmeno P, nelze uvést zpracování lexémů v nářečovém slovníku. Bernolák ve svém slovníku označuje oba lexémy za spisovné, pouze u lexému *slíž* se nachází celý výklad k tomuto slovo a u *rezance* nalezneme jen jeho singulár a plurál. Z toho se dá soudit, že za slovo dominantní považoval lexém *slíž*. V PSP 1931 a 1940 je uveden jen lexém *rezance*, *slíže* jsem nenalezla. V SSJ jsou *rezance* zachyceny jako spisovný lexém, v KSSJ je uveden lexém *rezanec* s poznámkou, že se obvykle používá v množném čísle. Co se týká lexému *slíž*, v SSJ se objevuje s kvalifikátorem krajový, tedy nespisovný. V SSJ je zachyceno též homonymum, a to *slíž* jako druh ryby. V KSSJ je uveden kvalifikátor hovorový, tedy zde je lexém *slíž* považován za spisovné slovo. Můžeme tak opět pozorovat posun v jeho hodnocení, podobně jako u lexému *ľadvina*. Z hlediska nářečového se jedná o heteronyma, z hlediska spisovného jazyka o synonyma.

⁹¹ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 164

PSP 1931

rezance -OV, m.	slíž -ža, m. slížik
------------------------	-----------------------------------

PSP 1940

rezance -OV, m. pomnožné	slíž, slíže - neuvedeno
---------------------------------	--------------------------------

SSJ

rezance , -OV (j. č. rezanec) m. mn. č. tenké, úzke pásiky z cesta, druh vareného múčneho jedla	slíž¹ , -a, mn. č. -e m. druh ryby slíž² , -a, obyč. v mn. č. slíže , -OV m. kraj. druh cestoviny, rezance
--	---

KSSJ

rezanec -nca obyč. mn. rezance -OV m. tenké pásiky z cesta použ. ako závarka do polievky al. ako samostatný pokrm	slíž -a obyč. mn. slíže m. hovor. rezance
--	---

V *Českém jazykovém atlase* se též sledovalo „pojmenování pro těstovinu úzkého tvaru“.⁹² Z výše uvedených slovenských pojmenování se v Atlase nalézá název *řezance*, který se vyskytuje na Břeclavsku a v Uherském Hradišti. *Slíž ČJA* zachytává, ovšem na jiné mapě, kdy slovo *slíže/slížky* znamená „pojmenování pro malé válečky z mouky, šrotu a brambor ke krmení hus“⁹³. V podobě *slížky* je lexém zachycen v *PSJČ* ve významu „dialekticky krátká tlustá nudle, šiška“ a v *SSJČ* ve významu „nářečně, zpravidla v množném čísle jídlo z moučného a hlavně bramborového těsta v podobě tlustých nudlí nebo šišek“ (původně sloužilo ke krmení hus) a jeho homonymum s významem „mřenka“.

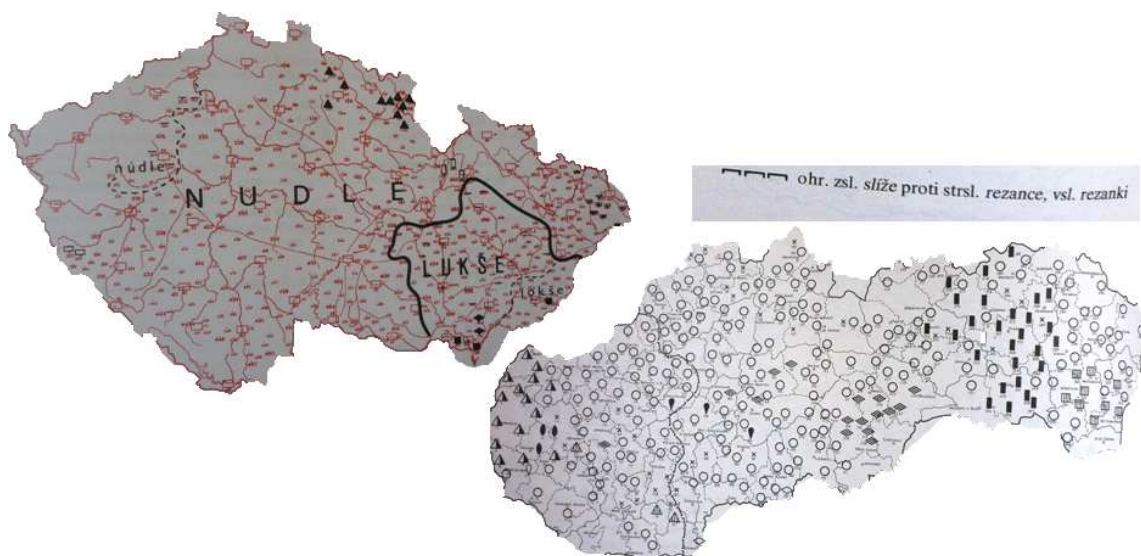
PSJČ

řezanec -nce m. 1. zeměd. vykleštěný kanec 2. lid. bití, výprask 3. řezná rána 4. řezance, -ů m. pl. dial. široké vařené nudle	slíž -e m. dial. krátká tlustá nudle, šiška
---	---

⁹² BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. I. díl*. Academia, Praha 2004, s. 206

⁹³ Tamtéž, s. 536

<p>řezanec -nce m. (neživ.) řidč.</p> <p>1. řezná rána 2. expr. výprask</p>	<p>slíž I -e m. nář. (zprav. mn.) jídlo z moučného a hlavně bramborového těsta v podobě tlustých nudlí n. šišek</p> <p>slíž II -e m. mřenka</p>
--	---

Mapa č. 10 (zdroj: Český jazykový atlas, 1, 1992, s. 209; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 238)

KOČKA / MAČKA („samica kocúra“⁹⁴)

Zatímco lexém *kočka* se vyskytuje na širokém území západního Slovenska, lexém *mačka* je rozšířen na středním a východním Slovensku⁹⁵ (viz. mapa č. 11). Bernolák uvádí západoslovenské i středoslovenské znění *kočka* a *mačka* jako rovnocenná synonyma.⁹⁶ Takovýchto synonymických dvojic, která jsou shodná s lexikální nářečovou diferenciací slovenských dialektů se v Bernolákově *Slowári*

⁹⁴ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 102.

⁹⁵ HABOVŠTIAK, A.: *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Veda, Bratislava 1993, s. 80.

⁹⁶ HABOVŠTIAKOVÁ, K: *Vzťah slovnnej zásoby Bernolákovho Slováka k slovenským nárečiam*. In: *Jazykovedný časopis XII*. Slovak Academic Press, Bratislava 1962, s. 139.

objevuje vícero (např. v této jazykové situaci, kdy jeden lexém reprezentuje západní Slovensko a druhý střední, resp. zbylé území Slovenska; mezi takovouto dvojicí synonym tak náleží též lexémy *kozel/stoh*, *okno/oblok* či *wčul'/teraz*⁹⁷). Jako dominantnější z obou synonym se v Bernolákově slovníku jeví lexém *kočka*, jelikož heslo obsahuje rozsáhlý výklad, na rozdíl od lexému *mačka*. V PSP 1931 jsou uvedeny oba lexémy, PSP lexém *kočka* označuje jako nespisovný.

PSP 1931

kočka , -y, ž. = mačka	mačka , -y, ž. mačička; mačný (mačný mak)
-------------------------------	---

PSP 1940

*kočka = mačka	mačka , -y, ž. mačička; maskovitý
-----------------------	---

V *SSJ* a *KSSJ* jsou lexémy zachyceny takto:

SSJ

kočka správ. mačka	mačka -y, -čiek ž. 1. šelma žijúca v ľudských príbytkoch a chytajúca myši; zool. rod zvierat (<i>Felis</i>) 2. hovor. kožušina z mačky 3. hovor. samica šeliem, tigrice 4. tech. strojové zariadenie, obyč. koliesko so žliabkom, umožňujúce pohyb s ním spojeného predmetu po lane (napr. na kompe) 5. obyč. v mn. č. mačky železné klíny al. háky pripevnené k obuvi, slúžiace na zachytávanie (pre horolezcov al. montérov) 6. ľud. zastar. kotva; hákovité zariadenie na vyťahovanie vedra zo studne
---------------------------	---

KSSJ

kočka -y -čiek ž. subšt. (pekné) dievča; fešanda	mačka -y -čiek ž. 1. šelma chovaná ako domáce zviera najmä na chytanie myší, zool. <i>Felis</i> ; jej samica
--	--

⁹⁷ HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Synonymá v Bernolákovom Slovníku*. In: *Jazykovedné štúdie*. 18. Z dejín slovenského jazyka. Veda, Bratislava 1983, s. 60.

	2. kožušina z mačky 3. tech. strojové zariadenie 4. hák na obuvi slúžiaci na zachytávanie
--	---

Jelikož lexém *kočka* není podle *SSJ* spisovné slovo, nejedná se ve spisovném jazyku o synonyma. *KSSJ* u lexému *kočka* význam „samica kocúra“ ani nezachytáva.

Z hľadiska nářečového se jedná o heteronyma.

SSN

kočka¹ ž. 1. zsl mačka 2. kožušinový golier: kočka	mačka¹ ž. 1. strsl, vsl domáce zviera chytajúce myši 2. kožušinový golier
--	---

U obou lexém se v SSN nacházejí homonyma – *kočka²*: dlhý pás látky, do ktorého sa sa balili a v ktorom sa nosili malé deti⁹⁸; *mačka²*: 1. kúsok trávniku s malou vrstvou země; mačina; 2. konáre stromov, haluzie; 3. kovová zádržka na spondej časti oja voza; 4. trojzubý hák na vyťahovanie spadnutého vedra zo studne; 5. kotva na lodi; 6. obyč. mn. č. železné klinky al. háky pripevnené na obuvy, slúžiace na zachytávanie: mačky; 7. strojové zariadenie, obyč. koleska so žlabkom umožňujúce pohyb s ním spojeného predmetu po lane: mačka; 8. ohnuté vidly: mačka; 9. zväzok z istého počtu hrstí vyčesaného vlákna ľanu al. konopí; 10. spodný snop na obilnom kríži⁹⁹.

V Českém jazykovém atlase se lexém *kočka* nachází pouze v nářečovém významu pro pojmenování chlupaté housenky a plodu lopuchu, lexém *mačka* se v Atlase nenalézá. V *PSČJ* a *SSJČ* se slovo *kočka* podává jako spisovné a *mačka* jako nespisovné, nářečové (*PSJČ*), nebo slovenské (*SSJČ*). Pravda, v *SSJČ* se objevuje i druhý (horolezecký) význam slova *mačka*.

PSJČ

kočka -y f. 1. zool. šelma z čeledi kočkovitých. Felis 2. peior. o koních, zvl. malých n. špatných 3. člověk mající nějakou kočičí vlastnost 4. kocovina	mačka -y f. dial. kočka
---	-----------------------------------

⁹⁸ RIPKA, I: *Slovník slovenských nářečí I (A-K)*. Veda, Bratislava 1994, s. 795

⁹⁹ RIPKA, I: *Slovník slovenských nářečí II (L-P)*. Veda, Bratislava 2006, s. 106-107

5. kožišina nošená kolem krku n. na ramenou 6. druh důtek 7. tech. zmotaný chumáč papírové suroviny v mísici kád; text. pojízdná součást snovacího stroje; stroj. jeřábový vozík se zdvihacím ústrojím	
--	--

SSJČ

kočka -y ž. (2. mn. -ček) 1. malá kočkovitá šelma, chovaná v domácnostech, na venkově zvl. pro hubení myší; kočka domácí (zool.) 2. malá n. středně velká šelma s hustým kožichem; zool. rod Felis 3. samice kočkovité šelmy vůbec; rysí k.; lví k.; expr. každá kočkovitá šelma vůbec 4. ob. kožišina na límci, kolem krku n. ramen 5. kocovina 6. věc připomínající někt. vlastnost kočky: bot. velký trs ostřic vystupující z rašeliniště (na blatech); tech. pojízdný vozík jeřábu se zdvihacím ústrojím 7. druh důtek	mačka -y ž. (2. mn. -ček) 1. (sloven.) kočka (Něm.) 2. horol. (zprav. mn. mačky) stoupací železa
--	---

Mapa č. 11 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 127)

KAPUSTA / ZELÍ („druh zeleniny s dužnatými jedlými listami, tvoriacimi pevné veľké jadro, hlávku“¹⁰⁰)

Lexém *zelí* (porov. čes. *zelí*) se vyskytuje v záhorských nářečích a lexém *kapusta* na zbylém území¹⁰¹ (viz. mapa č. 12). U Bernoláka se pojmenování *zelí* uvádí jako bohemismus s odkazem na spisovné pojmenování *kapusta*. V PSP z roku 1931 a 1940 se nalézají pouze lexém *kapusta*. SSJ zachycuje dva významy slova *kapusta*, a to „1. druh zeleniny s dužnatými jedlými listami tvoriacimi pevné veľké jadro, hlávku; bot. rastlina z čeľade krížatých pestovaná ako zelenina v rozličných odrodách (kel, kaleráb, karfiol)“ a „2. jedlo pripravené z čerstvej al. kyslej kapusty“. V KSSJ nalezneme pouze význam první. Lexém *zelí* se v SSJ ani KSSJ nezachytává, proto ve spisovném jazyku lexémy *kapusta* a *zelí* netvoří synonyma. V nářečové rovině (ASJ) představují heteronyma. SSN uvádí lexém *kapusta* se stejnými významy jako SSJ, lexém *zelí* nelze z důvodu existence SSN po písmenu P uvést.

V Českém jazykovém atlase je lexém *zelí* uvedeno pouze ve slovním spojení *kysané zelí*, kdy se zkoumali obměny adjektiva, *kapusta* se v Atlase nenalézají. Ve výkladových slovnících je lexém *kapusta* zachycen ve významu „odrůda brukve obecné (*Brassica oleracea*), poskytující zeleninu“ (PSJČ) a SSJČ k tomuto významu přidává ještě význam druhý, a to „pokrm z této zeleniny připravený“. Lexém *zelí* je zachycen takto:

PSJČ	SSJČ
zelí -í n. 1. druh zeleniny, jejíž listy se růstem stáčíjí do hlávek; pokrm různým způsobem z této zeleniny připravený 2. <i>zast.</i> bylina, zelina 3. <i>tan.</i> český lidový tanec v tříčtvrtečním taktu	zelí -í s. 1. (hlávkové) z. odrůda brukve zelné s velkou pevnou hlávkou používaná v růz. úpravách jako zelenina 2. pokrm připravený zprav. z této zeleniny jako příloha k masu 3. čínské z. brukev čínské zelí (bot.) 4. <i>zast.</i> a <i>nář.</i> bylina, rostlina vůbec 5. <i>výr. slang.</i> třísky a zbytky obroušeného dřeva při výrobě dřeviny

Z výše napsaného vyplývá, že česká dvojice *kapusta/zelí* netvoří ze spisovného hlediska synonyma, jelikož obě lexémy označují jiný druh zeleniny.

¹⁰⁰ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 196

¹⁰¹ Tamtéž

Ve slovensko-českém pohledu v spisovných jazycích jde v případě *kapusty* o mezijazykové homonymum – ve slovenštině a v češtině slovo pojmenovává různou rostlinu.

Podle údajů v *CKDA* se lexém *kapusta* vyskytuje na území Slovenska a je zaznamenán též na Moravě u hranic se Slovenskem (Bystřice nad Olší). *Zelí* se nachází na území České republiky, na Slovensku byl lexém *zelí* zachycen v obci Gajary (na Záhorí se vyskytuje i podoba *zelé*, srov. Ripka 1978).

Mapa č. 12 (zdroj: Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 292)

ZEMIAKY / ERTEPLE („název pre zemiaky“¹⁰²)

Pestrým se ve slovenských nářečích ukazuje pojmenování pro brambory¹⁰³, vybrala jsem dvojici *zemiaky* a *erteple*. Na Slovensku (viz. mapa č. 13) se lexém *erteple* vyskytuje v okolí Senice¹⁰⁴. Bernolák, *SSJ* ani *KSSJ* pojmenování *erteple* nereflektují. Lexém *zemáky* Bernolák uvádí, ovšem odkazuje k lexému *krumpla*, u něhož se nachází obšírný výklad. Co se týká celkového zachycení pojmenování pro *zemiaky*, staví Bernolák nářečové obměny tohoto slova vedle sebe jako rovnocenná synonyma

¹⁰² HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 72.

¹⁰³ HABOVŠTIAK, A.: *Lexikálna diferenciácia slovenských nářečí*. In: *V pamet na profesor Stojko Stojkov*. Bálgarska akademija na naukite, Sofija 1974, s. 333.

¹⁰⁴ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 73.

(*krumpla, šwábka, zemák, šwábská repa* atd.)¹⁰⁵ PSP 1931 a 1940 reflektují pouze lexém *zemiak*. Výkladové slovníky hodnotí *zemiaky* následovně:

SSJ

KSSJ

zemiak -a, obyč. v mn. č. zemiaky -ov m 1. úžitková poľná rastlina z čeľade ľuľkovitých; hľuzy tejto rastliny 2. jedlo pripravené z hľúz tejto rastliny	zemiak -a obyč. mn. zemiaky -ov m 1. úžitková hľuznatá rastlina s vňaťou, bot. <i>Solanum tuberosum</i> 2. jej hľuza použ. ako zelenina (zákl. potravina, krmivo)
---	---

Ve spisovném jazyce tedy lexémy *zemiaky* a *erteple* netvoří synonyma, jelikož *erteple* jsou nespisovné a *zemiaky* spisovné. Z nářečového hlediska se jedná o heteronyma:

SSN

zemiak – nelze uvést z důvodu existence SSN pouze po písmeno P	ertepla ž. záh obyč. mn. č. zemiak
---	--

Pojmenování *brambor(a)*, sloužící jako český spisovný lexém v daném významu, *Atlas slovenského jazyka* pro slovenské území nezachytává.

Mapa *Českého jazykové atlasu* zobrazuje nářečové rozdíly v označení pro *brambor*, hlízu rostliny lilek *brambor*, sloužící jako běžná potravina.¹⁰⁶ V souvislosti se slovenským lexémem *zemiak* zachytává též český lexém *zemák* (Prostějov a Uherskobrodsko). Výraz *erteple* se vyskytují na jižní Moravě (viz. mapa č. 13).

PSJČ

brambor -u m. 1.bot. lilkovitá rostlina (<i>Solanum tuberosum</i>) 2. hlíza této rostliny	zemák -a m. starší škol. slang zemský inspektor zemák -u m. 1. brambor 2. škol. slang zeměpis 3. starší kanc. slang zemský úřad	erteple -e f. lid. brambor.
--	---	---------------------------------------

SSJČ

brambor -u m., brambora -y ž. (2. mn. čast. brambor)	zemák ¹ -u m. (6. mn. -cích) poněk. niž. a obl. mor. brambor	erteple -e ž. (z něm.) zast. ob. brambor
---	---	--

¹⁰⁵ HABOVŠTIAKOVÁ, K: *Vztah slovné zásoby Bernolákovho Slovníka k slovenským nářečím*. In: *Jazykovedný časopis XII*. Slovac Academic Press, Bratislava 1962, s. 139.

¹⁰⁶ BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas*. 3. díl. Academia, Praha, 1999, s. 268.

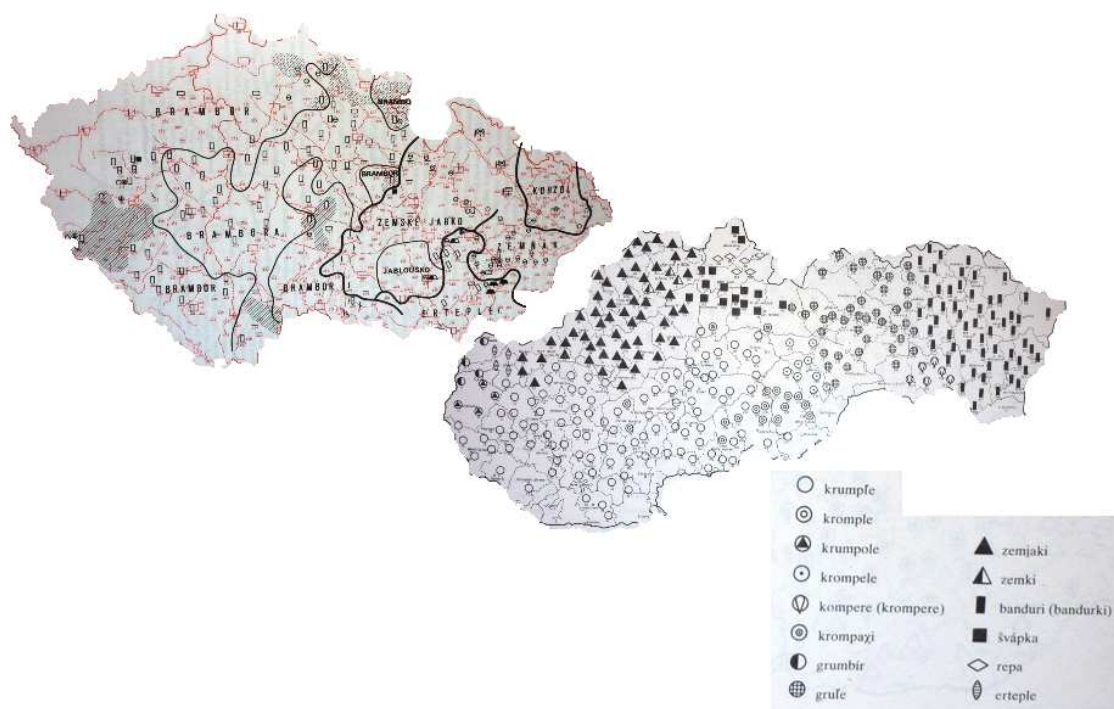
1. hlíza rostliny lilek brambor sloužící jako běžná potravina, krmivo a průmyslová surovina; zemák 2. brambor -u m. rostlina původem z Ameriky, obecně pěstovaná pro jedlé hlízy, brambory; lilek brambor (bot.) 3. brambory pole osázené brambory; brambořiště 4. židovský b. lid. název topinamburu 5. řidč. brambůrek 2	zemák² -u m. škol. slang. zeměpis	
--	--	--

U lexémy *zemák* dochází k posunu z hlediska hodnocení: v *PSJČ* je kvalifikován jako slovo spisovné, v *SSJČ* pak jako slovo poněkud knižní a oblastně moravské. V slovenských výkladových slovnících (*SSJ*, *KSSJ*) se výraz *brambor(y)* nevyskytuje. V *SSN* je lexém *brambor* vyložen jako „zried. úžitková rastina, bot. zemiak a jej hľuza: brambor“¹⁰⁷.

Nářečová členitost pojmenování brambor souvisí také s tím, že se název rozšířil až v novější době, když se brambory z Ameriky dostaly do Evropy (r. 1588), ovšem nerozšířily se po celé Evropě hned. Na území Čech a Moravy se začaly pěstovat v době třicetileté války a na Slovensku okolo roku 1777. Brambory se postupně šířily ze západu na východ a s tímto také souvisí jejich pojmenování ve slovanských jazycích. Český název *brambory* souvisí se slovem Branibor, název *erteple* vznikl z německého slova Erdapfel. Slovenské pojmenování *zemiaky* jsou kalk zmiňovaného německého slova Erdäpfel.¹⁰⁸ Rozmanitost pojmenování dokazují další slova, která jsou v *Atlase slovenského jazyka* ještě zmiňována: *krumple*, *grumbir*, *gruľe*, *bandury*, *švábky* nebo *repa*.

¹⁰⁷ RIPKA, I: *Slovník slovenských nářečí I (A-K)*. Veda, Bratislava 1994, s. 152

¹⁰⁸ HABOVŠTIAK, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). Veda, Bratislava 1993, s. 43-47

Mapa č. 13 (zdroj: Český jazykový atlas 3, 1999, s. 269; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 77)

BOCIAN / BOGDÁL („vták žijící na močaristých lukách“¹⁰⁹)

Lexém *bocian* se vyskytuje na většině slovenského území, lexém *bogdál* pak v jižní části západoslovenského území (viz. mapa č. 14). Bernolák zachytává lexém *bocaň* se synonymem *bogdál* (nářečové obměny slova staví vedle sebe jako rovnocenná spisovná synonyma – např. *bocaň, bogdal, bogdán, bokáň, góla*)¹¹⁰ PSP 1931 a 1940 uvádějí pouze lexém *bocian*. SSJ uvádí lexém *bocian* jako spisovné slovo ve významu „vták žijící na močaristých lukách“ a KSSJ též jako spisovné slovo ve významu „vták s dlouhými nohama a dlouhým zobákem žijící na močaristých lukách“. Lexém *bogdál* nalezneme v SSJ jako nářečové slovo s odkazem k heslu *bocian*, KSSJ jej nereflektuje. Znamená to, že v rovině spisovného jazyka dvojice *bocian* a *bogdál* synonyma netvoří, ovšem z hlediska nářečí se jedná o heteronyma. SSN uvádí *bogdála* ve významu „sťahovavý močiarny vták“¹¹¹ a *bociana* taktéž.

¹⁰⁹ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 75

¹¹⁰ HABOVŠTIAKOVÁ, K: *Vzťah slovej zásoby Bernolákovho Slováka k slovenským nárečiam*. In: *Jazykovedný časopis XII*. Slovac Academic Press, Bratislava 1962, s. 139

¹¹¹ RIPKA, I: *Slovník slovenských nářečí I (A-K)*. Veda, Bratislava 1994, s. 138

PSP 1931

bocian -a, m.	bogdál - neuvedeno
----------------------	---------------------------

PSP 1940

bocian -a, n. pl. -y, m.	bogdál - neuvedeno
---------------------------------	---------------------------

SSJ

bocian -a, mn. č. -y m. vták žijící na močaristých lúkach; zool. b. biely (Ciconia alba)	bogdál -a, mn. č. -y m. nár. bocian
--	---

KSSJ

bocian -a mn. N a A -y m. vták s dlouhými nohama a dlouhým zobákem žijící na močaristých lúkach, zool. Ciconia	bogdál - neuvedeno
--	---------------------------

Na českém území se jako spisovné označení používá lexém *čáp* (slovo *čáp* se nachází v Bernolákově slovníku jako bohemismus s odkazem na lexém *bocán*, v *SSJ* ani *KSSJ* se neobjevuje; v *SSN* se nachází, ovšem neoznačuje ptáka). V *PSP* se nalézají jen lexém *bocian*.

Na českém území se lexém *bogdál* vyskytuje rozptýleně i izolovaně, v návaznosti na slovenské území převážně na východní Moravě. V *AČJ* je též zmíněn lexém *bocán* (srov. slov. *bocian*), který se používá na celém území Slezska s přilehlým Valašskem (viz. mapa č. 14). *PSJČ* i *SSJČ* uvádějí lexém *čáp* ve významu pták nebo homonymně jako citoslovce při čapnutí, lexém *bocán* neuvádějí a lexém *bogdál* uvádí pouze *SSJČ* ve významu čáp nářečově. Dvojice *bocán/bogdál* je z hlediska nářečí heteronymní, z hlediska spisovného jazyka se o synonyma nejedná.

PSJČ

bocian – neuvedeno	bogdál - neuvedeno
---------------------------	---------------------------

SSJČ

bocian – neuvedeno	bogdál - neuvedeno
---------------------------	---------------------------

Předešlé údaje potvrzuje *CKDA*, v němž jsou lexémy *bocián* a *bogdál* zaznamenány na slovenském území, na českém potom nalezneme lexémy *čáp* a u hranic se Slovenskem lexém *bocán*.

1. bOt-s-jen-s	11. štark-i-j-a, štark-i-j-e	21. šUr-av-s
2. bOt-s-jun-s	12. buS-s-uk-s	22. šUr-Av-s-i-s
3. bOt-s-k-s	13. boš-s-da-n-s	23. (aist)-s
4. bOt-s-un-s	14. bog-s-da-i-s	24. (haister)-s
5. bus-un-s	15. rod-a	25. (kalist)-s
6. bus-li-s	16. rod-o	26. (lejek)-s
7. buS-s-k-s	17. šap-s	27. (lejek)-a
8. bus-s-k-o	18. šap-j-e	28. (go:š)-a
9. šTark-s	19. šap-j-s-k-s	29. (kokostark)-s
10. šTark-s-i-s	20. šurn-o-goz-s	30. /šTark/-i-j-a

Mapa č. 15 (zdroj: OLA, 1988, <<http://www.slavatlas.org/files/publications/atlas/ola1/map-29.pdf>>)

Ke zkoumání některých dalších lexémů mne inspirovala L. Gregorová, která ve své bakalářské práci *Regionálně příznakové prvky v lexiku mladé generace v Brně* zkoumá problematiku nářečových variant v povědomí nejmladší generace v tomto městě. V rámci svého výzkumu se pomocí dotazníkové formy zaměřila na lexémy frekventované u žáků 5.–9. tříd. Z těchto lexémů jsem vybrala ty, jenž jsou zajímavé ve spojitosti s jejich výskytem na území Slovenska. Náleží mezi ně *dědina*; *pěšinka/cestička* (ve vlasech); *truhlář/stolař*; *uzel/suk*; *posvícení/hody*; *čupět*; *překážet/zavazet*; *zhubnout/zchudnout*; *kél/kapusta*; *paradajské jablko*; *větev/haluz*; *víno/hrozny*; *nádobí/náčiní/kšír*.¹¹² Obdobně jako v předchozích případech zaměřuji se dále na ty, pro které jsem našla oporu v další lingvistické literatuře – *truhlář/stolař*; *uzel/suk*; *posvícení/hody*; *zhubnout/zchudnout*.

STOLÁR („odborník zhotovující výrobky z dřeva“)

Přívlastkem „moravský“ hodnotí lexém *stolař* (ve významu truhlář; tj. „ten, kdo vyrábí dřevěný nábytek, dřevěné části staveb, jako okna, dveře ap.“) na českém území *PSJČ* i *SSJČ*. *Český jazykový atlas* zdůrazňuje výrazné postavení lexému *stolař* na Moravě (na vesnici i ve městě), díky čemuž je považován za spisovnou variantu moravskou. Spisovná varianta *truhlář* dle atlasu zaujímá pevné postavení v Čechách a objevuje se též na přilehlé jihozápadní Moravě (viz. mapa č. 16; izoglosa zvýrazněna

¹¹² GREGOROVÁ, L.: *Regionálně příznakové prvky v lexiku mladé generace v Brně*. Rkp. bakalářské práce. Olomouc 2009.

červenou barvou). V nářečové rovině jde tedy o heteronyma, ve spisovné rovině na českém území představují *stolař* a *truhlář* synonyma. Na Slovensku je lexém *stolár* v témže významu v *SSJ* a *KSSJ* považován za spisovný. Lexém *truhlár* se na slovenském území specifikuje ve významu „stolár vyrábající truhly, výrobce truhel“, tj. jde o významovou specializaci ve srovnání s lexémem *stolár*). Bernolák uvádí lexémy *truhlář*, *truhlár* a *stolař* jako bohemismy a spisovnou variantu *stolár*. *PSP* z roku 1931 a 1940 reflektují pouze lexém *stolár*. *Atlas slovenského jazyka* se o lexému *stolár* zmiňuje v souvislosti s lexikálně nediferencovanými slovy.

V česko-slovenské konfrontaci jde u lexémů *truhlař/truhlár* o mezijazyková homonyma.

PSP 1931

PSP 1940

stolár -a, m. stolársky	stolár -a, m. stolársky; stolárčiť
-----------------------------------	--

SSJ

stolár , -a m. remeselník zhotovujúci z dreva nábytok al. niektoré drevené časti domu (okná ap.)	truhlár -a m. stolár vyrábajúci truhly, výrobca truhiel
---	---

KSSJ

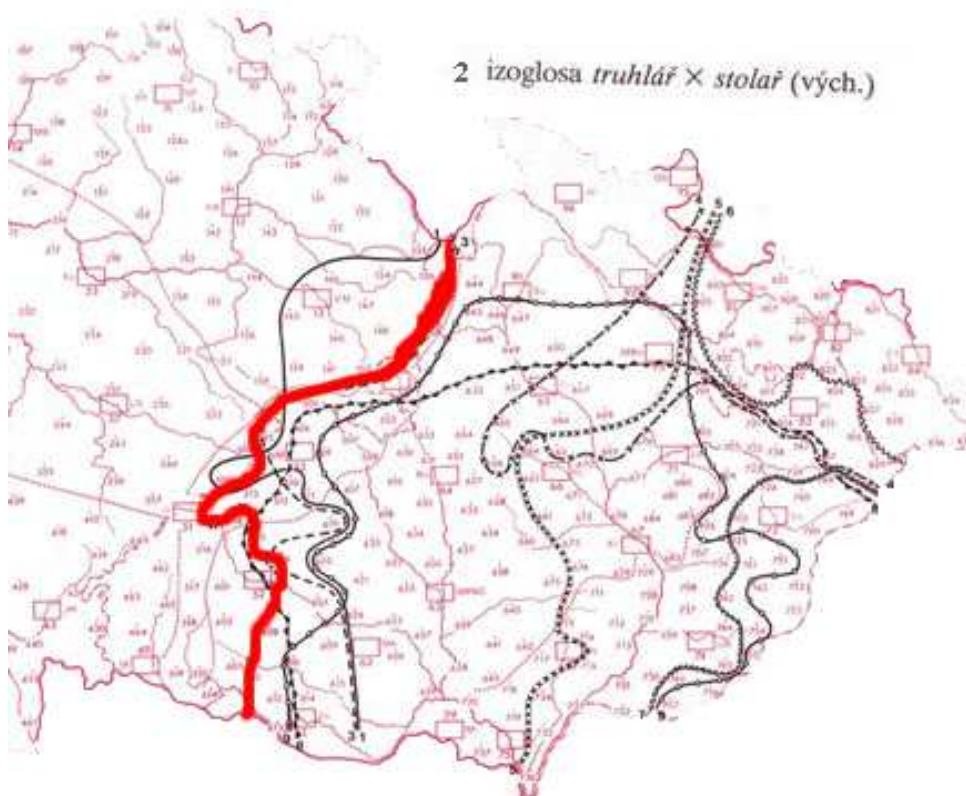
stolár a m. odborník zhotovujúci výrobky z dreva	truhlár -a m. výrobca truhiel
--	---

PSJČ

stolař -e m. (na Moravě) truhlář	truhlář -e m. dělník n. řemeslník zhotovující dřevěný nábytek a dřevěné části stavby, jako okna, dveře a pod.
--	---

SSJČ

stolař I -e m. (stolařka v. t.) (na Moravě) truhlář stolař II v. stolíř	truhlář -e m. (truhlářka v. t.) kdo vyrábí dřevěný nábytek, dřevěné části staveb, jako okna, dveře ap.; stolař (na Moravě)
---	--

Mapa č. 16 (zdroj: Český jazykový atlas 1, 1992, s. 403)

UZOL / SUK („tvrdá uzlina na povrchu i vnútri dreva“¹¹³)

Lexém *uzel* (slovensky *uzol*) v sobě ukrývá jak v češtině, tak i ve slovenštině vícero významů. Mezi shodné významy na obou jazykových územích patří 1. to, co vznikne svázáním, provléknutím niti, provazu ap., utažením smyčky, svázáním cípů tkaniny; 2. rozšířené, zesílené místo na něčem připomínající tvarem uzel; 3. čtverhranný kus tkaniny (šátek ap.) svázaný za protilehlé cípy a naplněný věcmi; 4. ženský účes z vlasů stočených a upevněných v týle n. na temeni; drdol; 5. místo, kde se protíná několik cest, drah, čar ap.; (důležité) středisko; 6. jednotka rychlosti námořního plavidla (1,85 km/hod.). Český jazykový atlas sice lexém *uzel* uvádí, ovšem ve významu 1., kde zmiňuje jeho nářečovou podobu *suk*, používanou na Moravě (viz. mapa č. 17; izoglosa zvýrazněna červenou barvou). Nicméně pod heslem *suk* jsem již našla význam „část větve zarostlá do dřeva kmene; tvrdá částka zbylá po ní ve dřevě“. Ten se rozprostírá v Čechách a na převážné části Moravy (viz. mapa č. 18). Na Slovensku se lexém *uzol* významově shoduje s českým spisovným lexémem *suk*. *Suk* se podle *SSJ* používá na

¹¹³ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV- Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984, s. 142.

Slovensku v rovině nářečové, v *KSSJ* se nenalézá. V Bernolákově *Slowári* jsou slova *suk* i *uzol* uvedena jako spisovná slova a synonyma. *PSP* 1931 uvádějí *uzol* i *suk*, *PSP* 1940 uvádějí lexém *suk* s hvězdičkou, tedy jako nespisovný. Zatímco *uzol* se dle *Atlasu slovenského jazyka* používá v jižní polovině západoslovenského nářečí (též v podobě *uzel*), *suk* v části západoslovenských a východoslovenských nářečí (viz. mapa č. 18). V souvislosti s těmito lexémy jsem po shlédnutí nářečových map (ve významu českého spisovného slova *suk*) našla také lexém *hrča*. V *PSJČ* a *SSJČ* je shodně uveden s kvalifikátorem nářečový, ovšem ve významu „boule“. V *SSJ* nese lexém *hrča* významy: *hrča*¹ - 1. hrbolec, navretá opuchlina na ľudskom al. živočíšnom tele, 2. tvrdá uzlina v dreve, uzol, 3. guľovitá al. guľkovitá vyvýšenina, hrbolček, uzlina, gundža, 4. hřba, hromada, množstvo niečoho; *hrča*² - najväčšia ryba v našich vodách, žijúca na bahnitom dne. V *KSSJ* jsou uvedeny významy totožné.

PSP 1931

uzol -zla, m. 1. v uzle; mn. n., a. uzly	suk -u, m. = hrča (v strome); sukový; sukovitý
--	--

PSP 1940

uzol , -zla, l. -e, m. uzlový	*suk = hrča
---	--------------------

SSJ

uzol uzla, 6. p. uzle, mn. č. uzly m. 1. útvar vzniknutý zviazaním, zviazaním niečoho (obyč. nite, povrazu, rožkov, cípov, koncov nejakej látky, tkaniny ap.) 2. niečo tvarom podobné uzlu, hrča 3. batoh; balík 4. druh ženského účesu 5. odb. miesto, z ktorého niečo vychádza, v ktorom sa niečo sústreďuje, v ktorom sa niečo pretína (najmä komunikácie, čiary, priamky ap.) 6. námor. jednotka rýchlosti námorných lodí (15,46 m za 30 sek.)	suk , -a m. nár. 1. tvrdá uzlina v dreve, pozostatok konára na pni stromu, hrča 2. uzol, uzlík
---	---

KSSJ

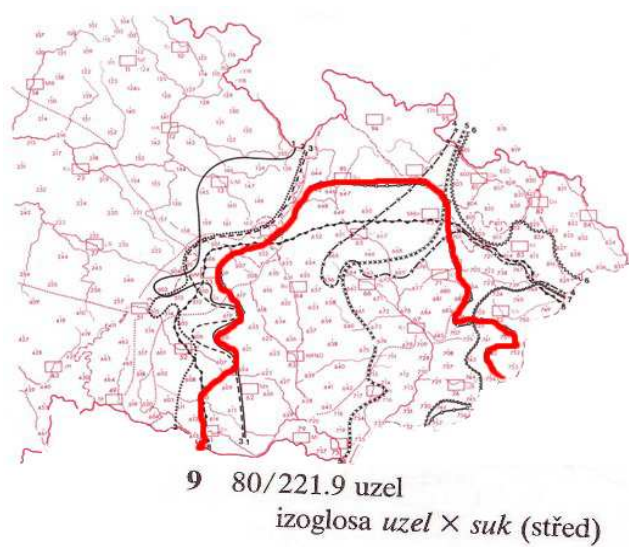
uzol uzla m. 1. útvar, kt. je výsledkom viazania 2. niečo tvarom podobné uzlu 3. batoh 4. žen. účes zo skrútených al. spletených vlasov 5. miesto, v kt. sa pretínajú komunikácie, čiary ap. 6. jednotka rýchlosti námorných plavidiel (1,85 km/hod.)	suk - neuvedeno
--	------------------------

PSJČ

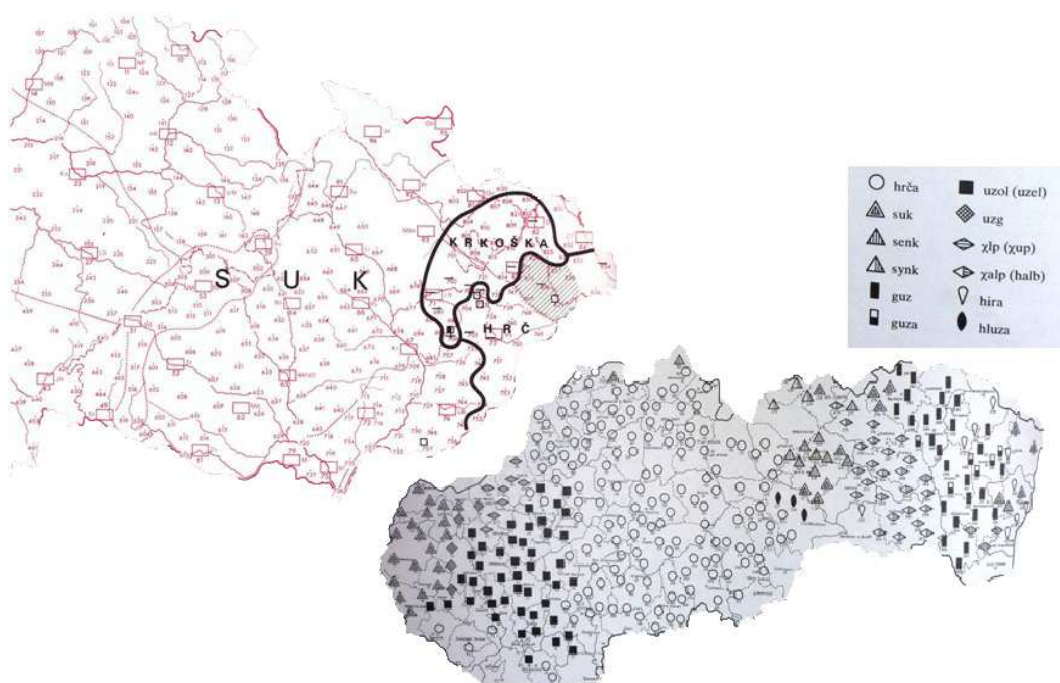
uzel , uzlu (zast. a lid. uzle) m. 1. útvar vzniklý svázáním niti, provazu, cípů tkaniny a pod., zprav. za účelem spojení, upevnění 2. věcmi naplněný šátek, mající svázané cípy 3. něco tvarem uzlu podobného 4. ženský účes záležející ve stočení vlasů v týle n. na temeni hlavy; drdol 5. ob. řidč. zavínáč 6. místo, kde se protíná několik cest, drah, čar a pod.	suk - neuvedeno
--	------------------------

SSJČ

uzel uzlu (zast. uzle Tyl aj.) m. (6. j. -u, mn. 1., 4. -y, zast. -e Jir. aj., 7. -y) 1. to, co vznikne svázáním, provléknutím niti, provazu ap., utažením smyčky, svázáním cípů tkaniny 2. rozšířené, zesílené místo na něčem připomínající tvarem uzel; uzlina; expr. něco do sebe propleteného; splet', směsice 3. čtverhranný kus tkaniny (šátek ap.) svázaný za protilehlé cípy a naplněný věcmi; (malý) ranec 4. ženský účes z vlasů stočených a upevněných v týle n. na temeni; drdol 5. (4. j. též expr. -a) obl. zavínáč 6. místo, kde se protíná několik cest, drah, čar ap.; (důležité) středisko 1, 2, centrum 2	suk I -u m. (6. mn. -cích) 1. část větve zarostlá do dřeva kmene; tvrdá částka zbylá po ní ve dřevě 2. řidč. sukovitá haluz, větev 3. pařez 4. co nějak suk připomíná suk II -u m. 1. obl. mor. uzel
---	--

Mapa č. 17 (zdroj: Český jazykový atlas 1, 1992, s. 403)

Mapa č. 18 (zdroj: Český jazykový atlas 1, 1992, s. 391; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 202)

HODY / POSVIACKA („výročitý deň patróna chrámu“¹¹⁴)

Posvícení jakožto „výroční oslava patrona místního kostela a hody spojené s lid. veselící, slavené pův. ve výročí posvěcení chrámu“ se nachází v *PSJČ* a *SSJČ* (spisovné slovo). V *Českém jazykovém atlase* jsou zmíněny dva druhy *posvícení*. Za prvé se jedná se o tzv. titulární slavnost (pout'), která je spojena buď s uctěním památky světce a lidovou zábavou nebo s výroční oslavou vysvěcení kostela spojenou s lidovou zábavou. Druhou je pak tzv. císařské posvícení, které určil císař Josef II. na 16. října z důvodu omezení počtu posvícení. Označení titulární slavnosti *posvícení* vytváří menší areál na Třebíčsku a Znojemsku, označení *hody* používá východní polovina Moravy (viz. mapa č. 19). Císařské posvícení pojmenované *posvícení* je charakteristické pro celé Čechy a západní Moravu, pro zbývající Moravu je typický lexém *hody* (viz. mapa č. 20). Na slovenské straně nalezneme lexém *posviacka*, který je ve slovnících objasněn následovně: v *SSJ* jsou zachyceny dva významy – 1. *cirk.* obrad svätenia, posvätenia niečoho: p.kostola, zástavy, zvonov a 2. *zastar.* výročie posvätenia kostola a s tým spojená hostina (u evanjelikov); v *KSSJ* se nachází pouze význam první. Bernolák místo bohemismu *posvícení* doporučuje vhodnější výraz *hody*. *PSP* 1931 a 1940 lexémy *posviacka* i *hody* zaznamenávají. Již zmíněné slovo *hody* s kvalifikátorem „nářečový“ a synonymem posvícení uvádí pouze *SSJČ*. *Hody* jako spisovná varianta na Slovensku se nacházejí v *SSJ*, *KSSJ*, *PSP* a Bernolákově *Slowári*. *Atlas slovenského jazyka* uvádí výskyt výrazu *hody* na západním Slovensku a *posviacka* na Slovensku středním (viz. mapa č. 19).

PSP 1931

hod -u, m. hody, -ov, m. pomn.	posviacka -y, ž.
--	-------------------------

PSP 1940

hod -u, m. hody, -ov, m. pomn.	posviacka -y, g. pl. posviacok, ž.
--	---

¹¹⁴ Tamtéž, s. 231.

SSJ

hody -OV m. pomn. 1. pamiatka založenia al. posvätenia chrámu a hostina na tento deň 2. kraj. zastar. Hody vianočné sviatky (na Orave a v Liptove) 3. hostina hodovanie vôbec: bravčové h. hostina pri zakáľačke	posviacka -y, -cok ž. 1. cirk. obrad svätenia, posvätenia niečoho: 2. zastar. výročie posvätenia kostola a s tým spojená hostina (u evanjelikov)
---	---

KSSJ

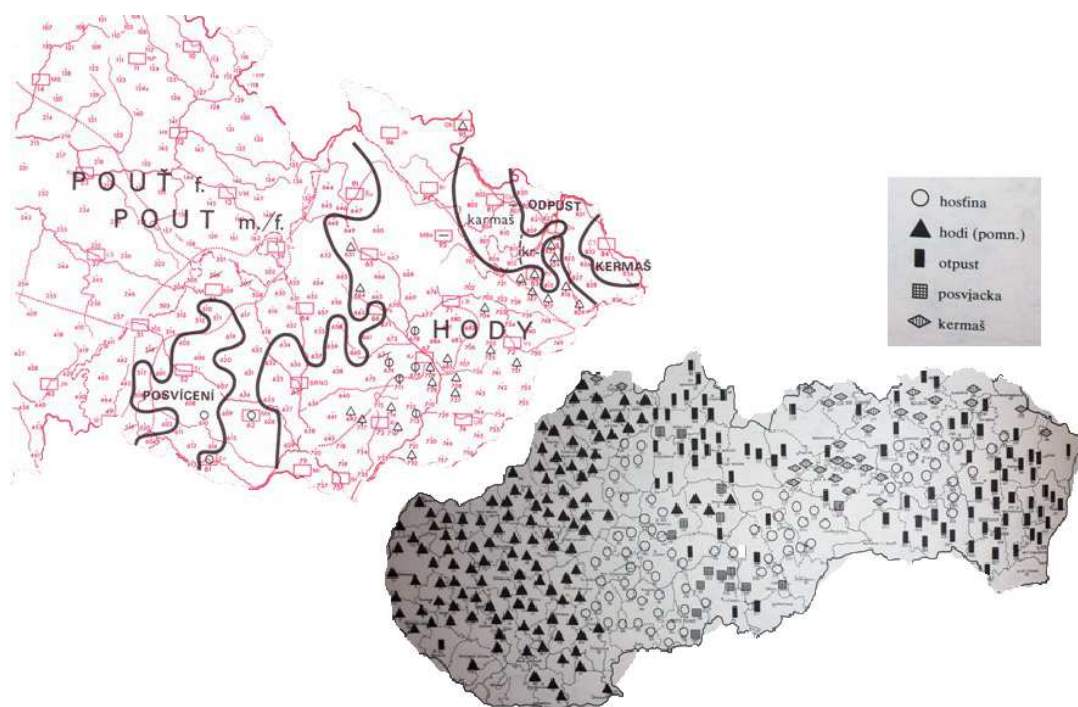
hody -OV m. pomn. 1. slávnosť výročia posviacky kostola al. sviatok patróna, ktorému je kostol zasvätený 2. hostina, hodovanie	posviacka -y -cok ž. posviacanie, posvätenie
---	--

PSJČ

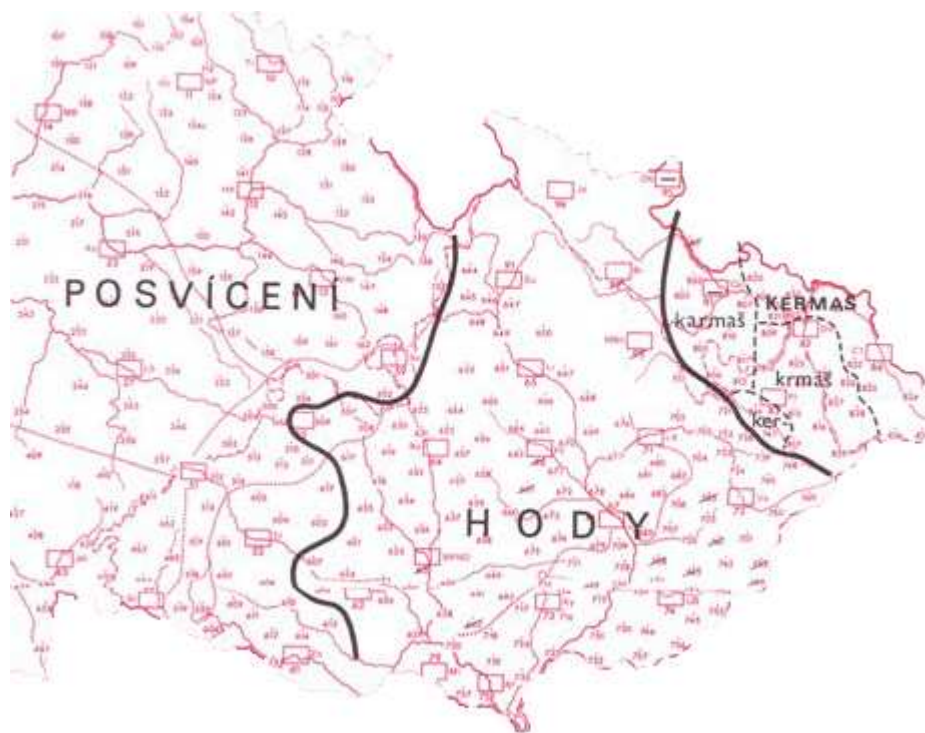
hod -u m. 1. hození, vrh (zejm. ve sportu, ve hrách a p.) 2. cirk. hlavní svátek 3. svátky 4. plur. hody, -ů (sváteční) slavnostní hostina 5. umělecký hod, vrcholný umělecký požitek 6. dial. posvícení	posvícení (dial. poscení), -í n. 1. podzimní výroční slavnost s lidovými zábavami na památku posvěcení chrámu 2. blahobytný život, příjemné, radostné chvíle, radost, veselí 3. arch. posvěcení, vysvěcení 4. dial. babí léto
---	--

SSJČ

hody -ů m. pomn. 1. (zř. též j. hod, -u) poněk. zast. a ob. hostina s bohatým výběrem jídel; bohatá, slavnostní hostina 2. svátky 3. nář. posvícení	posvícení (nář. poscení Něm., Nov.), -í s. (dř.) výroční oslava patrona místního kostela a hody spojené s lid. veselící, slavené pův. ve výročí posvěcení chrámu
---	--

Mapa č. 19 (zdroj: Český jazykový atlas 2, 1997, s. 465; Atlas slovenského jazyka IV, 1984, s. 350)

Mapa č. 20 (zdroj: Český jazykový atlas 2, 1997, s. 465)

SCHUDNÚŤ („stratiť na váhe, stať sa chudým“)

České sloveso *zhubnout* nese význam „ztratiti tuk a maso na těle, ztratiti na váze, státi se hubeným“ a jako spisovné se vyskytuje v *PSJČ* a *SSJČ*. *Český jazykový atlas* zaznamenává nedokonavý tvar slovesa *zhubnout*, a to *hubnout*, kde základní protiklady vytvářejí lexémy *hubnout* (celé Čechy a západní Morava) a *chudnout* (většina Moravy a Slezsko) – viz. mapa č. 21. Na Slovensko se v tomto významu vyskytuje sloveso *schudnúť* (zachycené jako spisovné v *SSJ*, *KSSJ*, u Bernoláka, který zachytává i bohemismus *zhubeňeři*, *zhubnutí*, a v *PSP* 1931 a 1940). *Atlas slovenského jazyka* zachytává lexém *schudnúť* jako lexikálně nečleněný. V Čechách nese lexém *zchudnout* dva významy – v *PSJČ*: 1. státi se chudým, přijíti o majetek a 2. zhubeněti. Zatímco v *PSJČ* jsou oba dva významy považovány za spisovné, v *SSJČ* se u lexému *zchudnout* objevuje nářečový kvalifikátor. Pokud budu brát v potaz výsledky *SSJČ*, na spisovné úrovni spolu lexémy *zchudnout* a *zhubnout* synonyma netvoří. V nářečové vrstvě pak tvoří částečná heteronyma.

PSP 1931

schudnúť -nem, -nú

PSP 1940

schudnúť -nem, -nú

SSJ

schudnúť -ne, -nú, -dol dok.

stratiť tuk na tele, stratiť na váhe, stať sa chudým
--

KSSJ

schudnúť -e -ú -dol dok.

stať sa chudším, chudým, op. stučniet

PSJČ

zchudnouti dok.

1. státi se chudým, přijíti o majetek 2. zhubeněti

zhubnouti , řidč. zhubnouti se dok.

ztratiti tuk a maso na těle, ztratiti na váze, státi se hubeným

SSJČ

zchudnouti dok. (min. -dl, podst. -dnutí)
--

1. stát se chudým, chudším (op. zbohatnout) 2. nář. zhubnout

zhubnouti (se) dok. (min. -bl, podst. -bnutí)
--

zhubenět (op. ztloustnout)

Mapa č. 21 (zdroj: Český jazykový atlas 1, 1992, s. 179)

Ke shodám a diferencím ve slovenské a české slootovorbě

Slovotvorné hledisko stejně jako lexikologické odráží nářečovou členitost a pokud se jednotlivé členy slovotvorné paralelní řady vyskytují v různých nářečích jednoho národního jazyka (nejsou zaměnitelná jako synonyma), je možné je nazvat slovotvornými heteronymy.¹¹⁵ Odlišnost u jednotlivých nářečí je způsobena především mnohoznačností většiny afixů (které se používají při tvorbě odvozenin vícerých významů) a také faktem, že na tvorbu pojmenování v jednotlivých významových okruzích bylo zpravidla k dispozici více afixů. Proto v nářečích (a spisovném jazyce) často bývají pro tu samou věc názvy utvořené různými slovotvornými prostředky.¹¹⁶

Atlas slovenského jazyka III, který se zabývá morfologií slovenských nářečí, vytvořil **F. Buffa**. Ten se ve svém článku *O derivačno-lexikálnej diferenciacii v slovenských nářečiach* dotýká též problematiky slovotvorně lexikální. Zabývá se případy, kdy pro pojmenování jednoho pojmu existují v slovenských nářečích lexémy s různými sufixy a s různými slovotvornými základy. Nejtěsněji se spjatost derivační a lexikální projevuje v nářečích u názvů, které jsou tvořeny různými sufixy a od různých, ale významově blízkých až totožných slov jako slovotvorných základů. Například když si někdo nesrozumitelně mluví pro sebe (pod nosem), existují pro tento jev lexémy *hundre, dudre, frmle, mrmle, šomre, brble* apod. Pro nositele této vlastnosti pak vznikly

¹¹⁵ BUFFA, F.: *O nářečových slovotvorných variantoch a synonymech*. In: *Slovenská reč*, 53, č.1. Veda, Bratislava 1988, s. 27.

¹¹⁶ BUFFA, F.: *O rozličném motivovanosti nářečových odvodených slov*. In: *Slovenská reč*, 41, č. 4. Veda, Bratislava 1976, s. 213.

odvozeniny jako *hundroš/hundrák* atd. K dalším případům náleží ty, v nichž se při slovotvorné diferenciaci vyskytují i odlišné lexikální prvky (často v podobě nemotivovaných slov) nebo naopak, když při lexikální diferenciaci máme odvozená slova, která s nimi svým slovotvorným základem nesouvisí a vyskytují se na menších oblastech. Na pojmenování úzkých pásků vykrojených z těsta tak nalezneme pojmenování *rezance* (strsl.-zápsl.), *rezanky* (výchsl.), ale v jzsl nářečích převládá v tomto významu neodvozený výraz *slíže*, ojediněle také *krájance*. U některých lexémů může nastat taková situace, že proti celonárodně rozšířenému neodvozenému slovu stojí odvozené slovo, které se používá v menší oblasti – např. *ihla* proti *šivačce* (Nitra, Tekov).¹¹⁷

Česko-slovenská konfrontační slovotvorba se zřetelem k vnitrojazykovému a mezijazykovému srovnání představuje zajímavý a doposud nepříliš spracovaný prostor. V nářečích východní Moravy je možné sledovat slovotvorné paralely ke slovotvorným postupům, přičemž se status slovotvorných prostředků a výsledků derivace z hlediska jejich vztahů ke spisovnému jazyku může lišit.

Do oblasti slovotvorby možno zařadit mimo jiné problematiku specifické skupiny slovensko-českých diferenčních lexémů, složených slovenských předložek *ponad, popod, popred, poza, popri, pomezi, znad, spred, zmedzi, spod; spopred, sponad, spopod, spoza, spomedzi*.¹¹⁸ Pokud tyto předložky vyhledáme v českých a slovenských kodifikačních příručkách, vyjdou následující údaje:

	SSJ	KSSJ	PSJČ	SSJČ
ponad	predl. so 4. p. pri pohybe, smerovaní niekam vyjadrujú miesto, polohu v priestore nad niečím	predl. s A vyj. smerovanie nad niečím, niekým (na otázku kde?)	předl. s akus. n. instr. dial. nad	předl. se 4. p. a se 7. p. sloven. a nář. nad
popod	(v spojení s osob. zám. 3. os. on, ono i popodeň) predl. so 4. p. pri pohybe, smerovaní niekam vyjadruje miesto, polohu v priestore pod niečím	predl. s A vyj. smerovanie pod niečím, niekým (na otázku kde?)	předl. s akus. a instr. dial. pod	předl. se 4. p. a se 7. p. sloven. a nář. pod
popred	(v spojení s osob. zám. 3. os. on, ono	predl. s A vyj. smerovanie pred	xxx	xxx

¹¹⁷ BUFFA, F.: *O derivačno-lexikálnej diferenciacii v slovenských nářečiach*. In: *Slovenská reč*, 50, č.1. Veda, Bratislava 1985, s. 44–49.

¹¹⁸ NÁBĚLKOVÁ, M.: *Iný obraz? Slovenské podvojné a potrojné predložky a ich české ekvivalenty v paralelnom korpuse v porovnaní s doterajším lexikografickým spracovaním*. Rkp. 2011.

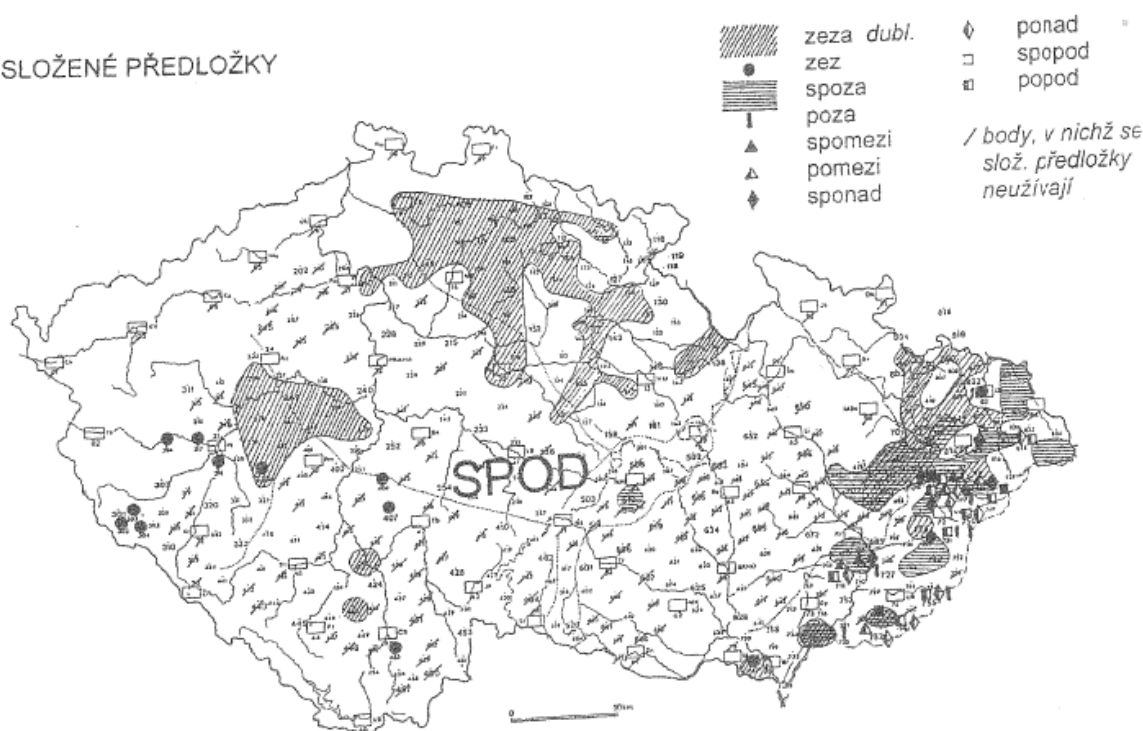
	i popredeň) predl. so 4. p. vyjadruje smerovanie, pohyb v priestore pred niekým, pred niečím	niečím, niekým (na otázku kade?)		
poza	predl. so 4. p. vyjadruje, že dej prebieha za niečím, zo zadnej strany niečoho	predl. s A vyj. smerovanie za niečím, niekým	předl. s instr. dial. za	xxx
popri	predl. s L vyj. 1. smerovanie al. polohu povedľa, pozdĺž niečoho, 2. jestvovanie, prítomnosť niekoho, niečoho povedľa niekoho, niečoho al. navyše; okrem 3. porovnávanie, v porovnaní s		xxx	xxx
pomedzi	predl. so 4. p. vyjadruje (miestne, priestorove) polohu, do ktorej sa osoba al. predmet dostáva zásahom nejakého deja, cez, medzi	predl. s A vyj. smer medzi niečím, niekým (na otázku kade?), cez, medzi	xxx	xxx
znad	zried. i znado predl. s 2. p. sponad	xxx	xxx	xxx
spred	(spredo v spojení spredo mňa a popri spred pred niektorými inými slovami, napr. dvere, deň) predl. s 2. p. 1. (má miestny význam) vyjadruje smerovanie z priestoru nachádzajúceho sa pred niečím, spopred 2. (má časový význam) z doby pred nejakým časovým úsekom	(v spoj. spredo mňa, spredo dverí, dňa) predl. s G vyj. 1. smerovanie z priestoru pred niekým, niečím, spopred 2. čas predchádzajúci istému časovému úseku	xxx	xxx
zmedzi	predl. s 2. p. bás. spomedzi	xxx	*zmezi předl. s gen. z místa mezi něčím.	*zmezi předl. s 2. p. vyjadruje směřování z místa nalézajícího se mezi něčím
spod	predl. s 2. p. vyjadruje	predl. s G vyj. smerovanie z	zpod předl. s gen. vyjadruje směr z	zpod (*zpode) předl. s 2. p.

	smerovanie von z priestoru pod niečím, spodod:	priestoru pod niečím, spodod	prostoru pod něčím	vyjadruje směřování děje z prostoru pod něčím
spopred	predl. s 2. p. vyjadruje smerovanie z miesta, priestoru pred niečím, spred	predl. s G vyj. smerovanie z miesta pred niečím, spred	xxx	xxx
sponad	predl. s 2. p. vyjadruje smerovanie z miesta položeného nad niečím	predl. s G vyj. smerovanie z miesta nad niečím	zponad předl. s gen. dial. vyjadruje směřování z prostoru nad něčím	zponad předl. s 2. p. nář. a sloven. vyjadruje směřování z místa nad něčím
spopod	predl. s 2. p. vyjadruje smerovanie z priestoru pod niečím, spod	predl. s G spod	zpopod předl. dial. s gen. zpod	zpopod předl. s 2. p. nář. a sloven. zpod
spoza	predl. s 2. p. vyjadruje smerovanie z priestoru položeného za niečím, smerom od	predl. s G vyj. smerovanie z miesta za niečím, smerom od	zpoza předl. s gen. dial. a kniž. směrem z místa za něčím	zpoza předl. s 2. p. kniž. a nář. vyjadruje směřování z místa za něčím
spomedzi	predl. s 2. p. vyjadruje smerovanie von zo stredu niečoho, z uzavretého priestoru, z väčšieho množstva, zo skupiny ap., z, zo	predl. s G vyj. smerovanie von z (väčšieho množstva) niečoho, z, zo	zpomezi předl. s gen. dial. směrem odněkud mezi něčím	zpomezi předl. s 2. p. nář. a sloven. vyjadruje směřování z místa mezi něčím

V tabulce se promítlo vnímání nářečovosti těchto předložek na české straně – v *PSJČ* a *SSJČ* jsou předložky *ponad*, *popod*, *poza*, *zponad*, *zpopod*, *zpomezi* zachyceny jako nářečové (dial.) a předložka *zpoza* je zpracovaná kombinací kvalifikátorů dial. a kniž. Bez odkazu na nářečový status se vyskytuje pouze *zpod*. Zpracování odráží jejich územní rozšíření. Když se podíváme na mapu Z. Hlubinkové, která se těmito předložkám věnovala (viz. mapa složené předložky), nalezneme i předložky *pomezi*, *spopřed*, *vzpod/vzpode*, *znad*, které výkladové slovníky češtiny nezpracovávají.¹¹⁹

¹¹⁹ Tamtéž.

SLOŽENÉ PŘEDLOŽKY

Mapa složené předložky (zdroj: HLUBINKOVÁ, Z.: *Spojování předložek v českých nářečích a ve spisovném jazyce*. In: *Spisovnost a nespisovnost - Zdroje, proměny a perspektivy*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice 2004, s.80)

Ke zvláštní skupině z oblasti derivatologie patří tzv. **augmentativa**, tj. lexémy, jejichž formant jim dodává význam zveličení. V atlase **OLA** jsem našla lexémy s formantem *-isko* (jedná se o lexémy *nosisko*, *ušisko*, *ručisko*, *nožisko*), jež se nacházejí na slovenské i české straně. Tuto problematiku již nastínil ve své bakalářské práci *Slovenština mezi slovanskými jazyky (k otázce slovensko-jihoslovanských lexikálních korespondencí)* J. Kraml (2011).

NOSISKO

V Bernolákově slovníku se tento lexém nevyskytuje. *PSP 1931* zachytává u lexému *nos* pouze výrazy *nosík*, *noštek*; *nosiček*; *nosák* ; *nosáfl*; *nosál*; *nosový* a *nosovka*. *SSJ*, *KSSJ* a *SSN* hodnotí *nosisko* jako expresivní výraz v hnízdě lexému *nos*. V českých slovnících se *nosisko* vyskytuje v *PSJČ* (**nosisko**, -a n. peior. velký nos).

Mapa v jazykovém atlase *OLA* zaznamenává použití *nosiska* na celém území Slovenska a na severní a východní Moravě (viz. mapa č. 22).

SI 1379 'HOC' peior, augm (Nsg)

слн. velik nos, kumara, х. nosina, с. носина, м. носинште, бж. носинце,
ч. nosan, слн. nosisko, рл. nós, kórka, нл. górka,
п. nosisko, nochal, бр. nasinča, ух. носика, носюра,
р. носинце

- nos-ik-ik-ik; E > o (p.)
- nos-ik-o
- nos-in-a
- nos-cl-i
- nos-cl-in-a
- nos-yu-j-a; I > a (547)
- no-y-i
- no-χ-A-i; χ > g (268), > f (285), A > e (285)
- nos-ur-a
- nos-h-ur-a, h > a (464, 504)
- nos-og-a
- nos-ak-a
- golém-ž nos-a
- <u>-i> vel-ik-ž nos-a; I > u (149, 155, 277, 319), K > g (277, 319)
- dljg-ž nos-a
- njuz-al-i
- fju-j-ak-a
- fju-j-ol-a
- ▲ kljuk-a
- ▲ kljuk-a
- ▲ kljuk-a-i
- ◆ skob-a
- ▲ (guk)-a (i)

Другие знаки
▼ иная словоформа
— нет реалии или ее названия
~ отсылка к материалу

Mapa č. 22 (zdroj: OLA, 2009, <<http://www.slavatlas.org/files/publications/atlas/ola9/map-12.pdf>>)

UŠISKO

Bernolákův *Slowár* tento lexém reflektuje, v *PSP* se objevuje pouze základní tvar *ucho* a odvozený *úško*. V *KSSJ* a *SSJ* nastává tatáž situace jako v *PSP*. Ovšem *ušisko* se vyskytuje v *Synonymickém slovníku slovenčiny* (2004). Z důvodu existence *SSN* po písmeno P nemohu zjistit, jak je tomu v tomto slovníku. Ačkoliv jsou na Slovensku augmentativa s formantem *-isko* obvyklejší než v Čechách, lexém *ušisko* se podle slovníkových zdrojů liší. Je zachycen jak v *PSJČ* (**ušisko**, -a n. dial. a expr. ucho), tak v *SSJČ* (**ušisko** -a s. (mn. 2. -sk, -sek, 6. -ách, 7. -ama o orgánu sluchu, jinak -y) expr. velké n. něčím nápadné ucho). V *SSJČ* dokonce mizí jeho nářečový status a zůstává pouze expresivní. *OLA* vyznačuje místa používání *ušiska* na celém území Slovenska a na severní a východní Moravě (viz. mapa č. 23).

SI 1372 'УХО' peior, augm (Nsg)

слн. uho, х. ušetina, с. уветина, м. ушните, бг. ушнице,
ч. ušisko, слц. ušisko, ал. wucho, wuško, нл. wużysko, н. uszysko,
бр. вуха, ук. вушинько, вушнице, р. ушнице

- //ux-o; // > w (496)
- ① bol-š-š //uxo; // > v (784)
- ② duž-š-š ux-o
- ③ gol-š-š ux-o
- ④ vel-ik-o //uX-o; I > ь (47, 57, 155, 277, 337, 344),
K > g (277), // > v (бпр.), > w (гж.), X > v (57)
- ⑤ zdgrv-o //ux-o; // > w (жж.)
- ⑥ bol-š-š //uxa (f); // > v (802)
- ⑦ vel-ik-š //ux-a; // > v (29)
- ⑧ gol-š-š ux-š; š > o (124, 138)
- ⑨ //uš-š-š-o; // > y (n.), > i (n.), > v (бпр.), > w (бпр.), > h (409);
š > x (412)
- ⑩ //uš-š-š-š-o; // > y, v (бпр.), > w (бпр., жж., 836, 849), > h (жж.),
> v (715, 788); š > x (540); // > š (474)
- ⑪ //uš-š-š-š (pl); // > v (525)
- ⑫ //uš-š-š-o; // > w
- ⑬ uš-š-š-š-o; š > v (38, 53, 76), I > o (38)
- ⑭ uš-š-š-š-a; š > x
- ⑮ klar-ux-š
- ⑯ (lap)-š (du), (lap)-y (pl) (1)
- ⑰ (or)-y (255), // (or)-o; // > i (254, 258) (2)

Другие знаки

- ∇ иная словоформа
- нет искомого ответа
- отсылка к материалу

Мапа ч. 23 (zdroj: OLA, 2009, <<http://www.slavatlas.org/files/publications/atlasylola9/map-14.pdf>>)

RUČISKO

Lexém *ručisko* neuvádí Bernolák, *PSP*, *SSJ* ani *KSSJ*. Zato na české straně jsem tento lexém nalezla v *PSJČ*: **ručisko**, -a n. dial. pejor. рука - a *SSJČ*: **ručisko** s. nář. expr. рука 1 (zprav. velká). Lexém *ručisko* se podle slovníku *OLA* vyskytuje po celém Slovensku, na Moravě a ve východních Čechách (viz. mapa č. 24).

SI 1459 'РУКА' peior, augm (Nsg)

слн. rokača, х. ručotina, с. ручетина, м. рачинце, бг. рѣчнице,
ч. ručisko, слц. ručisko, ал. razoga, нл. razoga, н. rączyzsko,
бр. ручишча, ук. ручище, ручисько, р. ручища

- rč-isk-o
- ① rč-isk-a (f)
- ② rč-š-š-e (n); š > ž (м., бж., 181), š > žk (99)
- ③ rč-š-š-e (f)
- ④ rč-š-š-in-a
- ⑤ rč-š-š-in-a
- ⑥ rč-š-š-in-a
- ⑦ rč-š-š-a
- ⑧ rč-š-š-a
- ⑨ rč-š-š-a
- ⑩ rč-š-š-a
- ⑪ rč-š-š-a
- ⑫ rč-š-š-a
- ⑬ rč-š-š-a
- ⑭ rč-š-š-a
- ⑮ rč-š-š-a
- ⑯ rč-š-š-a
- ⑰ rč-š-š-a
- ⑱ rč-š-š-a
- ⑲ rč-š-š-a
- ⑳ rč-š-š-a
- ㉑ rč-š-š-a
- ㉒ rč-š-š-a
- ㉓ rč-š-š-a
- ㉔ rč-š-š-a
- ㉕ rč-š-š-a
- ㉖ rč-š-š-a
- ㉗ rč-š-š-a
- ㉘ rč-š-š-a
- ㉙ rč-š-š-a
- ㉚ rč-š-š-a
- ㉛ rč-š-š-a
- ㉜ rč-š-š-a
- ㉝ rč-š-š-a
- ㉞ rč-š-š-a
- ㉟ rč-š-š-a
- ㊱ rč-š-š-a
- ㊲ rč-š-š-a
- ㊳ rč-š-š-a
- ㊴ rč-š-š-a
- ㊵ rč-š-š-a
- ㊶ rč-š-š-a
- ㊷ rč-š-š-a
- ㊸ rč-š-š-a
- ㊹ rč-š-š-a
- ㊺ rč-š-š-a
- ㊻ rč-š-š-a
- ㊼ rč-š-š-a
- ㊽ rč-š-š-a
- ㊾ rč-š-š-a
- ㊿ rč-š-š-a

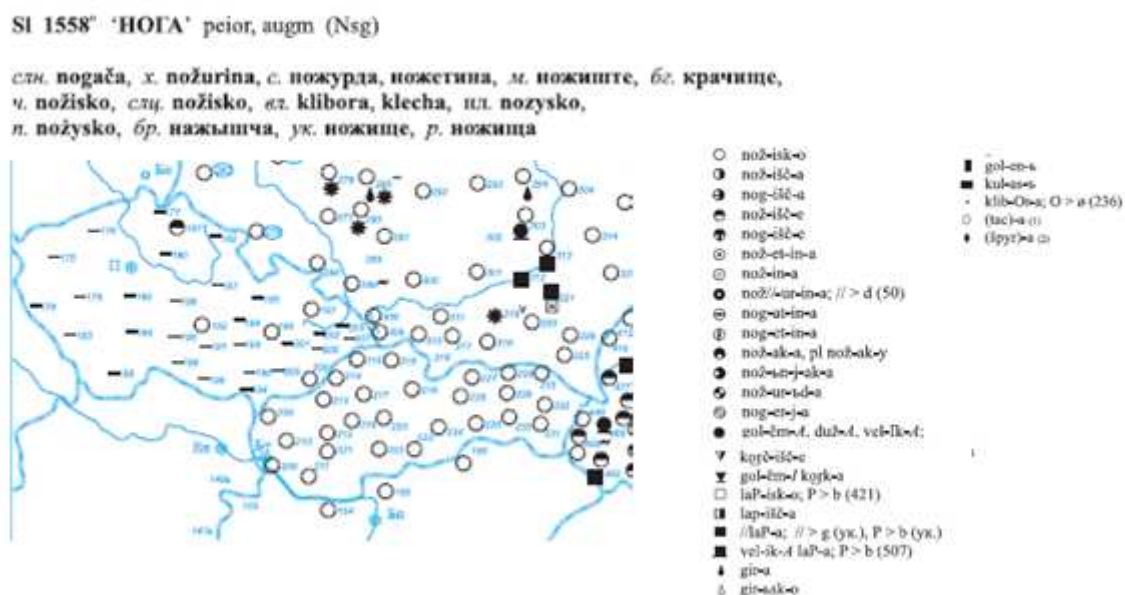
Другие знаки

- ∇ иная словоформа
- нет искомого ответа
- отсылка к материалу

Мапа ч. 24 (zdroj: OLA, 2009, <<http://www.slavatlas.org/files/publications/atlasylola9/map-31.pdf>>)

NOŽISKO

Nožisko se neobjevuje v Bernolákově *Slowári* ani v *PSP*. Naopak se vyskytuje v *SSJ* (**noha** - **nožisko**¹, -a str. i ž. zvel.; **nôž** - **nožisko**² -a str. i m. zvel.), *KSSJ* (**noha** - **nožisko**¹ -a -žísk s., N a A jedn. i ž. zvel.; **nôž** - **nožisko**² -a -žísk s., N a A jedn. i m. zvel.) a též v *SSN*. V *PSJČ* jsou uvedeny tytéž údaje, tedy *nožisko* jako velká noha nebo velký nůž. Rozdíl spočívá v jejich statusu, jelikož v *PSJČ* jsou kvalifikovány jako lexémy nářečové. Díky *SSJČ* pak lze rozpoznat, že na českém území došlo v posunu jejich statusu – zde se totiž uvádí pouze *nožisko* ve významu velkého nože. *OLA* situuje používání tohoto slova na celé Slovensko, severní a východní Moravu a zčásti do východních Čech (viz. mapa č. 25).

Mapa č. 25 (zdroj: OLA, 2009, <<http://www.slavatlas.org/files/publications/atlas/ola9/map-42.pdf>>)

Ovšem výše uvedené lexémy jsou pouhým zlomkem existujících augmentativ v obou jazycích, jelikož formant *-isko* figuruje jako dominantní slovotvorný prostředek augmentace. Rozdíl spočívá v tom, že ve slovenském jazyce náleží nářečové vrstvě stejně jako vrstvě spisovné a při derivátech tohoto typu se na slovenském území

nepocit'uje jejich teritoriální zakotvenost nebo omezení.¹²⁰ I když tedy spisovná čeština formant *-isko* s moravským původem (a někdy se uvádí také vliv slovenštiny) zná, počet „fungujících“ augmentativ odvozených tímto formantem a taky produktivnost formantu se ve srovnání se slovenštinou liší.

¹²⁰ NÁBĚLKOVÁ, M.: *Domiská, knížiská, psiská a iné modifikacné substantívne deriváty v slovensko-ceskom pohľade*. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Veda, Bratislava 2009, s. 405. [cit. 2011-7-20]. Dostupné z: <<http://www.juls.savba.sk/ediela/slovo-tvorba-dynamickost2009/slovo-tvorba-dynamickost2009.pdf>> [cit. 2011-7-20]

6 ZÁVĚR

Předmětem mé diplomové práce byla problematika konfrontace slovní zásoby slovenštiny a češtiny z hlediska postavení lexémů ve spisovném jazyce a nářečích. Motivace k takto zaměřené práci vychází obecně z potřeb prohlubování česko-slovenské lexikální konfrontace, kde obecně ve spisovné slovenštině a češtině můžeme konstatovat vysokou míru shody, avšak i existenci lexikálních rozdílů. Průvodní motiv představuje problematika mezijazykové česko-slovenské komunikace, kde na jedné straně kodifikace diferenčních lexémů v češtině a slovenčině může způsobovat problémy při vzájemném porozumění, avšak existence lexémů, které nepatří do spisovné slovní zásoby jednoho nebo druhého z jazyků, ale mají své místo v národních jazycích jako celku, může při vzájemném mezijazykovém porozumění naopak představovat pomoc. Z tohoto aspektu jsou zajímavá i slovenská a česká kodifikovaná spisovná lexikální synonyma mající oporu v různých nářečových oblastech, která se v mezijazykovém vztahu odlišují tím, že některé členy synonymické řady patří ke shodnému, jiné k diferenčnímu lexiku. Specifickou oblast ve vztahu ke shodám v nářečové lexice představuje „přechodný pás“ příhraničních východomoravských a západoslovenských nářečí. V úvodních kapitolách práce jsem se kromě charakteristiky využitých zdrojů proto věnovala i vývoji názorů na vzájemný vztah slovenštiny a češtiny a stanovení hranic nářečových skupin, jakožto i vývoji kodifikace spisovné slovenštiny se zřetelem k západoslovenské a středoslovenské jazykové bázi.

Vlastním předmětem výzkumu byla pak slova nacházející se shodně v některých nářečích slovenštiny i češtiny (přednostně v pohraničním pásmu východomoravských a západoslovenských nářečí, samostatně pak tzv. karpatizmy, vyskytující se zejména na středním nebo celém území Slovenska, na českém území především na Valašsku) a srovnání jejich postavení ve spisovné slovenštině a češtině. Popis se opíral o atlasová zpracování nářeční lexiky obou jazyků (*Atlas slovenského jazyka*, *Český jazykový atlas*) v konfrontaci s výkladovými slovníky a slovníky nářečí, doplnkově i o další lingvistické zdroje (*Slovanský jazykový atlas*, *Celokarpatský dialektologický atlas*, jednotlivé články a studie).

Mezi zkoumané slovenské lexémy konfrontované s českými paralelami, představující sondu do takto koncipované konfrontace, náležely *gazda/hospodár*; *oblok/okno*; *áno/hej*; *paradajka/rajčina*; *chorý/nemocný*, *onemocniť/ochorieť*; *lichva/statok/dobytok*; *karafiát/klinček/hrebíček*; *kapsa/vrecko*; *ľadviny/obličky*;

rezance/slíže; kočka/mačka; kapusta/zelí; zemiaky/erteple; bocian/bogdál; stolár; uzol/suk; hody/posviacky; schudnúť; ze specifického uplatnění slovotvorných postupů ve slovenštině pak předložky *ponad, popod, popred, poza, popri, pomezi, znad, spred, zmedzi, spod, spopred, sponad, spopod, spoza, spomedzi* a augmentativa *nosisko, ušisko, ručisko* a *nožisko*.

Porovnáváním nářečových atlasů, výkladových a nářečových slovníků jsem sledovala slova, která se nacházejí ve slovenštině i v češtině, ovšem charakterizují je rozmanité vzájemné vztahy. Získala jsem tak skupinu paralelních lexémů (s odhlédnutím od některých formálních diferencí typu *hospodár/hospodář*), které patří jak do slovenské, tak i do české slovní zásoby (nahlížené z celku diasystému národního jazyka), ale nemají v obou jazycích stejné postavení – v jednom jazyku jsou považována za spisovná a v druhém tvoří součást nářečové lexiky. Ve slovenštině k nim náleží např. lexémy *gazda, oblok, hej* (ve významu souhlasu), *paradajka, rajčina, statek, oblička, mačka, hody, schudnúť* či předložky *ponad, popod, zmedzi, spod, sponad* a *spomedzi*. V češtině k lexémům, která mají spisovný status, a jejich slovenské paralely status nářečový, patří kupříkladu *hospodář, karafiát, kapsa, kočka, zelí* nebo *suk*. Nicméně dochází také k situaci, kdy se oba dva lexémy ve svých statusech shodují – ať již jde o status spisovný (*okno, áno, dobytok, ľadvina, stolár*, předložka *zpod* či *nožisko*) nebo nespisovný, nářečový (*erteple, bogdál*).

Všechny dvojice, popř. trojice slov ve vybraném souboru představují z nářečového hlediska heteronyma, tj. nářečová synonyma, ovšem u některých dochází k heteronymii částečné, neboť v některých významech se liší (např. slovenské dvojice *gazda/hospodár* a *oblok/okno*). V některých případech se jedná ze spisovného pohledu o synonymii (*paradajka/rajčina*), byť i jenom částečnou (opět *gazda/hospodár, oblok/okno*). Synonyma ve spisovném slovenském jazyce nepředstavují lexémy *chorý/nemocný, kapusta/zelí, kočka/mačka, zemiaky/erteple, bocian/bogdál, kapsa/vrecko, karafiát/klinček/hřebíček* či *uzol/suk*. Naopak dvojice *áno/hej, paradajka/rajčina, lichva/statok/dobytok, oblička/ľadvina, okno/oblok*, či stylově diferencované *rezance/slíže* opřené o nářečová heteronyma vystupují v současné spisovné slovenštině jako synonyma. Ty pak představují specifickou skupinu z komunikačního česko-slovenského hlediska v situacích, kdy spisovná čeština zná pouze jedno (*ano, rajče, dobytok, ledviny, okno*). Další specifickou skupinu v tomto směru představují mezijazyková homonyma (*lichva, statok, kapusta*). Nejen u synonym, ale i u

dalších slov by z hlediska hlubšího poznání vzájemných vztahů bylo zajímavé srovnání jejich současného komunikační zatížení, kterému jsem se však v práci už nevěnovala.

Při porovnávání vybraných lexémů s výkladovými slovníky se ukázala dynamičnost kodifikace, kdy v průběhu let docházelo ke změně hodnocení ze spisovného statusu na nářečový a naopak, v některých případech u lexému jako celku, v některých jen ve sledovaném významu. Změna hodnocení ze spisovného na nespisovný nastala u slovenských lexémů *hospodár*, *nemocný*, *hrebíček*, *kočka*, *bogdál*, *suk* a *posviacka*. Opačný posun v hodnocení, tj. z nespisovného na spisovný můžeme konstatovat u lexémů *gazda*, *áno*, *chorý*, *ľadvina* a *slíž*. Zde se ukázal správným předpoklad týkající se Bernolákova *Slowáru*, jelikož u některých ze zmíněných slov nastal posun v hodnocení z hlediska spisovnosti-nespisovnosti právě se zřetelem k bernolákovské kodifikaci. *Slowár*, kodifikující slovní zásobu bernolákovštiny, tedy spisovného jazyka na západoslovenské bázi, ve srovnání se současnými kodifikačními slovníky zachytává jako spisovné některé lexémy, které se v současné slovenštině hodnotí jako nespisovné (*hrebíček*, *hospodár*, *bogdál*, heteronymní nářečové podoby slova *zemiaky* – *krupmla*, *šwábka*, *zemák*, *šwábská repa* atd.) a naopak (*gazda*, *áno*, *chorý*), na druhé straně však některé z lexémů hodnotí jako bohemizmy. Posun v hodnocení u některých slov je možné pozorovat i ve srovnání *PSP* z roku 1931 a 1940 – kde lexémy *hrebíček*, *kočka* a *suk*, zachycené v *PSP* 1931 bez hodnocení, byly v *PSP* 1940 opatřeny hvězdičkou naznačující, že jde o nespisovná slova. Změny v kodifikaci se pak kupříkladu dále ještě dotkly lexému *suk*, který *SSJ* zachytává zase bez kvalifikátoru, v *KSSJ* se však už neobjevuje vůbec. Změny v kodifikaci se v mezijazykovém pohledu dotýkají rozsahu lexikálních shod a rozdílů ve spisovné slovenské a české slovní zásobě. V českých slovnících došlo ke změně v hodnocení slov např. u lexémů *lichva*, *zemák*, *zchudnouti*, *nosisko* (ze spisovného na nespisovný) a *ušísko*, *ručisko* (z nespisovného na spisovný).

Zvláštní skupinu lexémů, kterým jsem věnovala pozornost, tvořily tzv. karpatismy (ty jsem získala porovnáním prací A. Habovštiaka a I. Ripky). Mezi ně patřila slova *birka*, *cap*, *cárek/cárok*, *čerpák/črpák*, *čula/čuľa*, *geleta*, *grapa*, *kl'ag*, *koliba*, *komárník/ komárnik*, *kurnota/kornuta*, *košár/košiar*, *kurástva/kuřástva/kuľastra/ kolostrum*, *magura*, *merinda*, *putira/putyka/putera*, *redikat se/redikať sa*, *brynza/ bryndza*, *salaš*, *strunga*, *šuta*, *urda*, *valach*, *vakeša*, *žinčice/žinčica*, *čutora*, *fujara*, *muragaňa/murga*, *naplekať/plekať a vetula*. U více než poloviny těchto lexémů dochází

k situaci, kdy jsou ve slovenštině považovány za spisovné a v češtině za nářečové. V části případů dochází ke spisovné či nářečové shodě u obou jazyků.

Co se týká územního výskytu konfrontovaných nářečních lexémů, zejména na západním Slovensku se vyskytují lexémy *hospodár*, *okno*, *áno*, *rajčina*, *nemocný/onemocnieť*, *lichva*, *karafiát* (Záhorie), *kapsa* (Záhorie), *ľadviny*, *slíže*, *kočka*, *zelí* (Záhorie) nebo *hody*. Pro východomoravskou oblast jsou zase typické výrazy *gazda* (moravsko-slovenský hraniční pruh), *paradajka*, *rajčinka*, *statek*, *obličky* (Vsetín), *zemák*, *bocian*, *bogdal*, *stolár*, *uzel*, *hody*, *chudnout*, augmentativa (*nožisko*, *ručisko*, *ušisko* a *nosisko*) a předložky *zeza*, *zez*, *spoza*, *poza*, *spomezi*, *pomezi*, *sponad*, *ponad*, *spopod* a *popod*. I v pohledu na vybranou část slovní zásoby je vidět, jak na sebe hraniční území vzájemně jazykově navazují a vytvářejí tzv. přechodný pás. Jak už bylo řečeno, mnohé z lexémů, jež se vyskytují na území západního Slovenska, jsou ve spisovné slovenštině považovány za nespisovné, ale v češtině za spisovné, a naopak, když se podíváme na lexémy na území hlavně východní Moravy, nacházíme lexémy, které se za spisovné v češtině nepovažují, ale ve slovenštině ano. V *Atlase slovenského jazyka IV* můžeme najít i další heteronyma, kupříkladu *cez/prez*, *hrebíček/klinček*, *jahňady/kočičky*, *gunár/húser*, *hrieba/žriebä*, *línať sa/plžnuť*, *konva/krhla*, kdy k nářečovým slovenským lexémům (vyskytujícím se na západě Slovenska) *pres*, *hrebíček*, *kočičky*, *húser*, *hrieba*, *línať sa*, *konva* existují české nářeční paralely *přes*, *hřebíček*, *kočičky*, *houser*, *hříbě*, *línat (se)*, *konev*, které však na rozdíl od slovenštiny mají v češtině spisovný status. V *Českém jazykovém atlase* se vyskytují analogické páry, například dvojice *angrešt/egreš*, *hora/les*, *slupka/šup(k)a*, či *gazda/hospodář*, kde nářeční lexémy bez spisovného statusu tvoří slova *egreš*, *hora*, *šup(k)a* a *gazda* v návaznosti na slovenské území.

Z hlediska mezijazykové konfrontace jsou zajímavé všechny sledované vztahy, zejména ty, které dokládají diferencovaná nářečová východiska lexikální kodifikace slovenského a českého jazyka i v případě existence nářečových paralel.

Moje diplomová práce představuje pouze sondu do zvolené problematiky s využitím atlasového zpracování jazyků a lexikografických popisů. Doufám, že částečně zaplní prázdné místo na tomto poli česko-slovenské konfrontační lingvistiky a podnítí i pozdější výzkumy.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. 1. díl.* Academia, Praha 2004.
- BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. 2. díl.* Academia, Praha 1997.
- BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol.: *Český jazykový atlas. 3. díl.* Academia, Praha 1999.
- BARTEK, H: *Časovosti: Moravská slovenčina.* In: *Slovenská reč* 7. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin 1938-1939.
- BERNOLÁK, A.: *Slowár Slowenski Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherski.* (Tomus I. A-J, Tomus II. K-N, Tomus III. O-P, Tomus IV R-U, Tomus V. W-Z). Reg. Univ. Hungaricae, Budae 1825-1827. Dostupné z: <http://www.juls.savba.sk/ediela/bernak/>
- BLANÁR, V: *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska.* Veda, Bratislava 1993.
- BLANÁR, V.: *Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovanskom kontexte,* In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti.* Matica slovenská, Martin 1997.
- BĚLIČ, J.: In: *Adolfu Kellnerovi : sborník jazykovědných studií .* Slezský studijní ústav, Opava 1954.
- BĚLIČ, J.: *Hranice mezi příbuznými jazyky a pomezní nářeční izoglosy.* In: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii.* Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1963
- BĚLIČ, J.: A. Vašek – *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě.* In: *Slavia* 39, Praha 1967.
- BĚLIČ, J., KRÍSTEK, V.: *Moravskoslovenská nářečí.* Studijní a lidovýchovní ústav Olomouckého kraje a Vysoká škola pedagogická v Olomouci, Olomouc 1954.
- BĚLIČ, J.: *Přehled nářečí českého jazyka.* Univerzita Karlova, Praha 1981.
- BOSNIČOVÁ, N.: *Nářečie mesta Skalice (k jazykovej situácii na slovensko-českom pomedzí).* In: *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika - Zborník prác k 10. výročiu pražskej univerzitnej slovakistiky.* Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha 2006.
- BRNĚNSKÝ DIALEKTOLOGICKÝ KOLEKTIV (J. Chloupek, S. Králík, A. Lamprecht, J. Skulina, D. Šlosar, A. Vašek): *K diferenciaci moravskoslovenských nářečí a k jejich vztahu k českému národnímu jazyku.* Sborník prací filozofické fakulty, Brno, 1954.
- BUFFA, F.: *O derivačno-lexikálnej diferenciacii v slovenských nářečiach.* In: *Slovenská reč*, 50, č.1. Veda, Bratislava 1985.

- BUFFA, F.: *O nářečových slovotvorných variantoch a synonymech*. In: *Slovenská reč*, 53, č.1. Veda, Bratislava 1988.
- BUFFA, F.: *O rozličném motivovanosti nářečových odvozených slov*. In: *Slovenská reč*, 41, č. 4. Veda, Bratislava 1976.
- CUŘÍN, F.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické fakulty*. SPN, Praha 1977.
- DICKINS, T.: *Češi a slovenština*. In: *Naše společnost* 7 (1), 2009.
- FABIÁN, J.: *Slovník nespisovného jazyka valašského*. Občanské sdružení Valaské Athény, Valašské Meziříčí 2009. Dostupné z: <http://www.divadloschod.cz/val.atheny/knihy/slovník.pdf>
- GREGOROVÁ, L.: *Regionálně příznakové prvky v lexiku mladé generace v Brně*. Rkp. bakalářské práce. Olomouc 2009.
- HABOVŠTIK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV. Časť prvá-mapy*. Veda, Bratislava 1984.
- HABOVŠTIK, A.: *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika, časť druhá*. Veda, Bratislava 1984.
- HABOVŠTIK, A.: *Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí*. In: *V pamet na profesor Stojko Stojkov*. Bălgarska akademija na naukite, Sofija 1974
- HABOVŠTIK, A., HABOVŠTIKOVÁ, K.: *O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine*. In: *Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník*. SAV, Bratislava, 1971.
- HABOVŠTIK, A.: *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia*. In: *Jazykovedný časopis XIII*, 1, 1962.
- HABOVŠTIK, A.: *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Veda, Bratislava 1993.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: *Bernolákovo jazykovedné dielo v kontexte slovenskej jazykovedy*, In: *Život a dielo Antona Bernoláka*. Národné literárne centrum - Dom slovenskej literatúry, Bratislava 1997.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: *Podiel češtiny na formovaní Bernolákovej spisovnej slovenčiny*. In: *Slavica Pragensia. 4. (Acta Facultatis Carolinae. Philologica. 3.)*. Universita Karlova, Praha 1962.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: *Synonymá v Bernolákovom Slovári*. In: *Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka*. Veda, Bratislava 1983.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: *Vzťah slovnej zásoby Bernolákovho Slováka k slovenským nárečiam*. In: *Jazykovedný časopis XII*, 1962.

HLUBINKOVÁ, Z.: *Spojování předložek v českých nářečích a ve spisovném jazyce*. In: *Spisovnost a nespisovnost - Zdroje, proměny a perspektivy. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice*. Masarykova univerzita, Brno 2004.

HORECKÝ, J.: *Diferenciácia národného jazyka*. In: *Spoločnosť a jazyk*. Veda, Bratislava 1982.

CHLOUPEK, J., STUDNIČKA, A.: *K postavení kopaničářských dialektů mezi nářečími východomoravskými*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 4, A3, Brno 1955.

KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 1999.

KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1988.

KRAML, J.: *Slovenština mezi slovanskými jazyky (k otázce slovensko-jihoslovanských lexikálních korespondencí)*. Rkp. bakalářské práce. FF UK, Praha 2011.

Krátky slovník slovenského jazyka (4., doplnené a upravené vydanie). Eds. J. Kačala, M. Pisárčiková a M. Považaj. Veda, Bratislava 2003.

KRČMOVÁ, M.: *Existuje moravština*. In: *Přednášky a besedy ze XL. Běhu LŠSS*. Masarykova univerzita, Brno 2007.

MAJTÁN, M.: *Slovná zásoba vo Fándlyho diele Pilný domajší a poľný hospodár*. In: *Slovenská reč* 52, č. 5. Veda, Bratislava 1987.

MAXWELL, A.: *Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová studia z historickém perceptuálnej dialektologie*. In: *Forum Historie*. 2009, roč. 3, č. 2, s. 2, s.1. Dostupné z: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/maxwell.pdf>

NÁBĚLKOVÁ, M.: *Domiská, knižiská, psiská a iné modifikacné substantívne deriváty v slovensko-ceskom pohľade*. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Veda, Bratislava 2009. Dostupné z: <<http://www.juls.savba.sk/ediela/slovo-tvorba-dynamickost2009/slovo-tvorba-dynamickost2009.pdf>>

NÁBĚLKOVÁ, M.: *Iný obraz? Slovenské podvojné a potrojnú predložky a ich české ekvivalenty v paralelnom korpuse v porovnaní s doterajším lexikografickým spracovaním*. Rkp. 2011.

Nářečí a interdialekt na Moravě a ve Slezsku. Dostupné z: <http://kcjl.upol.cz/dialektologie/kap3_nareci_morava.pdf> (zdroj: BĚLIČ, J.: *Nástin české dialektologie*, 1. vyd. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972.)

Naše řeč 7, roč. 21, 1937. Dostupné z:

<<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3205>> (autor neuveden)

Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vypusk 5. Veda, Bratislava 1997.

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: seria leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 1, Životnyj mir. Nauka, Moskva 1988.

Dostupné z: <http://www.slavatlas.org/publications.html#seriya_lexslov>

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: seria leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 9, Čelovek. Kraków 2009.

Dostupné z: <http://www.slavatlas.org/publications.html#seriya_lexslov>

PALKOVIČ, K.: *Z dějín slovenskej dialektológie*. In: *Slovenská reč*, 58, č. 5, 1993.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Štátne nakladateľstvo, Praha 1931. Dostupné z: <<http://www.juls.savba.sk/ediela/psp1931/>>

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin 1940. Dostupné z: <<http://www.juls.savba.sk/ediela/psp1940/>>

Příruční slovník jazyka českého. Státní nakladatelství/SPN, Praha 1935-1957.

RIPKA, I.: *Celokarpatský dialektologický atlas – hlavné dielo lingvistickej karpátológie*. In: *Slovo o slove*, ročník 15. Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009.

RIPKA, I.: *Enantiosémia v nárečovej lexike*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002.

RIPKA, I.: *Koncepcia a realizácia Celokarpatského dialektologického atlasu z aspektu slovenskej dialektológie*. In: *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešovská univerzita v Prešove-Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2002.

RIPKA, I.: *Západoslovenské nárečia*. In: *Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Alfa, Bratislava 1978.

SOKOLOVÁ, M.: *Český jazyk (Diferenčné javy a cvičenia)*. Univerzita P. J. Šafárika, Košice 1991.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š Peciar. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959-1968.

Slovník slovenských nárečí I (A-K). Veda, Bratislava 1994.

Slovník slovenských nárečí II (L-P). Veda, Bratislava 2006.

Slovník spisovného jazyka českého. I.-VIII. Ed. B. Havránek. Academia, Praha 1960-1971.

ŠEMBERA, A., V.: *Základové dialektologie československé*. Knihkupectví R. Prombergera v Olomouci, Olomouc 1864.

TRÁVNÍČEK, F.: *Moravská nářečí*. Národopisná společnost českoslovanská, Praha 1926.

TRÁVNÍČEK, F.: *Vzájemný vztah češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových statí*. In: *Naše řeč* 1-2, ročník 36, 1953. Dostupné z: <http://naserec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4265>

VÁŽNÝ, V.: *Nářečí slovenská*, In: *Československá vlastivěda. Díl III . Jazyk*. Sfinx, Praha 1934.

ŽIGO, P.: *Dejiny slovenského jazyka*. In: *Slovacicum: kapitoly z dejín slovenskej kultúry*. AEP, Bratislava 2004.